

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2019 - 2020

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της Παναγιώτας Φουρλή

Α.Μ.: 7340012019016

«Αποχώρηση κράτους μέλους από την Ε.Ε: Νομικές ρυθμίσεις και πρακτικά ζητήματα»

«Το παράδοξο της ενοποιητικής διάστασης του άρθρου 50 ΣΕΕ»

Επιβλέποντες:

- 1) Εμμανουήλ Περάκης, Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Ε.Κ.Π.Α
- 2) Μεταξία Κουσκουνά, Επίκουρη Καθηγήτρια Νομικής Ε.Κ.Π.Α
- 3) Ρεβέκκα – Εμμανουέλα Παπαδοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Νομικής Ε.Κ.Π.Α

Αθήνα, 30 Νοεμβρίου 2020

Copyright © Παναγιώτα Φουρλή, 2020

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν την συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιεχόμενα

Πίνακας Συντομογραφιών.....	5
A. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ:	6
1.1: Το αντικείμενο της εργασίας:	6
1.2.Μεθοδολογία:	7
1.3: Η επίμαχη δικαιοϊκή ρύθμιση (άρθρο 50 ΣΕΕ) :	10
1.4. Ο δρόμος προς το BREXIT	12
B. ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΝΟΜΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ	13
2.1 Η ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος αποχώρησης.....	13
2.1.1 Απουσία ρητής διάταξης και το δίλημμα εφαρμογής του διεθνούς δικαίου:.....	13
2.1.2: Πρώτες αναφορές στο δικαίωμα αποχώρησης σε ευρωπαϊκό επίπεδο.....	16
2.1.3: Προπαρασκευαστικό έργο θέσπισης του άρθρου 50 ΣΕΕ:.....	17
2.2. Η φιλο – ενωσιακή ερμηνεία της νομοθετικής διάταξης του άρθρου 50 ΣΕΕ:	19
2.2.1 Θεμελίωση της διαδικασίας στο ενωσιακό δίκαιο και στους ευρωπαϊκούς θεσμούς:.....	19
2.2.2 Εφαρμογή στη διαδικασία των βασικών αρχών του ενωσιακού δικαίου:.....	22
2.2.3 Σημαντικό εχέγγυο των συμφερόντων της Ένωσης:.....	24
2.3 Η αποχώρηση του ΗΒ από την Ε.Ε:.....	27
2.3.1 Πώς εκτυλίχθηκε η εφαρμογή του άρθρου 50 ΣΕΕ;.....	27
8.ΥΠΟΓΡΑΦΗ: Υπογράφεται η συμφωνία αποχώρησης.....	28
2.3.2 Καθοριστικές στιγμές της ως άνω συνοπτικά περιγραφόμενης διαδικασίας από τη γνωστοποίηση στην αποχώρηση του ΗΒ από την Ε.Ε.....	28
2.3.3 Ανακύπτοντα ζητήματα κατά τη διαδικασία του BREXIT.....	31
2.4 Η ενοποιητική διάσταση του άρθρου 50 ΣΕΕ:.....	36
Γ: ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 50 ΣΕΕ	40
3.1 Απώλεια ιδιότητας μέλους και ιδιότητα του ως τρίτο κράτος.....	40
3.1.1 Διαφορετικές εναλλακτικές απώλειας ιδιότητας μέλους.....	40
3.1.2 Διαδικασία επαναπροσχώρησης δυνάμει άρθρου 49 ΣΕΕ.....	41
3.1.3 Ισχύς ενωσιακής έννομης τάξης στο αποχωρούν κράτος.....	41
3.2 Πώς επηρεάζονται οι βασικότεροι τομείς;.....	43
3.2.1 Θεσμικές αλλαγές:.....	43
3.2.2 Οικονομικός τομέας:.....	44
3.2.3 Πολίτες:.....	46
3.2.4 Επιχειρήσεις:	47
3.3 Εναρμόνιση εθνικής νομοθεσίας με το ενωσιακό δίκαιο κατόπιν αποχώρησης ΗΒ:.....	47
Δ. Επίλογος:.....	52
Ε. Παραρτήματα:.....	53
ΣΤ. Βιβλιογραφικές αναφορές:.....	55

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται το αναγνωρισμένο στο άρθρο 50 ΣΕΕ μονομερές δικαίωμα αποχώρησης ΚΜ από την Ευρωπαϊκή Ένωση, που ασκήθηκε για πρώτη φορά από το Ηνωμένο Βασίλειο (Brexit). Η ενεργοποίηση του άρθρου 50 θεωρήθηκε «το με διαφορά πιο σημαντικό ιστορικό γεγονός της Ηπείρου μετά την Πτώση του Τείχους του Βερολίνου»¹. Σκοπός, λοιπόν, της εργασίας είναι από τη μια μεριά η λεπτομερής ανάλυση των νομικών πτυχών της συγκεκριμένης διαδικασίας, με τρόπο που θα αναδειχθεί η ενοποιητική του διάσταση και από την άλλη η εξέταση των πρακτικών ζητημάτων του υπό κρίση θέματος, αξιοποιώντας το εξαιρετικό case study του Brexit.

ΛΕΞΕΙΣ - ΚΛΕΙΔΙΑ: Άρθρο 50 ΣΕΕ, Αποχώρηση Κράτους Μέλους, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ηνωμένο Βασίλειο, BREXIT, νομικές ρυθμίσεις, πρακτικά ζητήματα, ενοποιητική διάσταση

---

¹ https://www.cer.eu/sites/default/files/bulletin_109_cg_article1.pdf

Πίνακας Συντομογραφιών

αρ.	άρθρο
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔΕΚ	Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
Ε.Ε	Ευρωπαϊκή Ένωση
Η.Β	Ηνωμένο Βασίλειο
ΚΜ	Κράτη Μέλη
ό.π	όπως παραπάνω
παρ.	παράγραφος
ΣΒΔΣ	Σύμβαση Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
σκ.	σκέψη
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣτΛ	Συνθήκη της Λισαβόνας

A. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ:

1.1: Το αντικείμενο της εργασίας:

Η πραγμάτωση του θεσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η ευρωπαϊκή ενότητα εν γένει επήλθαν μετά από πολλές προσπάθειες, συζητήσεις, διαφωνίες, εθνικούς εγωισμούς και υποχωρήσεις, όμως, πάντοτε υπό το φως της ελευθερίας κάθε κράτους όπως εξετάσει και αποφασίσει την ένταξη του ή μη². Το δημοκρατικό στοιχείο της αίρεσης/ επιλογής, αποτέλεσε θεμέλιο λίθο της Ένωσης. Κράτη, εθνικές έννομες τάξεις, πολιτισμοί, γλώσσες, νομίσματα αποφάσισαν ελεύθερα να συνταιριάξουν και να συνεργαστούν. Όχι να ομοσπονδοποιηθούν υπό το πρότυπο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής αλλά να ενσωματωθούν σε μία κοινή ιδέα, που θα προστατεύει και θα εξασφαλίζει ισότιμα τις ιδιαιτερότητες τους. Άλλωστε, αυτή υπήρξε αδήριτη ανάγκη για τα ευρωπαϊκά κράτη μετά και τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, η αποφυγή, δηλαδή, ενός νέου πολέμου και η ανάδειξη της ισότιμης πλέον εθνικής κυριαρχίας των Κρατών³. Ο στόχος ήταν ακριβώς να μην υφίστανται πλέον μεγαλύτερες δυνάμεις επιβολής και προβολές ισχύος στον ευρωπαϊκό χώρο. Υπό το πρίσμα αυτό, η Ε.Ε συστάθηκε μέσω της ελεύθερης βούλησης έκαστου κράτους να συμμετέχει ενεργά και καθοριστικά στην ενοποιητική ιδέα, διασφαλίζοντας την κοινωνική ειρήνη και την οικονομική ευημερία προκειμένου να προστατεύει τα συμφέροντα του ίδιου του κράτους, των πολιτών του και της Ηπείρου του εν γένει. Μίας αρχαίας Ηπείρου που ταυτίστηκε σήμερα με το σχετικά νεοσύστατο θεσμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Όπως προαναφέραμε βασικός σκοπός των ευρωπαϊκών κρατών υπήρξε η ενοποιητική ιδέα ("ever closer union among the peoples of Europe")⁴ με πρωταρχικούς πυλώνες την ειρήνη και αμοιβαία ανάπτυξη. Ενισχυτικό της ενοποίησης θεωρήθηκε το ίδιο το πρωτογενές και παράγωγο δίκαιο, το οποίο τόσο σε επίπεδο Ιδρυτικών Συνθηκών όσο και νομολογίας, διακήρυττε ρητώς τον απεριόριστο χρόνο ζωής των Κοινοτήτων⁵ και μετέπειτα της Ένωσης⁶ και επομένως τον απεριόριστο χρόνο συμμετοχής των κρατών μελών μέσα σε αυτήν. Εθεωρείτο, λοιπόν, ότι μόνο μέσω της ατέρμονης και αδιάκοπτης συμμετοχής των κρατών μελών στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα μπορούσαν να επιτευχθούν οι επιδιωκόμενοι στόχοι.

Ωστόσο, οι μεγάλες κρίσεις των τελευταίων δεκαετιών στον οικονομικό, προσφυγικό και ιδεολογικό τομέα κυρίως με την ανάδειξη και επικράτηση των ακροδεξιών σχηματισμών, έφεραν

---

² Article 50 of the Treaty on European Union: How to Understand the 'Right' of the Member State to Withdraw the European Union? Andrea Circolo, Ondrej Hamulák, and Ondrej Blažo, p. 199 – 200, 2018, ResearchGate file:///C:/Users/User/Downloads/CircoloHamulakBlažo-Brexitart.50.pdf

³ «Η Ευρώπη δεν θα δημιουργηθεί δια μιας, ούτε σε ένα συνολικό οικοδόμημα: θα διαμορφωθεί μέσα από συγκεκριμένα επιτεύγματα που θα δημιουργήσουν πρώτα μια πραγματική αλληλεγγύη.» (<https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration-el>)

⁴ Προοίμιο Συνθήκης ΕΟΚ («ΑΠΟΦΑΣΙΜΕΝΟΙ να θέσουν τις βάσεις μιας διαρκώς στενότερης ενώσεως των ευρωπαϊκών λαών») & Προοίμιο ΣΕΕ («ΑΠΟΦΑΣΙΣΜΕΝΟΙ να συνεχίσουν την πορεία τους προς μια ολοένα στενότερη ένωση των λαών της Ευρώπης, όπου οι αποφάσεις θα λαμβάνονται όσο το δυνατόν πιο κοντά στους πολίτες, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας»).

⁵ Άρ. 312 ΣΕΚ και 208 ΣΕΚΑΕ

⁶ Άρ. 53 ΣΕΕ και 356 ΣΛΕΕ, στα οποία ορίζεται ότι η ΣΕΕ και η ΣΛΕΕ συνάπτονται για «απεριόριστο χρονικό διάστημα»

στην επιφάνεια ερωτήματα και διλήμματα⁷ που είτε δεν τέθηκαν ποτέ είτε απλά "θάφτηκαν" εντέχνως: Είναι άραγε λειτουργικός ο θεσμός της Ε.Ε; Επωφελούνται πραγματικά τα ΚΜ από αυτόν; Μπορούν να αποχωρήσουν τα ΚΜ εάν θεωρούν ότι η Ε.Ε δεν εξυπηρετεί πλέον τα συμφέροντα τους; Τι θα σημαίνει η αποχώρηση ΚΜ για το παρόν και το μέλλον της Ε.Ε; Θα σημαίνει την αρχή του ίδιου της του τέλους ή την "αναγέννηση" και περαιτέρω ενίσχυση του θεσμού της; Στο θεωρητικό αυτό πλαίσιο νομικοί, οικονομολόγοι και κοινωνιολόγοι, πολιτικοί επιστήμονες, συνταγματολόγοι και διαχειριστές κρίσεων από όλον τον κόσμο ασχολήθηκαν ιδιαίτερος με την αποχώρηση ΚΜ από την Ε.Ε και δη με τη νομική ρύθμιση του άρθρου 50 ΣΕΕ και τις πρακτικές συνέπειες αυτής σε όλους τους τομείς, διατυπώνοντας ρηξικέλευθες και αντικρουόμενες απόψεις.

Αυτό που μέχρι τότε συνιστούσε ζήτημα απλώς θεωρητικού προβληματισμού, κάποια στιγμή έγινε απτή πραγματικότητα. Ο μηχανισμός του άρθρου 50 ΣΕΕ ενεργοποιήθηκε. Το Ηνωμένο Βασίλειο επέλεξε την αποχώρηση του από την Ε.Ε (Brexit). Και για πρώτη φορά κληθήκαμε να αντιμετωπίσουμε στην πράξη τις προκλήσεις αυτού του μείζονος πολιτικού και οικονομικού ζητήματος και να απαντήσουμε στο βασικό δίλλημα: μήπως άνοιξε "ο ασκός του Αιόλου" για το θεσμό της Ε.Ε ή μήπως με την αποχώρηση του ΗΒ ενισχύεται ο ίδιος ο θεσμός και οι μηχανισμοί της;

Μέσα από την παρούσα εργασία θα προσεγγίσουμε τη διάταξη του άρθρου 50 ΣΕΕ ως ένα μέσο προάσπισης και εξασφάλισης κυρίως των συμφερόντων της Ένωσης και των σκοπών της καθώς και ως ένα παράδοξο^{8,9} μέσο ενίσχυσης και όχι κατακερματισμού του θεσμού της Ε.Ε, αναγνωρίζοντας σε κάθε περίπτωση το ότι το υπό κρίση θέμα διπλωματικής επιδέχεται πολλαπλών αναγνώσεων και ερμηνειών, καθιστώντας το εξ αυτού του λόγου άκρως γοητευτικό.

1.2.Μεθοδολογία:

Αρχικά, επισημαίνω ότι για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας μου αξιοποιήθηκαν κυρίως γενικές αρχές και νομικές διατάξεις τόσο του διεθνούς όσο και του ενωσιακού δικαίου, με ιδιαίτερη έμφαση στο πρωτογενές και δευτερογενές δίκαιο του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ιδιαίτερος πολύτιμο υπήρξε το υλικό που συγκεντρώθηκε από το case study του ΗΒ (Brexit) και ειδικότερα οι επιστολές, Ανακοινώσεις της Επιτροπής, οι Κατευθυντήριες Οδηγίες (guidelines), το τελικό σχέδιο της Συμφωνίας αναφορικά με τη συμφωνία αποχώρησης κλπ και γενικότερα κάθε επίσημο έγγραφο που συνόδευσε τη διαπραγματευτική διαδικασία και «φώτισε» την διάταξη του άρθρου 50 ΣΕΕ. Το υλικό αυτό αντλήθηκε κυρίως από τις διαρκώς ενημερωμένες επίσημες ιστοσελίδες της Ε.Ε, οι οποίες στάθηκαν εξαιρετικές αρωγός στην προσπάθεια ενημέρωσης του

---

⁷ Η νομική διάσταση της εξόδου κράτους μέλους από τη ζώνη του ευρώ ή και από την Ευρωπαϊκή Ένωση υπό το φως του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου, Εμ. Περάκης, Νομικό Βήμα, Τόμ. 59 (2011), σελ. 2246

⁸ What light has Brexit shed on the meaning and the effect of Article 50 TEU?, Julia Prummer, p. 6 (https://www.magd.cam.ac.uk/system/files/2020-06/what_light_has_brexit_shed_on_the_meaning_and_the_effect_of_article_50_teu_-_julia_prummer.pdf)

⁹ Leaving the European Union, the Union way –A legal analysis of Article 50 TEU, Christophe Hillion, p.1 (<https://euagenda.eu/upload/publications/untitled-63097-ea.pdf>)

ευρωπαϊκού λαού ως προς το ζήτημα της αποχώρησης του Η.Β από την Ένωση, για λόγους διαφάνειας διαδικασιών¹⁰ και εξασφάλισης πολιτικής ασφάλειας.

Όσον αφορά τη βιβλιογραφία - αρθρογραφία που στηρίχθηκε η εργασία επισημαίνω τα εξής: Λόγω του γεγονότος ότι συνιστά ένα φλέγον ζήτημα που βρίσκεται ακόμα εν εξελίξει υπάρχει περιορισμένος αριθμός ελληνικής βιβλιογραφίας. Αντιθέτως, υπάρχει πληθώρα ξένης και ελληνικής αρθρογραφίας και μονογραφιών επί του θέματος από αναγνωρισμένους ερευνητές και ακαδημαϊκούς που έχουν εντυπώσει στα ευρωπαϊκά ζητήματα. Ακόμη, καθημερινά ενισχύεται η βιβλιογραφία σχετικά με αυτό το θέμα, κάτι που κάνει ακόμα πιο απαιτητική την συλλογή και αξιοποίηση των χρήσιμων πληροφοριών. Στο παρόν εγχείρημα βασικός καθοδηγητής μου, υπήρξε το βιβλίο "Exiting the European Union" του επιβλέποντος καθηγητή.¹¹

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι ως προς το ζήτημα του άρθρου 50 ΣΕΕ υπάρχει απουσία νομολογιακής προσέγγισης, πολλώ δε μάλλον κρίσεως. Το ερώτημα που «γεννάται» είναι το εξής: Δεν δόθηκε μέχρι σήμερα στο Δικαστήριο το έναυσμα/ δυνατότητα να ερμηνεύσει την επίμαχη διάταξη του άρθρου 50 ΣΕΕ ή πρέπει να θεωρηθεί ότι μέχρι σήμερα το έχει αποφύγει αριστοτεχνικά;

Ως προς την ουσία του θέματος της διπλωματικής, αναφέρεται ότι παρότι η αποχώρηση κράτους μέλους συνιστά ένα ζήτημα με ευρύ πολιτικό χαρακτήρα, έγινε προσπάθεια αποφυγής σε κάθε περίπτωση, πολιτικής διάστασης και κρίσης επ' αυτού, καταφεύγοντας σε μία αυστηρή νομική προσέγγιση του υπό κρίση ζητήματος. Άλλωστε, λόγω της δικαιογένειας και δικαιοκρατίας του ενωσιακού συστήματος καθαρά νομική είναι και η διεξαγωγή της όλης διαδικασίας αποχώρησης του κράτους μέλους από την Ε.Ε¹². Επομένως, απαιτείται κυρίως ψύχραιμη νομική προσέγγιση και διαχείριση της όλης καταστάσεως, διότι το προηγούμενο διάστημα – μέχρι και σήμερα- ακούστηκαν και εξακολουθούν να ακούγονται ηχηρές φράσεις όπως: «όλεθρος, αδιανόητο αποτέλεσμα, πάγωσαν οι αγορές, άλμα στο άγνωστο, η αρχή του τέλους κλπ. Η δραματοποίηση - με εξαίρεση την ποινική δίκη- δεν είναι αντικείμενο του επιστημονικού λόγου στη νομική επιστήμη. Δεν υπάρχει άγνωστο ή κενό. Υπάρχουν κανόνες γραπτοί και άγραφοι, υπάρχουν δικαϊκές αρχές, υπάρχει διαδικασία διαπραγματεύσεως και δυνατότητα επίτευξης συμφωνίας.»¹³, όπως αναφέρει και ο κ. Βασίλειος Χριστιανός.

Σε μία πρώτη ανάλυση της παρουσίας του θέματος είναι σημαντικό να αναφέρω ότι θα ασχοληθώ με την ερμηνεία και ανάπτυξη του άρθρου 50 ΣΕΕ περί εκούσιας αποχώρησης ΚΜ από την Ε.Ε και όχι με το άρθρο 7 ΣΕΕ περί ακούσιας εξόδου- απομάκρυνσης του ΚΜ, άλλως αποκλεισμός – αποπομπή του. Η διαφοροποίηση αυτή υπήρξε καθοριστική για την εργασία, κατόπιν διευκρινιστικής επισήμανσης από τον επιβλέποντα καθηγητή αναφορικά με τη διάκριση

¹⁰ «Η προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όσον αφορά τη διαφάνεια στις διαπραγματεύσεις δυνάμει του άρθρου 50 με το Ηνωμένο Βασίλειο (<https://ec.europa.eu/commission/brexit-negotiations/european-commissions-approach-transparency-article-50-negotiations-united-kingdom-el>)

¹¹ Exiting the European Union: Legal Procedure, Dimensions and Implications, Manolis Perakis, Cambridge Scholars Publishing; 1st edition (1 July 2019)

¹² Εμ. Περάκης, ό.π υποσημ. 5, σελ. 2246

¹³ Β. Χριστιανός, Νομικές αβεβαιότητες κατά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, σε: Α. Κουτσουράδης/Δ. Λαγός, Οικονομικές και νομικές παράμετροι του ελληνικού τουρισμού, 2017

μεταξύ "αποχώρησης" και "εξόδου" ΚΜ, που εμπεριέχουν το στοιχείο της εκούσιας και ακούσιας απομάκρυνσης αντίστοιχα¹⁴. Υπενθυμίζω ότι η δοθείσα θεματική υπήρξε "Αποχώρηση Κράτους Μέλους: Νομικές ρυθμίσεις και πρακτικές συνέπειες". Επομένως, η προσέγγιση θα γίνει υπό το πρίσμα του άρθρου 50 ΣΕΕ περί εκούσιας αποχώρησης ΚΜ και συγκεκριμένα υπό την οπτική του πώς το άρθρο 50 ΣΕΕ προστατεύει τα συμφέροντα της Ε.Ε, με συγκεκριμένες αναφορές στο παράδειγμα του Brexit που βρίσκεται ακόμη εν εξελίξει.

Συγκεκριμένα, στο 1^ο Μέρος θα ασχοληθώ με την ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος αποχώρησης και πώς η ρητή πρόβλεψη του στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης συνιστά ενισχυτικό μέσο για τη λειτουργία της ίδιας της Ε.Ε. Στο Κεφάλαιο 2 θα συνεχίσω με μία ερμηνευτική σκοπιά του άρθρου 50 τόσο γενικά όσο και ειδικά ανά παράγραφο, αναδεικνύοντας μέσα από σημαντικές αναφορές της διάταξης, την φιλοενωσιακή πτυχή της εν λόγω διατάξεως, και κυρίως την ενίσχυση του ρόλου των θεσμών της Ένωσης και του ίδιου του ενωσιακού δικαίου. Στο Κεφάλαιο 3 θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά στη νομική βάση της αποχώρησης, μέσα από το δευτερογενές δίκαιο της Ένωσης και συγκεκριμένα μέσα από τις ανακοινώσεις της Επιτροπής, τη συμφωνία αποχώρησης κλπ που διέπουν το case study της αποχώρησης του ΗΒ, επισημαίνοντας συγχρόνως και ζητήματα που ανέκυψαν για πρώτη φορά κατά την εφαρμογή του άρθρου 50 ΣΕΕ. Τέλος, θα αναδείξω την ενοποιητική σκοπιά του άρθρου 50 ΣΕΕ και πώς το δικαίωμα αποχώρησης μας οδηγεί στην πραγματικότητα σε μία ακόμα μεγαλύτερη ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Συνεχίζοντας, στο 2^ο Μέρος της εργασίας θα ασχοληθώ με τις πρακτικές συνέπειες του ανωτέρω θέματος υπό το φως πάλι της ευρωπαϊκής πτυχής, που θα διαπνέει σε κάθε περίπτωση το σύνολο της διπλωματικής. Το βασικό ερώτημα είναι εάν και πώς θα επηρεαστεί θετικά η Ε.Ε από τη διαδικασία αποχώρησης; Ιδιαίτερη σημασία, λοιπόν, θα δοθεί στην παύση της ιδιότητας του «μέλους» για το αποχωρούν κράτος με συγκεκριμένα παραδείγματα, π.χ εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου στο αποχωρούν κράτος τόσο κατά το μεταβατικό στάδιο της αποχώρησης όσο και μετά την οριστική αποχώρηση και θα τεθεί το ερώτημα εάν θα πάψει ποτέ να ισχύει - διαπνέει έστω και εμμέσως το ενωσιακό δίκαιο την εθνική έννομη τάξη του αποχωρούντος κράτους. Επίσης, θα γίνει αναφορά στην πλεονεκτική θέση/ θέση ισχύος που διατηρεί πλέον η Ένωση απέναντι στο αποχωρούν κράτος σε πλαίσιο μεταγενέστερης πρόθεσης επανεισόδου στην Ένωση (ίδτε εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μεταφορά "The return of the prodigal son" του κύριου Μ. Περάκη). Θα γίνει αναφορά, επίσης, στο πώς θα επηρεαστεί η Ένωση πρακτικά ως προς τους βασικότερους τομείς της και ειδικότερα ως προς τη θεσμική λειτουργία της, το οικονομικό σκέλος, τους πολίτες και τις επιχειρήσεις. Σε κάθε περίπτωση τονίζω ότι δεν είναι δυνατή πρακτικά αλλά και θεματικά μία ολιστική προσέγγιση των πρακτικών συνεπειών. Τέλος, θα αναλυθεί η εναρμόνιση της εθνικής νομοθεσίας με το ενωσιακό δίκαιο ως προς την αποχώρηση του ΗΒ, κάνοντας ρητή αναφορά σε ελληνικές νομοθετικές ρυθμίσεις που θεσπίστηκαν και τέθηκαν σε ισχύ δυνάμει της ανωτέρω διαδικασίας αποχώρησης.

Στη συνέχεια, λοιπόν, της εργασίας θα αναλυθούν τα ως άνω επιγραμματικώς διατυπωμένα ζητήματα, με τρόπο που θα αναδειχθεί η ενοποιητική διάσταση του άρθρου 50 ΣΕΕ, και πώς η πρόβλεψη της διάταξης, η γραμματική διατύπωση της, η ιστορική εξέλιξη της και η εφαρμογή της στην πράξη αναδεικνύουν την ανάγκη προάσπισης πρωτίστως ίσως και αποκλειστικώς των συμφερόντων του θεσμού της Ε.Ε.

---

¹⁴ Ε. Σαχπεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2η έκδ., 2013, σελ. 175

1.3: Η επίμαχη δικαιοική ρύθμιση (άρθρο 50 ΣΕΕ) :

«Άρθρο 50»¹⁵

1. Κάθε κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει να αποχωρήσει από την Ένωση, σύμφωνα με τους εσωτερικούς συνταγματικούς του κανόνες.
2. Το κράτος μέλος που αποφασίζει να αποχωρήσει γνωστοποιεί την πρόθεσή του στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Υπό το πρίσμα των προσανατολισμών του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η Ένωση προβαίνει σε διαπραγματεύσεις και συνάπτει με το εν λόγω κράτος συμφωνία που καθορίζει τις λεπτομερείς ρυθμίσεις για την αποχώρησή του, λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο των μελλοντικών του σχέσεων με την Ένωση. Η διαπραγμάτευση της συμφωνίας αυτής γίνεται σύμφωνα με το άρθρο 218, παράγραφος 3, της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η συμφωνία συνάπτεται εξ ονόματος της Ένωσης από το Συμβούλιο, το οποίο αποφασίζει με ειδική πλειοψηφία, μετά από την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.
3. Οι Συνθήκες παύουν να ισχύουν στο εν λόγω κράτος από την ημερομηνία έναρξης ισχύος της συμφωνίας αποχώρησης ή, ελλείψει τέτοιας συμφωνίας, δύο έτη μετά τη γνωστοποίηση που μνημονεύεται στην παράγραφο 2, εκτός εάν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, σε συμφωνία με το εν λόγω κράτος μέλος, αποφασίσει ομόφωνα την παράταση της προθεσμίας αυτής.
4. Για τους σκοπούς των παραγράφων 2 και 3, το μέλος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Συμβουλίου που αντιπροσωπεύει το αποχωρούν κράτος μέλος δεν συμμετέχει ούτε στις συζητήσεις ούτε στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ή του Συμβουλίου που το αφορούν. Η ειδική πλειοψηφία ορίζεται βάσει του άρθρου 238, παράγραφος 3, στοιχείο β), της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
5. Εάν το κράτος που αποχώρησε από την Ένωση ζητήσει την εκ νέου προσχώρησή του, η αίτηση αυτή υπόκειται στη διαδικασία του άρθρου 49.»

Ως προς την επίμαχη νομική ρύθμιση που αφορά το σύνολο της παρούσας διπλωματικής, αναφέρουμε συνοπτικά τα εξής (Γράφημα 1): Βάσει του άρθρου αυτού, κάθε κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει μονομερώς με βάση τους συνταγματικούς του κανόνες να αποχωρήσει από την Ένωση. Σε πρώτο στάδιο, έχει μία υποχρέωση και αυτή είναι να γνωστοποιήσει την απόφαση του αυτή στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Στη συνέχεια, η Ένωση και το κράτος μέλος διαπραγματεύονται σύμφωνα με τις κατευθυντήριες οδηγίες και επιχειρούν να συνάψουν διεθνή συμφωνία, η οποία καθορίζει τις λεπτομέρειες της εξόδου του και διαμορφώνει το καθεστώς των μελλοντικών του σχέσεων με την Ένωση. Με την έναρξη ισχύος της συμφωνίας αυτής ή στην περίπτωση που δεν ευδοωθούν οι διαπραγματεύσεις – δύο έτη μετά τη γνωστοποίηση της απόφασης για αποχώρηση, οι Συνθήκες (ΣΕΕ & ΣΛΕΕ) παύουν να ισχύουν για το εν λόγω κράτος και το ενωσιακό δίκαιο δεν εφαρμόζεται πλέον σε ζητήματα που αφορούν και το αποχωρήσαν κράτος.

Όπως προκύπτει, λοιπόν, οποιοδήποτε κράτος μέλος και για οποιονδήποτε λόγο, ο οποίος δεν μπορεί να ελεγχθεί για τη βασιμότητα ή την αναγκαιότητα του, μπορεί να αποχωρήσει από την Ένωση, ακολουθώντας την προβλεπόμενη διαδικασία. Άλλωστε, έλεγχος των τυπικών και ουσιαστικών όρων της σχετικής με την αποχώρηση απόφασης του κράτους μέλους δεν

¹⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:12012M050>

προβλέπεται από πλευράς της Ένωσης.¹⁶ Η διάταξη του άρθρου 50 ΣΕΕ ρυθμίζει δύο ουσιώδη ζητήματα ως προς την αποχώρηση αυτή. Το πρώτο είναι η διαπραγμάτευση και η σύναψη της διεθνούς συμφωνίας, η οποία θα διέπει όλο το νομικό καθεστώς της αποχώρησης αλλά και το μετά την αποχώρηση καθεστώς, και το δεύτερο είναι η λήξη ισχύος των κανόνων του ενωσιακού δικαίου στο κράτος αυτό.

Προτού προχωρήσουμε την εργασία μας να αναφέρουμε ήδη σε αυτό το σημείο ότι γνήσια μορφή αποχώρησης δεν γνώριζε η Ένωση. Επί έξι δεκαετίες, η Ευρώπη γνώριζε μία διαρκή γεωγραφική διεύρυνση και εμβάθυνση¹⁷, δημιουργώντας μία αίσθηση ασταμάτητης και ατέρμονης διαδικασίας δημιουργίας ευρωπαϊκού δεσμού και ολοκλήρωσης. Για πρώτη φορά η αίσθηση αυτή διακόπτεται σοβαρά με την ανακοίνωση του Brexit. Μέχρι τότε, είχε λάβει χώρα η αποχώρηση της Αλγερίας από τη Γαλλία το 1962¹⁸ προκειμένου να γίνει ανεξάρτητο κράτος και στη συνέχεια μία ιδιόμορφη αποχώρηση που καταγράφηκε στην ιστορία και η οποία αφορούσε την Γροιλανδία¹⁹. Η Γροιλανδία είχε ενταχθεί στις Κοινότητες το έτος 1973, όντας συνδεδεμένη οργανικά με τη Δανία. Το 1982 και μετά από δημοψήφισμα που διενεργήθηκε εκεί, ο πληθυσμός τάχθηκε κατά της παραμονής του Νησιού στις Κοινότητες και η Κυβέρνηση της Δανίας συμφώνησε με την τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα στην αποχώρηση της Γροιλανδίας την 1-2-1985.²⁰ Για την αποχώρηση της Γροιλανδίας ακολουθήθηκε η νόμιμη διαδικασία της υπογραφής διεθνούς συμφωνίας μεταξύ των συμβαλλομένων κρατών μελών (των δέκα την εποχή εκείνη), δεδομένου ότι δεν είχε τεθεί σε ισχύ η Συνθήκη της Λισαβόνας που ρυθμίζει το ζήτημα της αποχώρησης με το άρθρο 50 ΣΕΕ. Σημαντικό είναι, ωστόσο, να επισημανθεί ότι παρότι η περίπτωση της Γροιλανδίας, είχε περιορισμένα ζητήματα που έπρεπε να επιλυθούν, καθώς αιτήθηκε μόνο την ένταξη της στο καθεστώς των Υπερπόντιων Χωρών και Επικρατειών και όχι μια πλήρη έξοδο, εν τούτοις η αποχώρηση χρειάστηκε τρία χρόνια για να ολοκληρωθεί: από την απόφαση του δημοψηφίσματος τον Φεβρουάριο του 1982 έως την αποχώρηση τον Φεβρουάριο του 1985²¹.

Έτσι, λοιπόν, για πρώτη φορά τυπικά διαδικασία αποχώρησης έλαβε χώρα το πρώτον με την ενεργοποίηση του άρθρου 50 ΣΕΕ από το Η.Β, η οποία βρίσκεται εν εξελίξει μέχρι σήμερα. Να τονίσω ότι σε κάθε περίπτωση το case study του BREXIT αποτελεί – τουλάχιστον σήμερα - το σημαντικότερο «εγχειρίδιο» ερμηνείας και εφαρμογής του άρθρου 50 ΣΕΕ για τους λόγους που θα αναλυθούν στη συνέχεια.

---

¹⁶ Σαχπεκίδου, ό.π υποσημείωση 12, σελ. 173

¹⁷ https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_el#tab-0-1

¹⁸ Allan F Tatham , «Don't mention divorce at the wedding darling! EU Accession and Withdrawal after Lisbon», (2012), p.143
(<https://books.google.es/books?id=upddqdHlrSEC&pg=PA143&lpg=PA143&dq=eec+algeria+1957&source=bl&ots=BJ4jtFhnFM&sig=oBTCJgvViEDowN5t2FXLdiwEloM&hl=es&sa=X#v=onepage&q&f=false>)

¹⁹ 35 YEARS AFTER THE 'GRØXIT'-REFERENDUM (exit and Grønland, the Danish name for Greenland) - (<https://ecpr.eu/Filestore/paperproposal/fc7f9236-e302-420f-9ae0-dddd0337bdfc.pdf>)

²⁰ ΕΕ 1985, L 29/1.2.1985 «Συνθήκη για την τροποποίηση των Συνθηκών για την ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων όσον αφορά τη Γροιλανδία» (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:11985G/PRO/01>)

²¹ The process for withdrawing from the European Union, HB Government, p. 14
(https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/503908/54538_EU_Series_No2_Accessible.pdf)

1.4. Ο δρόμος προς το BREXIT²²:

Το Ηνωμένο Βασίλειο ξεκίνησε να συμμετέχει στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1973, σε μία περίοδο που η οικονομία του ΗΒ ήταν υπό εξασθένηση. Η ένταξη του βρήκε αρκετούς πολέμιους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα βέβαια, τον Γάλλο Πρόεδρο DeGaulle, ο οποίος άσκησε δυο φορές βέτο στην προσχώρηση του, εξαιτίας της ανησυχίας του για τις φιλικές σχέσεις που διατηρούσε τότε το ΗΒ με την Αμερική. Η συμμετοχή της Βρετανίας στην ΕΚ θεωρήθηκε από την αρχή ως «ιδιόρρυθμη» και ίσως «ύποπτη»²³, με τις κυβερνήσεις Θάτσερ και Major να αρνούνται εξ αρχής να δεσμευτούν σε δράσεις για βαθύτερη ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.²⁴ Ενδεικτική ήταν η άρνηση του Η.Β όπως ενταχθεί στην ΟΝΕ και υιοθετήσει κοινό νόμισμα. Γενικότερα, το Η.Β, όντας ένα διεθνές οικονομικό κέντρο, με μεγάλη δύναμη, δεν ήθελε να απολέσει την αυτονομία του και τη διεθνή του υπεροχή στις αγορές, με αποτέλεσμα να αρνείται να συμμετέχει ουσιαστικά στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και να δημιουργεί σοβαρούς τριγμούς στα θεμέλια της ενοποιητικής ιδέας και στους υποστηρικτές αυτής. Πολλοί ήταν αυτοί που θεωρούσαν, λοιπόν, ότι το Η.Β βρισκόταν με το «ένα πόδι» στο θεσμό της Ε.Ε. Δεν χρειάστηκε, λοιπόν, πολύ διάστημα μέχρι να αποφασίσει όπως βρεθεί οριστικά εκτός.

Ο μεγαλύτερος διχασμός ανάμεσα στους επικριτές της ΕΕ, στους υποστηρικτές της, αλλά και σε αυτούς που βρίσκονταν στην μέση και αποφάσιζαν ανάλογα με τις διάφορες συνθήκες που επικρατούσαν στην Ευρώπη έλαβε χώρα επί Κυβερνήσεως Cameron. Υπήρχαν έντονες διαφωνίες ανάμεσα στο ΗΒ και στην ΕΕ αναφορικά με τον τρόπο προσέγγισης και αντιμετώπισης των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών ζητημάτων. Ειδικότερα, υπήρχε προβληματισμός για την τεράστια εισροή μεταναστών στο Η.Β από χώρες της Τσεχίας, Ουγγαρίας, Πολωνίας, Σλοβενίας, Σλοβακίας και Βαλτικής και στη συνέχεια της Μέσης Ανατολής, ενώ συγχρόνως το ΗΒ θεωρούσε ότι η Ευρώπη παρουσίαζε έντονο δημοκρατικό έλλειμμα, με τρόπο που απειλεί όλα τα ΚΜ και δη το ίδιο το ΗΒ. Συνεπώς, ο πρωθυπουργός της Αγγλίας David Cameron αποφάσισε, προκειμένου να ξεπεραστεί αυτή η σύγκυση, να θέσει ένα δημοψήφισμα ρωτώντας τον λαό για το αν επιθυμεί την παραμονή ή την αποχώρηση της Βρετανίας από την ΕΕ. Η συνέχεια είναι σε όλους μας γνωστή και θα αναλυθεί και κατωτέρω.

---

²² <https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/25/a-timeline-of-britains-eu-membership-in-guardian-reporting>

²³ Why has Europe been such a difficult subject for Britain? Dr James Ellison, Reader in International History, Queen Mary University of London ([https://www.qmul.ac.uk/mei/media/mei/documents/publications/499_16-Britain-and-European-Union-brochure-artwork2-\(web\).pdf](https://www.qmul.ac.uk/mei/media/mei/documents/publications/499_16-Britain-and-European-Union-brochure-artwork2-(web).pdf))

²⁴ David Ramiro Troitiño, Thatcher and the EU, In book: European Integration: Building Europe (European Political Economic and Security Issues) (pp.81-97), Publisher: Nova Science Pub Inc, 2013 ([\(PDF\) Thatcher and the EU \(researchgate.net\)](#))

B. ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΝΟΜΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

2.1 Η ιστορική εξέλιξη του δικαιώματος αποχώρησης

2.1.1 Απουσία ρητής διάταξης και το δίλημμα εφαρμογής του διεθνούς δικαίου:

Πριν τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας (ΣτΛ) την 1^η Δεκεμβρίου 2009 δεν υπήρχε διάταξη στις Συνθήκες που να ρύθμιζε τη δυνατότητα ενός κράτους μέλους της Ένωσης να αποχωρήσει από αυτή. Από την Ίδρυση, λοιπόν, των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων μέχρι το 2009, δεν είχε θεσπιστεί ρητή αναγνώριση δικαιώματος αποχώρησης ΚΜ²⁵.

Παρά τη μη ρητή πρόβλεψη της δυνατότητας αποχώρησης και παρότι μέχρι τότε δεν είχε λάβει χώρα αποχώρηση, εκτός της ιδιαίτερης περίπτωσης της Αλγερίας και της Γροιλανδίας που δεν ήταν ΚΜ αλλά τμήμα ΚΜ²⁶ – όπως αναφέραμε και ανωτέρω - και επομένως η Ένωση δεν είχε βρεθεί αντιμέτωπη με την ανάγκη επίλυσης του ζητήματος αυτού, εν τούτοις υπήρχε εξ αρχής πληθώρα ακαδημαϊκής ενασχόλησης με το ζήτημα του εάν είναι δυνατή ή μη εκούσια αποχώρηση κράτους μέλους από την Ένωση^{27,28,29}.

Η κύρια τάση φαίνεται να προσανατολιζόταν προς την κατεύθυνση ότι εφόσον δεν προβλεπόταν ρητώς από τις Ιδρυτικές Συνθήκες σχετικό δικαίωμα για ένα τόσο σημαντικό ζήτημα, σήμαινε αυτοδικαίως και απαγόρευση του δικαιώματος αυτού.^{30,31} Η τάση αυτή θεωρούσε ότι οι Ιδρυτικές Συνθήκες προέβλεπαν ρητώς ό,τι θεωρούσαν ότι έπρεπε και ήθελαν να προβλεφθεί και σε καμία περίπτωση δεν χωρούσαν αναλογικές εφαρμογές ή διασταλτικές ερμηνείες σε περιπτώσεις νομοθετικής «σιωπής»^{32,33}. Υπήρχε ωστόσο και ένα άλλο ρεύμα που πίστευε ότι ακόμη και εάν δεν υπήρχε ρητή νομοθετική πρόβλεψη περί εκούσιας αποχώρησης, τα ΚΜ διατηρούσαν σχετικό δικαίωμα που απέρρευε ακριβώς από την αρχή της κρατικής κυριαρχίας τους ως θεμέλιος λίθος της Ένωσης^{34,35,36,37}. Το ρεύμα αυτό υποστήριζε ότι η μη ρητή πρόβλεψη της δυνατότητας

²⁵ Allan F Tatham, *ό.π.*, σελ. 142

²⁶ F. Harhoff, «Greenland's Withdrawal from the European Communities», CMLR Vol. 20 (1983), 13.

²⁷ Weiler, Joseph H. H. "The European Community in Change: Exit, Voice and Loyalty." *Irish Studies in International Affairs*, vol. 3, no. 2, **1990**, pp. 15–25, JSTOR (www.jstor.org/stable/30001766)

²⁸ Hill, J., 'The European Economic Community: The Right of Member State Withdrawal', *12 Georgia Journal of International and Comparative Law*, **1982**, p. 335

²⁹ Weiler, Joseph H. H. "Alternatives to Withdrawal from an International Organization: The Case of the European Economic Community", *20 Isr. L. Rev.* 282, **1985**, p. 282

³⁰ ECJ 7/71 (Commission of the European Communities v French Republic.) σκ. 19 -20, (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61971CJ0007>)

³¹ Υπόθεση 6/64 (Costa/Enel): "Οσάκις αναγνωρίζεται στα κράτη μέλη το δικαίωμα να ενεργούν μονομερώς, αυτό γίνεται δυνάμει σαφούς ειδικής ρήτρας (π.χ. άρθρα 15 και 93, παράγραφος 3, 223-225)."

³² Βλ. κυρίως ΔΕΚ, van Gend en Loos, 26/62, Συλλ 1963.3 σκέψη 9 (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN>)

³³ Berglund S (2006) Prison or voluntary cooperation? The possibility of withdrawal from the European union. *Scandinavian Political Studies* 29(2): 147: "“there is no guaranteed legal right to withdraw in the current situation”.

³⁴ Δυνατή θεωρεί την αποχώρηση κράτους μέλους ο Dagtoglou "Basic problems of the European Community", B. Blackwell, January 1, 1975, p. 177 – 102.

³⁵ Mauro Gatti "Withdrawing from the EUq Between Sovereign Rights and Union Autonomy", p. 5 (<https://blogdroiteuropeen.files.wordpress.com/2020/05/wp-32020-gatti.pdf>)

³⁶ E. LOPES & M. LOBO ANTUNES, Suggestion for amendment of Article I – 59, (http://european-convention.europa.eu/docs/Treaty/pdf/46/46_ArtI%2059%20Lopes%20EN.pdf)

αποχώρησης στα κείμενα των Ιδρυτικών Συνθηκών αποτελούσε απόλυτα συνειδητή απόφαση, που έγινε αποκλειστικά και μόνο για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, προκειμένου να παραμείνουν πιστά τα ΚΜ στην ιδέα της ενοποίησης και κυρίως για να αποφευχθεί η επίλυση και αντιμετώπιση πολύπλοκων προεκτάσεων και τυχόν προβλημάτων της αποχώρησης από τόσο νωρίς^{38,39} («Nobody wants to speak about divorce on the wedding day»)⁴⁰

Στο γενικότερο αυτό πλαίσιο θεωρητικού προβληματισμού περί δυνατότητας ή μη αποχώρησης ΚΜ από την Ε.Ε, ιδιαίτερη υπήρξε η ενασχόληση με το δίλημμα εφαρμογής ή μη του διεθνούς δικαίου λόγω του κενού ρυθμιστικής διατάξεως του ενωσιακού δικαίου. Διατυπώθηκε, λοιπόν, σχεδόν αμέσως το ερώτημα εάν το συγκεκριμένο νομοθετικό κενό θα μπορούσε να καλυφθεί από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, οι οποίοι δεσμεύουν τη Ένωση. Άλλωστε, ανέκαθεν το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (πρώην ΔΕΚ, σήμερα Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης) δεχόταν ως αναπόσπαστο τμήμα της ενωσιακής έννομης τάξης εκείνους τους διεθνείς κανόνες, που παρότι απορρέουν από διεθνείς συμβάσεις στις οποίες η Ένωση δεν είναι μέλος, τη δεσμεύουν ως γενικές αρχές τους διεθνούς δικαίου.

Τέθηκε, λοιπόν, το ερώτημα εάν εφαρμόζεται ή όχι η Σύμβαση της Βιέννης περί ερμηνείας των Συνθηκών του 1969⁴¹. Στο άρθρο 54 της ως άνω Σύμβασης υπάρχει πρόβλεψη για τις περιπτώσεις αποχώρησης κράτους από Συνθήκη, εφόσον υπάρχει ειδική ρητή πρόβλεψη περί αναγνώρισης δικαιώματος αποχώρησης στο κείμενο της Συνθήκης. Ωστόσο, η Συνθήκη για την ΕΟΚ δεν είχε θεσπίσει προ της Συνθήκης της Λισαβόνας – όπως προαναφέραμε – ρητή νομοθετική διάταξη. Έτσι, τα «βλέμματα στράφηκαν» στο άρθρο 56 της Σύμβασης της Βιέννης, στο οποίο ρυθμίζεται η περίπτωση της μονομερούς αποχώρησης μέλους από πολυμερή διεθνή συμφωνία, όταν δεν υπάρχει σχετική πρόβλεψη στην ίδια τη συμφωνία. Βάσει του άρθρου αυτού, μία τέτοια αποχώρηση δεν είναι νόμιμη, παρά μόνο εάν αποδεικνύεται ότι τα συμβαλλόμενα μέρη είχαν ήδη από τη σύναψη της συμφωνίας την πρόθεση να αποδεχθούν μία τέτοια δυνατότητα ή ότι δικαίωμα αποχώρησης εξυπακούεται από τη φύση της συμφωνίας.

Με βάση τη διάταξη του άρθρου 56 της Σύμβασης της Βιέννης, η ερμηνευτική άποψη της γράφουσας είναι ότι στη περίπτωση της ΕΟΚ– πριν τη θέσπιση του άρθρου 50 ΣΕΕ– έπρεπε να θεωρηθεί δυνατή και νόμιμη η αποχώρηση, για το λόγο ότι εξυπακούεται από τη φύση της ίδιας της συμφωνίας. Το βασικότερο επιχείρημα συνάγεται από το γεγονός ότι τόσο η αόριστη διάρκεια της Συνθήκης της ΕΟΚ,⁴² όσο και ο στόχος διαρκούς εμβάθυνσης στο θεσμό, συνηγορούν στο ότι υπήρχε εξ αρχής μεγαλύτερος βαθμός εξαρχής αφοσίωσης για τα μέλη και ανάγκη όλο και μεγαλύτερης ενοποίησης με "λίγους και καλούς". Κατά την πρώτη ερμηνεία, λοιπόν, η απεριόριστη διάρκεια των ιδρυτικών Συνθηκών δεν συνεπάγεται τη σιωπηρή αιώνια δέσμευση των κρατών μελών, αλλά αντιθέτως είναι πιο ορθόν υπό το πνεύμα που διαπνέει το ευρωπαϊκό δίκαιο να ερμηνευθεί ότι τα ΚΜ δεν χρειάζεται να περιμένουν την ημερομηνία λήξης της Ένωσης

³⁷ SANTER, FAYOT, Proposition d'amendement à l'Article : Article 46 (Titre X), (<http://european-convention.europa.eu/docs/Treaty/pdf/46/Art46SanterFR.pdf>)

³⁸ Wyrozumska A (2013) Commentary on Art. 50 TEU. In: Blanke H-J, Mamgiameli S (eds) The treaty on European Union. A commentary. Springer, Heidelberg, p. 1385–1418

³⁹ Athanassiou "Withdrawal and Expulsion from the EU, 2009, p.9, (<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scplps/ecblwp10.pdf>)

⁴⁰ Η γνωστή φράση κατά πολλούς αποδίδεται στον Abraham Lincoln.

⁴¹ https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf

⁴² ECJ 7/71 Commission vs France σκ. 19-20

– η οποία μάλιστα τυπικά δεν οριζόταν - και πως δύνανται να αποχωρήσουν ανά πάσα στιγμή. Συγχρόνως, όμως, εξυπακούεται από τους στόχους ήδη της Συνθήκης της ΕΟΚ η δυνατότητα αποχώρησης οποιουδήποτε κράτους μέλους θεωρούσε ότι δεν επιθυμεί να συνεχίσει να συνεισφέρει στη διαδικασία της ενοποίησης, καθώς κάτι τέτοιο θα ενίσχυε ακόμη περισσότερο τον υπάρχοντα πυρήνα της Ένωσης. Να θέσω στο σημείο αυτό, σε μία πρώτη ανάλυση και προτού το αναλύσω κατωτέρω, ότι η συγκεκριμένη δυνατότητα αποχώρησης ήταν και είναι επωφελής για την ενοποιητική ιδέα, δεδομένου ότι δεν θα ήταν προς το συμφέρον της ΕΟΚ – σημερινής Ε.Ε να κρατάει "δεσμευμένα" τα ΚΜ⁴³ που δεν έχουν πρόθεση και δεν είναι διατεθειμένα να αφοσιωθούν στον ευρωπαϊκό σκοπό. Το κράτος αυτό θα συνιστούσε στην πραγματικότητα έναν Δούρειο Ίππο για την Ε.Ε, που θα υποδαύλιζε τους σκοπούς της. Άλλωστε, η ίδια η φύση του Κράτους Μέλους ενέχει μία αυτονομία και μία ηθική διάσταση που με τη σειρά της συμβάλλει στην πραγμάτωση της προώθησης της ευρωπαϊκής ιδέας.⁴⁴

Ο Εμμανουήλ Περάκης, όπως και άλλοι ακαδημαϊκοί, έχει διαφορετική εκτίμηση, θεωρώντας ότι δεν μπορούσε να εφαρμοσθεί η Σύμβαση της Βιέννης λόγω του ότι δεν πληρούται η διάταξη του άρθρου 56⁴⁵, βασιζόμενος σε επιχειρήματα, τα οποία ίδια ανέλυσα στην αμέσως προηγούμενη παράγραφο προς επίρρωση της ακριβώς αντίθετης απόψεως. Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι δεν εφαρμόζεται το άρθρο 56, αφενός, επειδή η τέως Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (όπως και οι σημερινές Συνθήκες για την Ευρωπαϊκή Ένωση και για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης) είχε συναφθεί με αόριστη διάρκεια, αφετέρου δε, επειδή, σε πολλά σημεία της τονιζόταν η πρόθεση των κρατών μελών της να επιδιώκουν μία συνεχή εμβάθυνση και διεύρυνση της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Επομένως, από τη μία η διάρκεια των Συνθηκών και από την άλλη ο στόχος της «ολοένα και στενότερης ένωσης των λαών της Ευρώπης» απέκλειαν το ενδεχόμενο να ισχύει μία από τις προαναφερθείσες δύο περιπτώσεις νόμιμης αποχώρησης ενός κράτους μέλους. Θεωρεί, ότι μία τέτοια πράξη θα επέσυρε τη διεθνή ευθύνη του αποχωρούντος. Συγχρόνως, όμως, υποστηρίζει ότι μία μονομερής καταγγελία των Συνθηκών από κράτος μέλος της Ένωσης δεν θα μπορούσε να λάβει χώρα ούτε με βάση την αρχή της ριζικής και απρόβλεπτης μεταβολής των περιστάσεων (*rebus sic standibus*), δεδομένης της προσαρμοστικότητας του ενωσιακού δικαίου και του καθοριστικού ρόλου που διαδραματίζουν τα κράτη μέλη στη λήψη των αποφάσεων, και μάλιστα με δυνατότητα προβολής veto στις πιο καθοριστικές εξ αυτών για τα θεμελιώδη συμφέροντά τους.

Στο πλαίσιο του νομικού προβληματισμού αναφορικά με την εφαρμογή ή μη του διεθνούς δικαίου στο ζήτημα της εκούσιας αποχώρησης ΚΜ από την Ένωση, τέθηκε και το φλέγον ζήτημα για το εάν μπορεί να εφαρμοσθεί εντέλει το διεθνές δίκαιο σε κάτι που ανήκει σε κάθε περίπτωση στον σκληρό πυρήνα της ευρωπαϊκής λειτουργίας. Η νομολογία έχει κρίνει και αποφασίσει αναφορικά με τη σχέση διεθνούς - ευρωπαϊκού δικαίου ότι το διεθνές δίκαιο μπορεί να εφαρμοσθεί συμπληρωματικά⁴⁶. Ωστόσο, η ενωσιακή έννομη τάξη είναι σε κάθε περίπτωση αυτόνομη^{47,48} υπό

⁴³ Αναφορικά με τη δέσμευση των ΚΜ, αναφέρω τα λόγια του Von Mises (1983, *Nation, State and Economy: contributions to the politics and history of our time*, New York University Press, New York): *'No people and no part of a people shall be held against its will in a political association that it does not want'*.

⁴⁴ *L'etat de droit est – il une valeur europeenne don't l' UE assure la promotion?*, Nicolas Lavrat, p.158, 159.

⁴⁵ Manolis Perakis, (2019), ό.π., σελ. 5 -6

⁴⁶ C-286/90 (Pulsen και Diva Navigation),, σκ. 9

C-162/96 (A. Racke GmbH & Co. κατά Hauptzollamt Mainz), σκ. 45- 46

T115/94 (Opel Austria GmbH κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως) , σκ. 79, 90

την έννοια ότι το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο υπερισχύει του διεθνούς δικαίου.⁴⁹ Επομένως, δεν ήταν δυνατό να εφαρμοσθεί η Σύμβαση της Βιέννης για να καλύψει το συγκεκριμένο νομοθετικό κενό, το οποίο σε κάθε περίπτωση ανήκει στον στενό πυρήνα του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου.

Με βάση τα ανωτέρω, λοιπόν, συνάγεται ότι στο προ Λισαβόνας καθεστώς, το εάν μπορούσε να λάβει χώρα αποχώρηση πριν τη Συνθήκη της Λισαβόνας δεν μπορούσε να αναζητηθεί στις διατάξεις του διεθνούς δικαίου, αλλά έπρεπε να αναζητηθεί αποκλειστικά και μόνο στη φύση των ίδιων των Συνθηκών της Ευρώπης.

2.1.2: Πρώτες αναφορές στο δικαίωμα αποχώρησης σε ευρωπαϊκό επίπεδο

Έτσι, λοιπόν, έχοντας αποκλείσει την ερμηνευτική σύνδεση με το διεθνές δίκαιο, σε πλαίσιο ευρωπαϊκής διάστασης, η ιδέα της αποχώρησης σε επίσημα κείμενα αναφέρεται ελάχιστες φορές. Για πρώτη φορά υπάρχει επίσημη αναφορά στο δημοψήφισμα του 1975 στο ΗΒ για την παραμονή της χώρας στην ΕΟΚ, κατά τη διεξαγωγή του οποίου οι Βρετανοί ψήφισαν "ναι" στην παραμονή με ποσοστό λίγο μεγαλύτερο από 67%.⁵⁰ Επικρατεί η άποψη, επίσης, ότι μία έμμεση αναφορά⁵¹ στο ζήτημα της αποχώρησης υπήρξε και στα κείμενα: Spinelli's draft (άρθρο 82), στο Guidelines in the negotiations of Maastricht του 1990 (άρθρο 33) και στο Oreja-Herman Bozza (άρθρο 47) τα οποία έκαναν λόγο για μία υποθετική περίπτωση θεσμικής κατάρρευσης, με άμεσο αποτέλεσμα την αποχώρηση ΚΜ που δεν συμμορφωνόταν στις αρχές της Κοινότητας, κατόπιν σύμφωνης γνώμης της πλειοψηφίας των κρατών μελών. Στη συνέχεια αναφορά στην ιδέα της αποχώρησης συναντάμε σε αποφάσεις του Γερμανικού Δικαστηρίου⁵² και του Τσεχικού Δικαστηρίου⁵³ κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης του Μάαστριχτ, που αμφότερες αποφάσεις αξιολόγησαν την αναγνώριση του δικαιώματος αποχώρησης ως εχέγγυο της κρατικής κυριαρχίας και αναπόσπαστο τμήμα της ιδιότητας μέλους στην Ένωση. Ειδικότερα, θεώρησαν την πρόβλεψη του δικαιώματος αποχώρησης ως διαδικασία με θετικό αντίκτυπο στη διαδικασία ολοκλήρωσης, καθώς τα κράτη μέλη θα είχαν το ρητό δικαίωμα να καθορίζουν/ επιλέγουν τη δική τους «τύχη»

---

⁴⁷ Costa Enel 6/64-1964 –«ιδιαιτέρη έννομη τάξη», «*Ιδρύοντας μία Κοινότητα απεριόριστης διάρκειας, έχουσα δικά της όργανα, νομική προσωπικότητα, ικανότητα δικαίου, ικανότητα διεθνούς εκπροσώπησης και ιδίως πραγματικές εξουσίες απορρέουσες από τον περιορισμό των αρμοδιοτήτων τους και τη μεταβίβαση εξουσιών τους στην Κοινότητα, τα κράτη μέλη περιόρισαν, αν και σε ορισμένους μόνο τομείς, τα κυριαρχικά τους δικαιώματα και δημιούργησαν έτσι ένα σύστημα δικαίου εφαρμοζόμενο τόσο στους υπηκόους τους όσο και σ' αυτά τα ίδια.*»

⁴⁸ C – 294/83, σκ. 23

⁴⁹ C-402/05 P και C-415/05 P (Kadi & Al Barakaat), σκ. 307 - 308) «*Εντούτοις, η ιεραρχική αυτή υπεροχή στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου δεν ισχύει έναντι του πρωτογενούς δικαίου, ιδίως δε έναντι των γενικών αρχών στις οποίες περιλαμβάνονται τα θεμελιώδη δικαιώματα.*»

⁵⁰ Allan F Tatham (2012), ό.π, σελ. 143

⁵¹ Brexit: History, Reasoning and Perspectives, David Ramiro Troitiño, Tanel Kerikmäe, Archil Chochia Springer, 2018, p. 206 (<https://books.google.gr/books?id=wwhNDwAAQBAJ&pg=PA206&lpg=PA206&dq=Oreja-Herman+Bozza+article+47&source=bl&ots=IItXEuN6O&sig=ACfU3U1t0OtNNyuzqMQxg3nBeDhlyUXR6Q&hl=el&sa=X&ved=2ahUKEwiJk6OKsptAhXiDmMBHeECCyoQ6AEwAHoECAEQAg#v=onepage&q=Oreja-Herman%20Bozza%20article%2047&f=false>)

⁵² German Federal Constitutional Court, 12.10.1993, BrV 2134/1992, 2159/1992, p. 155, 190 (<https://iow.eui.eu/wp-content/uploads/sites/18/2013/04/06-Von-Bogdandy-German-Federal-Constitutional-Court.pdf>), όπου τονίζεται πως το δικαίωμα αποχώρησης δεν συνιστά αποχώρηση από ομοσπονδιακό κράτος, η οποία προκαλεί προβληματισμούς από πλευράς του διεθνούς δικαίου, αλλά αποτελεί εκδήλωση της αρχής της αναστρέψιμης αυτοδιάθεσης επί της οποίας θεμελιώνεται η συγκεκριμένη ομοσπονδία κρατών (Staatenverbund)

⁵³ Czech Republic Constitutional Court, Decision in case Treaty of Lisbon I, Pl. ÚS 19/08, ECLI:CZ:US:2008:Pl.US.19.08.1, σκέψη 146.

μέσα ή έξω από τις διαδικασίες ολοκλήρωσης. Με αυτόν τον τρόπο τα κράτη, εφόσον επέλεξαν να βρίσκονται «μέσα» στην Ένωση θα συνεργάζονταν ουσιαστικά και θα αποδέχονταν καλύτερα τις υποχρεώσεις τους σε πλαίσιο λειτουργίας της ΕΚ / ΕΕ, καθιστώντας την Ε.Ε ακόμα πιο λειτουργική.

Τα ευρωπαϊκά δικαστήρια, όμως, δεν είχαν κρισιολογήσει/ερμηνεύσει επί του θέματος, όπως δεν έχουν κάνει μέχρι και σήμερα, με αποτέλεσμα αυτή η «σιγή ιχθύος» να προκαλεί προβληματισμούς και ανασφάλεια. Η άποψη που υιοθετήθηκε, εντέλει, από τους περισσότερους, ήταν ότι πριν τη Συνθήκη της Λισαβόνας, με βάση τη φύση των Συνθηκών και τους προαναφερόμενους στόχους, δυνατή θα ήταν μόνο μία κοινή αποχώρηση, με συμφωνία όλων των ΚΜ⁵⁴. Επομένως, μονομερής αποχώρηση δεν θα μπορούσε να λάβει χώρα, λόγω της "σιωπής" των Συνθηκών, παρά μόνο με ειδική πρόβλεψη και εφόσον προβλέπονταν όροι και προϋποθέσεις προστασίας για τα άλλα ΚΜ, τελώντας σε κάθε περίπτωση υπό τις διατάξεις και τις γενικές αρχές της Συνθήκης.

2.1.3: Προπαρασκευαστικό έργο θέσπισης του άρθρου 50 ΣΕΕ:

Όλοι οι ανωτέρω διατυπωμένοι προβληματισμοί, λύθηκαν με την έναρξη της διαδικασίας θεσμοθέτησης της διάταξης του άρθρου 50 ΣΕΕ, στην οποία ρητώς ορίζεται το δικαίωμα μονομερούς αποχώρησης ΚΜ από την Ε.Ε. Ωστόσο, είναι άξιες αναφοράς κάποιες λεπτομέρειες που ανέκυψαν κατά τη διαδικασία θεσμοθέτησης της διάταξης (συζητήσεις, αιτιολογική σκέψη της ΣτΛ κλπ), η οποία διαδικασία υπήρξε πολυετής και πολύπλοκη.

Να τονισθεί σε αυτό το σημείο ότι οι περισσότεροι θεωρούσαν ότι η διάταξη βάσει της οποίας θα αναγνωριζόταν ρητό δικαίωμα αποχώρησης ΚΜ, θα ήταν μία «νεκρή» διάταξη, η οποία δεν πρόκειται ποτέ να τύχει εφαρμογής⁵⁵. Ως αποτέλεσμα, θεωρούσαν ότι η εισαγωγή της στο πρωτογενές δίκαιο δεν θα συνιστούσε κίνδυνο για την Ένωση. Στο γεγονός της ένταξης της διάταξης, συνηγόρησε και το γεγονός ότι με αυτόν τον τρόπο θεωρούσαν ότι θα «χάιδευαν τα αυτιά» των ευρωσκεπτικιστών, εξασφαλίζοντας τους ότι με την πρόβλεψη της δυνατότητας αποχώρησης δεν θα οδηγούμασταν στη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού υπερ- κράτους.⁵⁶ Η ρητή, λοιπόν, πρόβλεψη της δυνατότητας αποχώρησης θεωρήθηκε ότι νομιμοποιούσε τους στόχους και τις επιδιώξεις της ίδιας της Ένωσης.

Όπως προκύπτει ήδη από τις πρώτες συζητήσεις για το «Constitution of Europe I-60», το ΗΒ ήταν υπέρ της αναγνώρισης του δικαιώματος αποχώρησης - με χορήγηση απόλυτης ελευθερίας στο κράτος να αποχωρήσει όποτε επιθυμεί και χωρίς δυνατότητα παρέμβασης ή άσκησης veto από την Ένωση, σε αντίθεση με την Γαλλία, τη Γερμανία και τους ευρωπαϊκούς θεσμούς που σε κάθε περίπτωση τόνιζαν ότι ακόμα και εάν προβλεφθεί η σχετική διάταξη περί αναγνώρισης δικαιώματος αποχώρησης, συνιστά επιτακτική και αδήριτη ανάγκη η εξασφάλιση των

⁵⁴ Hofmeister, Should I Stay or Should I Go – A critical Analysis of the Right to Withdraw from the EU, European Law Journal 16 (2010) σελ. 281, 284, Ipsen, Europäisches Gemeinschaftsrecht, Tübingen 1972, 99, Zeh J., Recht auf Austritt, ZEuS 2004, σελ. 180.

⁵⁵ «My intention was that it should be a classic safety valve that was there, but never used. It is like having a fire extinguisher that should never have to be used. Instead, the fire happened.», Giuliano Amato (<https://www.reuters.com/article/us-britain-eu-amato-idUSKCN1012Q8>)

⁵⁶ Carlos Closa, Interpreting Article 50: exit and voice and... what about loyalty? p. 8

(https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/44487/RSCAS_2016_71.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

συμφερόντων της Ένωσης και η αποφυγή μίας ευνοϊκής αντιμετώπισης μόνο του αποχωρούντος κράτους⁵⁷. Από τη μία, λοιπόν, το HB προετοίμαζε δεξιοτεχνικά το έδαφος για την αποχώρηση του που έλαβε χώρα τελικά χώρα εν έτει 2016 και τα υπόλοιπα κράτη προσπαθούσαν ήδη από τότε να αναχαιτίσουν την κεντρο-κρατική τάση του HB μέσω των φιλοευρωπαϊκών - ενοποιητικών απόψεων τους.

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να αποδοθεί και στα proposed amendments (Part I article 59) στα οποία τέθηκε η ανάγκη επιπλέον προϋποθέσεων και εξασφαλίσεων στο σχετικό άρθρο.⁵⁸ Κατά τη διαδικασία των συζητήσεων υπήρξαν ιδιαίτερες ενδιαφέρουσες προτάσεις, όπως εκείνη για εναλλακτικό στενό δεσμό αντί δέσμευσης ενσωμάτωσης των Andrew Duff, Lamberto Dini, Paul Helminger, Rein Lang και Lord MacLennan οι οποίοι πρότειναν την ύπαρξη μίας εναλλακτικής μορφής ιδιότητας μέλους με την Ένωση, για εκείνα τα μέλη που επιθυμούσαν να παραμείνουν στενά συνδεδεμένοι με την ΕΕ αλλά δεν συμμερίζονται την πολιτική φιλοδοξία για περαιτέρω ενοποίηση, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο. Η πρόταση που δημιουργήθηκε από τους ανωτέρω αναφερόμενους, θα επέτρεπε ουσιαστικά την ένταξη (όχι πλήρη ένταξη) κράτους στην Ένωση, που συνεπάγεται οικονομική συνεργασία χωρίς στενότερη ένωση σε άλλους τομείς. Ωστόσο, καμία από αυτές τις τροπολογίες δεν εγκρίθηκε.

Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να αναφερθεί ότι το preliminary draft⁵⁹ είναι διαφορετικό από το final draft⁶⁰ με τις πλέον κύριες διαφορές να εντοπίζονται στη δυνατότητα παράτασης των διαπραγματεύσεων στα 2 χρόνια και την επανείσοδο (rejoin) του αποχωρούντος κράτους ως τρίτο κράτος.

Κατανοούμε, λοιπόν, από τη ίδια τη ratio της διατάξεως ότι το άρθρο 50 ΣΕΕ συνιστά μία χρυσή τομή και έναν εξαιρετικό διαμοιρασμό αρμοδιοτήτων και πολιτικής ισορροπίας, καθώς υιοθετήθηκαν τόσο οι "union - centered" όσο και οι "state - centered" προσεγγίσεις, όπως αυτές θα αναλυθούν στη συνέχεια της διπλωματικής.

Επομένως, καταλήγουμε στο ότι ήδη από την ανωτέρω ανάλυση και παρουσίαση της ιστορικής αναδρομής - εξέλιξης - διαμόρφωσης - πρόβλεψης του άρθρου 50 ΣΕΕ, διαφαίνεται η φιλο-ενωσιακή πτυχή της διάταξης: 1. μέσω της ανάδειξης της αυτονομίας της ενωσιακής έννομης τάξης έναντι του διεθνούς δικαίου, με τρόπο που το εξαιρετικής σημασίας δικαίωμα αποχώρησης ΚΜ από την Ένωση προβλέπεται αποκλειστικά και μόνο βάσει των διατάξεων της ενωσιακής έννομης τάξης, καθώς και: 2. μέσω της ανάδειξης της ανάγκης ενίσχυσης και προάσπισης κυρίως των συμφερόντων της Ένωσης και των εναπομεινάντων ΚΜ της Ένωσης, περισσότερο από τα συμφέροντα τους αποχωρούντος κράτους, όπως αποδεικνύεται και από το προπαρασκευαστικό υλικό της ΣτΛ.

---

⁵⁷ BREXIT AND ART 50 TEU: A CONSTITUTIONALIST READING, PEECKHOUT AND E FRANTZIOU, p.12-13

(https://westminsterresearch.westminster.ac.uk/download/3c5341d27609df3385b4470cb982c0575183becb967fdd08e2172f0ffe3d32/3254617/BREXIT_AND_ARTICLE_50_TEU_A_CONSTITUTION.pdf)

⁵⁸ <http://european-convention.europa.eu/docs/Treaty/pdf/46/global46.pdf>

⁵⁹ European Convention, 'Document from the Praesidium: Preliminary Draft Constitutional Treaty', 28.10.02, CONV 369/02.

⁶⁰ European Convention, 'Draft Treaty establishing a Constitution for Europe' 18.07.2003, CONV 850/03.

2.2. Η φιλο – ενωσιακή ερμηνεία της νομοθετικής διάταξης του άρθρου 50 ΣΕΕ:

Η θέση σε ισχύ της ΣτΛ έδωσε λύση σε όλους τους παραπάνω θεωρητικούς - νομικούς προβληματισμούς, με τη θέσπιση της διάταξης του άρθρου 50 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ). Ωστόσο, παρέμειναν οι προβληματισμοί και διαφωνίες ως προς το ρόλο που θα διαδραματίσει στην Ένωση η εισαγωγή του συγκεκριμένου άρθρου. Οι αρνητές της υιοθέτησης του άρθρου 50 ΣΕΕ υποστήριζαν ότι συνιστά μία ξεκάθαρη αντίφαση και ελλοχεύει κινδύνους για τον ενοποιητικό χαρακτήρα του ενωσιακού δικαίου, δεδομένου ότι δημιουργεί εκβιαστικές δυνατότητες, αλλά και ανασφάλεια μελλοντικών σχεδιασμών. Πράγματι, η αντίφαση είναι προφανής, από τη μία το κράτος δεσμεύεται νομικά από το άρθρο 53 ΣΕΕ «για απεριόριστο χρονικό διάστημα» εις το διηνεκές και από το άρθρο 1 παρ. 2 ΣΕΕ «για μία διαρκώς στενότερη συνένωση των λαών» και από την άλλη του παρέχεται η δυνατότητα να αποχωρήσει ανά πάσα στιγμή.

Κατά την αντίθετη άποψη την οποία και υιοθετεί η γράφουσα, η εισαγωγή του άρθρου 50 ΣΕΕ δημιούργησε μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου, διανοίγοντας μια νομική διαδικασία αποχώρησης, η οποία νομιμοποιεί δημοκρατικά την ίδια την Ένωση, ενδυναμώνει τους θεσμούς και τον ρόλο της και προασπίζει τα συμφέροντα των ΚΜ της⁶¹. Άλλωστε, πρέπει να θεωρηθεί αδιανόητο για μία Ένωση που θεμελιώνεται στην δημοκρατική αρχή, να κρατάει «δέσμια» τα μέλη της και να απαγορεύει τη δυνατότητα αποχώρησης από αυτήν. Η διάταξη του άρθρου 50 ΣΕΕ είναι σχεδιασμένη και διατυπωμένη με τέτοιο τρόπο που είτε άμεσα είτε έμμεσα εξασφαλίζει πρωτίστως τα ενοποιητικά συμφέροντα της Ένωσης. Παρακάτω, θα αναλύσουμε για ποιους λόγους η ενεργοποίηση του άρθρου 50 ΣΕΕ μας έχει οδηγήσει σε μεγαλύτερη ενοποίηση εσωτερικά και όχι λιγότερη, όπως εκ πρώτης όψεως κάποιος νομίζει⁶². Πρώτα, όμως, θα αναφερθούμε σε ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά της διάταξης αναφορικά με τη διαδικασία αποχώρησης που αναδεικνύουν την ενοποιητική σκοπιά της.

2.2.1 Θεμελίωση της διαδικασίας στο ενωσιακό δίκαιο και στους ευρωπαϊκούς θεσμούς:

Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω η διαδικασία αποχώρησης δεν συνιστά πλέον μία διαδικασία αμφιβόλου «πατρότητας». Με τη θέσπιση του άρθρου 50 ΣΕΕ το θεωρητικό δίλημμα για το εάν τυγχάνουν εφαρμογής οι γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου ή οι ευρωπαϊκοί κανόνες, λύθηκε δια παντός. Κατέστη βεβαιότητα ότι η διαδικασία αποχώρησης στηρίζεται πλέον αποκλειστικά και μόνο σε εξειδικευμένους κανόνες της ενωσιακής έννομης τάξης. Η απόφαση, λοιπόν, αποχώρησης διέπεται από το εθνικό δίκαιο του αποχωρούντος κράτους, αλλά η αποχώρηση αυτή καθ' εαυτή διέπεται μόνο από το ευρωπαϊκό δίκαιο⁶³. Επομένως, η επιτυχία ή μη της διαδικασίας αποχώρησης στηρίζεται πρωταρχικά στο εάν τόσο από πλευράς Ένωσης όσο και ΚΜ τηρηθούν και τύχουν σεβασμού οι αρχές του ευρωπαϊκού δικαίου⁶⁴.

⁶¹ Malathouni E., Should i stay or should i go: The sunset clause as self-confidence or suicide?, MJ 2008, 117, Oppermann, DVBL, 2003, 1165, 1168, Pache-Rösch, NVwZ 2008, 473

⁶² What light has Brexit shed on the meaning and the effect of Article 50 TEU?, Julia Prummer, ό.π υποσημείωση 7

⁶³ Withdrawal under article 50 TEU: An integration – friendly process, p. 30 - 48

⁶⁴ Accession and Withdrawal in EU, C. Hillion, p. 136

Με τη θέσπιση, λοιπόν του άρθρου 50 ΣΕΕ, η Ένωση απέφυγε την «διεθνοποίηση» της διαδικασίας αποχώρησης, εξασφαλίζοντας ότι μοναδικός νόμιμος τυπικά και διαδικαστικά «δρόμος» για την αποχώρηση, είναι αυτός που προβλέπεται στο ίδιο το κείμενο της Συνθήκης της. Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι το άρθρο 50 συνιστά ενισχυτικό στοιχείο για την ίδια την Ένωση, καθώς ενισχύει την αυτονομία της ως «διαίτερη έννομη τάξη». Μέσα σε μία, λοιπόν, διεθνή πραγματικότητα, στην οποία η Ένωση οφείλει να συμμετέχει ενεργά και ουσιαστικά, καταφέρνει με τη θέσπιση του άρθρου 50 ΣΕΕ, να αποφύγει μια εξωτερική παρέμβαση ή επιρροή του διεθνούς δικαίου στο νομικό της σύστημα, ειδικά, μάλιστα για ένα τόσο καίριο ζήτημα⁶⁵.

Περαιτέρω, σημαντική απόδειξη της ισχύος του άρθρου 50 ΣΕΕ και της ενίσχυσης του θεσμού της Ένωσης, είναι το γεγονός ότι η όλη διαδικασία δεν είναι μια διακρατική συνθήκη, αλλά μια πράξη της ΕΕ. Η διαδικασία – συμφωνία πρέπει να είναι σύμφωνη με τις Συνθήκες της ΕΕ και, κατά συνέπεια, να υπόκειται στον έλεγχο του Δικαστηρίου. Τα θεσμικά όργανα έχουν πρωτεύοντα ρόλο και είναι εκείνα που πρέπει να διαπραγματευτούν τους όρους με το ΚΜ που θα αποχωρήσει από την ΕΕ, εξασφαλίζοντας σε κάθε περίπτωση την ευταξία της ενωσιακής έννομης τάξης. Ειδικότερα, κάτωθι θα προβούμε σε μία αναλυτική ερμηνεία του άρθρου 50 ΣΕΕ ως εξής:

- Όπως προκύπτει από την παράγραφο 2 της σχετικής διατάξεως, η Ένωση διεξάγει την πολύπλοκη διαδικασία της αποχώρησης βασιζόμενη αποκλειστικά και μόνο στους ίδιους τους μηχανισμούς της και στο νομικό πλαίσιο που τη διέπει («Υπό το πρίσμα των προσανατολισμών του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου»). Πράγματι το ίδιο Όργανο οφείλει να εκδώσει τους σχετικούς προσανατολισμούς – κατευθυντήριες οδηγίες, βάσει των οποίων θα λάβει χώρα η όλη διαδικασία και θα συνιστούν το βασικό άξονα δραστηριότητας των διαπραγματευτών⁶⁶. Στη συνέχεια κατ' αρ. 218 παρ. 3 ΣΛΕΕ (διαδικασία σύναψης διεθνούς συμφωνίας μεταξύ Ένωσης και τρίτης χώρας) ορίζεται για τη διεξαγωγή της διαπραγματεύσεως διαπραγματευτής ή επικεφαλής της διαπραγματευτικής ομάδας της Ένωσης από το Συμβούλιο.

- Επίσης, η Ένωση δεν χρησιμοποιεί τους κλασικούς ενωσιακούς διαδικαστικούς μηχανισμούς. Αντιθέτως, διαφαίνεται από το γράμμα του άρθρου 50 παρ. 2, ότι η Ένωση αναγνωρίζοντας τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και τις απαιτήσεις της διαδικασίας αποχώρησης, επιλέγει να κάνει χρήση ενός υβριδικού συστήματος οργάνων και διαδικασιών, συνδυάζοντας την υπερεθνική αρμοδιότητα της Ένωσης με την σημαντική και καθοριστική επιρροή των εναπομεινάντων Κρατών Μελών⁶⁷, μέσω της ενεργής παρουσίας και συμμετοχής τους στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. («Η συμφωνία συνάπτεται εξ ονόματος της Ένωσης από το Συμβούλιο, το οποίο αποφασίζει με ειδική πλειοψηφία, μετά από την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.»). Συνεργασία, καθοδήγηση, ενημέρωση, συστάσεις, συμβολή: οι άξονες που καθορίζουν τη συμμετοχή των ευρωπαϊκών θεσμών στη διαδικασία αποχώρησης με τρόπο που προασπίζονται τα πολυάριθμα και ποικίλα συμφέροντα της Ένωσης. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι από την πλευρά της Ένωσης, η διαδικασία καθοδηγείται από τα θεσμικά όργανα και όχι από τα ίδια τα κράτη μέλη, σε αντίθεση με τις διαπραγματεύσεις και σύναψη συνθήκης προσχώρησης, όπως ορίζεται στο άρθρο 49 παράγραφος 2 της ΣΕΕ, αντιλαμβανόμενοι την επιδίωξη εξασφάλισης των

⁶⁵ Héctor Puerto Palomero, «BREXIT: PERFECT TEST FOR ARTICLE 50 TEU», UNIVERSITY OF EDINBURGH PROJECT, p. 7 (<file:///C:/Users/User/Downloads/BREXITPERFECTTESTFORARTICLE50TEU.pdf>)

⁶⁶ «Since day one, the EU has been united. We negotiated with the UK as one union, one family. We put peace and people above everything else. Now it's time to turn a page and look towards our new partnership with the UK.», Michel Barnier, the European Commission's Chief Negotiator, at the Special Meeting of the European Council (Article 50), 17 October 2019

⁶⁷ Η μεγάλη συμμετοχή των ευρωπαϊκών θεσμών θεωρήθηκε ένδειξη του εξευρωπαϊσμού της εναπομένουσας εθνικής κυριαρχίας, Kumm (2005).

συμφερόντων της Ε.Ε ως ενιαίο σύνολο μέσω μίας ευρωπαϊκής πράξης της οποίας η συμβατότητα με τις Συνθήκες της ΕΕ μπορεί να υπόκειται στον έλεγχο του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, και όχι μίας διακρατικής συνθήκης.⁶⁸

Ειδικότερα, εφόσον η διαπραγμάτευση οδηγηθεί σε θετικό αποτέλεσμα, ο διαπραγματευτής υποβάλλει σχετική πρόταση στο Συμβούλιο για να ακολουθήσει το στάδιο της σύναψης. Η συμφωνία και σε αντίθεση με όσα ισχύουν στη διαδικασία της προσχώρησης, θα συναφθεί εκ μέρους της Ένωσης από το Συμβούλιο, το οποίο αποφασίζει με ειδική πλειοψηφία. Σε αντίθεση με την ομοφωνία που απαιτεί το αρ. 49 ΣΕΕ για τη λήψη της απόφασης επί της αίτησης ένταξης του υποψηφίου κράτους, στην παρούσα διαδικασία προβλέπεται ειδική πλειοψηφία που σχηματίζεται κατά τις προβλέψεις του αρ. 238 παρ. 3 ΣΛΕΕ. Συγκεκριμένα, η ειδική πλειοψηφία σχηματίζεται εφόσον υπέρ της συμφωνίας ταχθεί το 72% από τα εναπομείναντα 27 κράτη μέλη, κατ' ελάχιστον δηλ. 20 κράτη μέλη, τα οποία όμως ταυτόχρονα πρέπει να εκπροσωπούν το 65% του πληθυσμού των 27 κρατών μελών. Όσον αφορά την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στη διαδικασία της αποχώρησης το αρ. 82 του Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, έχοντας ως αντικείμενο ειδικά τη διαδικασία με βάση το αρ. 50 ΣΕΕ, ορίζει ότι το Κοινοβούλιο «αποφασίζει για την έγκριση της συμφωνίας για την αποχώρηση με την πλειοψηφία των ψηφισάντων».

- Στην παράγραφο 3 του άρθρου 50 ΣΕΕ προβλέπεται το ζήτημα της συμφωνημένης αποχώρησης, ήτοι διαπραγμάτευση με τελικό στόχο την κατάρτιση συμφωνίας με την οποία θα ρυθμίζονται συνολικώς οι όροι της αποχώρησης, με το «βλέμμα» πάντοτε στις μελλοντικές σχέσεις της Ένωσης με το αποχωρούν κράτος. Σε περίπτωση που η διαπραγμάτευση δεν καταλήξει σε συμφωνία, τότε «οι Συνθήκες παύουν να ισχύουν στο εν λόγω κράτος» δύο έτη μετά τη γνωστοποίηση της πρόθεσης αποχώρησης στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (παράγραφος 2), καταλήγοντας σε μονομερή αποχώρηση. Σε καμία περίπτωση στο συγκεκριμένο άρθρο υπάρχει αναφορά στην περίπτωση της αποπομπής κράτους μέλους.

- Επίσης, το Κράτος Μέλος που έχει εκδηλώσει την αποχώρησή του, δεν συμμετέχει ούτε στις συζητήσεις, ούτε στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ή του Συμβουλίου που το αφορούν δυνάμει της παρ. 4 του άρθρου 50 ΣΕΕ. Η ρύθμιση είναι λογική, γιατί θα ήταν παράδοξο να συμμετέχει το αποχωρούν κράτος στο σχηματισμό της διαπραγματευτικής θέσης και της λήψης της απόφασης του αντισυμβαλλομένου μέρους, τα συμφέροντα του οποίου ενδεχομένως συγκρούονται με αυτά του αποχωρούντος κράτους. Κατ' επιτρεπτή διαστολή και παρά τη ρητή πρόβλεψη της συγκεκριμένης παραγράφου, στα δύο όργανα πρέπει να συμπεριληφθεί και το βοηθητικό στο Συμβούλιο όργανο, η Επιτροπή των Μονίμων Αντιπροσώπων (COREPER), όταν συζητούνται εκεί θέματα που αφορούν την αποχώρηση του συγκεκριμένου κράτους.⁶⁹ Ιδιαίτερο, όμως, είναι να επισημανθεί και το γεγονός ότι η διάταξη δεν κάνει λόγο για μη συμμετοχή του αποχωρούντος κράτους και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, που για πολλούς θεωρείται εύλογο λόγω του υπερεθνικού χαρακτήρα του εν λόγω πολιτικού οργάνου, στο οποίο εκπροσωπείται στην Ένωση άμεσα ο λαός του αποχωρούντος κράτους (που παραμένει φυσικά μέλος μέχρι την οριστική αποχώρηση μέλος) και επομένως, κρίνεται λογικό επακόλουθο όπως εξακολουθήσει να ακούγεται η άποψη των εκπροσώπων του, ήτοι των εκλεγμένων Ευρωβουλευτών του.

- Εφόσον ολοκληρωθεί επιτυχώς η διαπραγμάτευση και πριν υπογραφεί η Συμφωνία, μπορεί να ζητηθεί από το Δικαστήριο και με βάση την παρ. 11 αρ. 218 ΣΛΕΕ να γνωμοδοτήσει

⁶⁸ Opinion 2/15 Free trade Agreement with Singapore ECLI:EU:C:2017:376, para 36.

⁶⁹ Piris J., C., Should the UK withdraw from the EU: Legal aspects and effects of possible options, Fondation R. Schuman Policy Paper No 355, 2 της 5-5-2015

εάν η σχεδιαζόμενη συμφωνία είναι συμβατή με τις αρχές που ορίζει και προασπίζει το κείμενο των Συνθηκών. Μολονότι μια τέτοια γνωμοδότηση θα ήταν εξαιρετικά χρονοβόρα και θα απαιτούσε μάλλον παράταση της διαιτίας, η αναζήτησή της κρίνεται ως ιδιαίτερος σκόπιμη γιατί θα δημιουργούσε ακόμα μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου. Μάλιστα, στο βαθμό που το αποχωρούν κράτος παραμένει κατά το διετές στάδιο διαπραγμάτευσης μέλος της Ένωσης, θα μπορούσε και το ίδιο να υποβάλλει αίτημα γνωμοδότησης στο ΔΕΕ.

- Τέλος και στο βαθμό που η συμφωνία υπογράφεται μεταξύ της Ένωσης και του αποχωρούντος κράτους μέλους, επικύρωση της από τα κράτη μέλη δεν προβλέπεται από το Συνθήκη και εκ του λόγου αυτού δεν απαιτείται τυπικά. Ως προς το αποχωρούν κράτος μέλος, η ανάγκη επικύρωσης ή μη της συμφωνίας θα κριθεί από το εθνικό του δίκαιο.

Με όλα τα ανωτέρω κατανοούμε, ότι σε αντίθεση με τη διαδικασία προσχώρησης κατ' άρθρο 49 ΣΕΕ, στη διαδικασία αποχώρησης του άρθρου 50 ΣΕΕ, το μοναδικό αντισυμβαλλόμενο μέρος είναι η ίδια η Ένωση, αποκλεισμένων των κρατών μελών, αναδεικνύοντας την διαπραγματευτική ισχύ των θεσμών και οργάνων της και καθιστώντας σαφέστατη την καθοριστικής σημασίας παρουσία της στις διαδικασίες αποχώρησης.

2.2.2 Εφαρμογή στη διαδικασία των βασικών αρχών του ενωσιακού δικαίου:

Όπως προαναφέραμε, η συμμετοχή των θεσμικών οργάνων της ΕΕ και οι διάφορες διαδικαστικές ρυθμίσεις της αποχώρησης, έχουν ενσωματωθεί σταθερά στην ενωσιακή νομική τάξη. Ως εκ τούτου, η όλη διαδικασία διέπεται όχι μόνο από τους όρους του άρθρου 50 ΣΕΕ, αλλά και από το κανόνες του δικαίου της ΕΕ. Ως εκ τούτου, οι γενικοί κανόνες για τη λειτουργία του θεσμικού πλαισίου της ΕΕ, όπως ορίζονται στη ΣΕΕ και όπως ερμηνεύονται και παρακολουθούνται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, καθορίζουν τον τρόπο λειτουργίας των οργάνων στο πλαίσιο του άρθρου 50 ΣΕΕ. Κάθε ένα από αυτά πρέπει να ενεργεί εντός των ορίων των εξουσιών που του παρέχει η διάταξη και σύμφωνα με τους όρους και τους στόχους που καθορίζονται σε αυτήν, προκειμένου να βοηθήσει την Ένωση να εκπληρώσει τα καθήκοντά της⁷⁰.

Όπως προκύπτει, λοιπόν, από την ίδια τη διάταξη η όλη διαδικασία αποχώρησης, συζητήσεις, διαπραγματεύσεις, τελική συμφωνία προϋποθέτει ότι τόσο η Ένωση, όσο και το κράτος μέλος που αποχωρεί, αναγνωρίζουν την απορρέουσα από το ενωσιακό δίκαιο υποχρέωση να διεξαγάγουν διαπραγματεύσεις και να καταλήξουν σε συμφωνία σε πνεύμα συνεργασίας και καλής πίστης. Πράγματι, η παρ. 2 του ως άνω άρθρου ορίζει ότι «Η Ένωση προβαίνει σε διαπραγματεύσεις...» και ότι «η Ένωση συνάπτει με τον λόγω κράτος μέλος...». Η οριστικότητα της διατύπωσης αυτής, η οποία χρησιμοποιείται και σε άλλα σημεία των Συνθηκών, δεν μπορεί παρά να θεμελιώνει μία υποχρέωση καλόπιστης καταβολής γνήσιων προσπαθειών,⁷¹ με κάθε διαθέσιμο μέσο και για όσο χρόνο χρειαστεί, όχι μόνο για την Ένωση, αλλά και για το κράτος μέλος, το οποίο δεσμεύεται ως προς τα διαδικαστικά βήματα της αποχώρησης του από το άρθρο 50 ΣΕΕ.

⁷⁰ The Council must respect the prerogatives of the European Commission, as well as those of the European Parliament. See e.g. Case C-425/13 Commission v Council (Emissions trading scheme) ECLI:EU:C:2015:483; Case C-409/13 Council v Commission (Macro-Financial Assistance) ECLI:EU:C:2015:217, Case C-263/14, Parliament v Council (Tanzania), ECLI:EU:C:2016:435; further on the application of these principles, e.g. C. Hillion, “Conferral, cooperation and balance in the institutional framework of the EU external action” in M. Cremona (ed.) Structural principles of EU external relations law (Oxford: Hart publishing, 2018), p. 117.

⁷¹ Περάκης Μ., Η νομική διάσταση της εξόδου Κράτους Μέλους από τη ζώνη του ευρώ και από την Ευρωπαϊκή Ένωση υπό το φως του διεθνούς και ενωσιακού δικαίου, ΝοΒ 2011, 2247.274

Η υποχρεωτικότητα, όμως, ως προς την καλόπιστη και ειλικρινή διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων με πραγματικό απώτερο στόχο την ευόδωση και σύναψη της συμφωνίας προκύπτει και από την τήρηση της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ Ένωσης και κρατών μελών (άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ), η οποία αποτελεί σε κάθε περίπτωση θεμελιώδη αρχή του ίδιου του ενωσιακού δικαίου⁷². Κατά συνέπεια, εάν η σύναψη της συμφωνίας δεν καταστεί τελικώς εφικτή λόγω μη ορθής, νόμιμης και καλόπιστης συμπεριφοράς ενός των μερών, ή ένα εκ των μερών αποχωρήσει από τη διαπραγμάτευση, το μέρος αυτό θα υπέχει ευθύνη λόγω παραβίασης του ίδιου του ενωσιακού δικαίου.⁷³

Πρέπει να καταστεί σαφές – σε κάθε περίπτωση - ότι σε μία διαφορετική ερμηνεία του γράμματος του άρθρου 50 ΣΕΕ, που θα οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι η καλόπιστη διαπραγμάτευση με απώτερο στόχο τη κατάρτιση συμφωνίας μεταξύ της Ένωσης και του αποχωρούντος κράτους μέλους δεν είναι υποχρεωτική θα προσέκρουε στο ίδιο το ενωσιακό δίκαιο και στα εξ ιδρύσεως ιδεώδη της Ένωσης, τα οποία προσπαθεί διακαώς να προασπίσει και να εξασφαλίσει. Συγχρόνως, όμως η μη υποχρεωτικότητα της καλόπιστης συνεργασίας πρέπει να θεωρηθεί ότι αντιβαίνει και στην κοινή πολιτική λογική, δεδομένου ότι η έξοδος ενός κράτους μέλους από την Ένωση δεν συνιστούν μία λογική κατάσταση. Οι συνέπειες και τα πρακτικά ζητήματα της υπερβαίνουν σε μέγεθος και έκταση κάθε προηγούμενη λογική εκτίμηση, και επομένως, η ύπαρξη ενός σαφώς καθορισμένου μεταβατικού σταδίου διεπομένου από τις βασικές θεμελιώδεις αρχές της Ένωσης είναι απαραίτητη.

Συμπερασματικά, η διάταξη του άρθρου 4 παρ.3 ΣΕΕ είναι καθοριστική για την ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 50 ΣΕΕ. Επιβάλλει το σεβασμό της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών και την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας. Σύμφωνα με την εν λόγω αρχή η Ένωση και τα ΚΜ εκπληρώνουν τα εκ των Συνθηκών καθήκοντά τους βάσει αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συνεργασίας. Τα ΚΜ λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο ικανό να διασφαλίζει την εκτέλεση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Συνθήκες ή προκύπτουν από πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης. Τα ΚΜ διευκολύνουν την Ένωση στην εκπλήρωση της αποστολής της και απέχουν από την λήψη οποιουδήποτε μέτρου ικανού να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Ένωσης⁷⁴.

Τέλος, τόσο τα θεσμικά όργανα της ΕΕ όσο και τα ΚΜ πρέπει επίσης να ενεργούν σύμφωνα με τον πυρήνα λειτουργίας του θεσμικού πλαισίου της ΕΕ όπως ορίζεται στο άρθρο 13 παράγραφος 1 της ΣΕΕ, στο οποίο ορίζεται συγκεκριμένα ότι: η Ένωση διαθέτει θεσμικό πλαίσιο που αποσκοπεί και εξασφαλίζει τα εξής: «Να προωθεί τις αξίες [της ΕΕ], προωθεί τους στόχους της,

⁷² Συγκεκριμένα, οι πρώτες Κατευθυντήριες Οδηγίες περικλείουν μία εξαιρετική έμφαση στην ευρωπαϊκή αρχή της ειλικρινούς συνεργασίας:

«25. Until it leaves the Union, the United Kingdom remains a full Member of the European Union, subject to all rights and obligations set out in the Treaties and under EU law, including the principle of sincere cooperation. ...

27. While the United Kingdom is still a member, all ongoing EU business must continue to proceed as smoothly as possible at 28. The European Council remains committed to drive forward with ambition the priorities the Union has set itself. Negotiations with the United Kingdom will be kept separate from ongoing Union business, and shall not interfere with its progress.»

⁷³ Περάκης Μ., Η νομική διάσταση... οπ.π. σελ. 2249

⁷⁴ Thus, the April Guidelines of the European Council underline (at para 4) that “the main purpose of the negotiations will be to ensure the United Kingdom’s orderly withdrawal so as to reduce uncertainty and, to the extent possible, minimise disruption caused by this abrupt change”.

εξυπηρετεί τα συμφέροντά της, τα συμφέροντα των πολιτών της και εκείνων των κρατών μελών». Τίποτα στο άρθρο 50 της ΣΕΕ δεν δηλώνει ότι το πλαίσιο της διαδικασίας αποχώρησης συνεπάγεται απόκλιση από αυτήν την θεμελιώδη αρχή της Ένωσης. Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, εξετάζοντας και το γενικό καθήκον των κρατών και των ευρωπαϊκών θεσμών να δρουν με ειλικρινή συνεργασία, πρέπει να καταστεί προτεραιότητα και υποχρεωτικότητα η επιβίωση και ενίσχυση της Ένωσης, προκειμένου να εκπληρώνει στο μέγιστο δυνατό βαθμό τους σκοπούς της και τις επιδιώξεις της, όπως αναφέρονται στο άρθρο 3 ΣΕΕ⁷⁵.

Τέλος, άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι η άποψη περί υποχρεωτικότητας της καλόπιστης συνεργασίας και διαπραγμάτευσης, προκύπτει και από τη διατύπωση στη γαλλική και αγγλική γλώσσα του σχετικού άρθρου, στις οποίες αναδεικνύεται μία επιτακτική υποχρέωση προς διαπραγμάτευση.⁷⁶

2.2.3 Σημαντικό εχέγγυο των συμφερόντων της Ένωσης:

Σημαντική είναι, επίσης, η αναφορά και σε λοιπές λεπτομέρειες της διάταξης του άρθρου 50 ΣΕΕ, που για πολλούς είναι πολύ γενικά διατυπωμένο, χωρίς ορισμένες προϋποθέσεις και προδικαστικές – διαδικαστικές αναφορές, με αποτέλεσμα να δημιουργεί ανασφάλεια⁷⁷. Ωστόσο, η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Η Ένωση μέσω του άρθρου 50 ΣΕΕ έχει εξασφαλίσει την παρουσία της και έχει νομιμοποιήσει κάθε στάδιο της ιδίομορφης και πολύπλοκης αυτής διαδικασίας.

▪ Για παράδειγμα, το γεγονός ότι δεν υπάρχει πρόβλεψη ρητού χρονικού πλαισίου για τις διαδικαστικές ενέργειες, όπως για παράδειγμα **η μη ύπαρξη συγκεκριμένης προθεσμίας για τη γνωστοποίηση της απόφασης αποχώρησης**, από πολλούς έχει θεωρηθεί ότι δημιουργεί μεγάλη πολιτική, κοινωνική και νομική ασφάλεια. Ωστόσο, η επικρατούσα άποψη⁷⁸ είναι ότι ακόμα και οι προθεσμίες των διαδικαστικών ενεργειών καλύπτονται από τις γενικές αρχές της Ε.Ε. Όπως, προλέξαμε, τα ΚΜ είναι υποχρεωμένα να σέβονται τις αρχές της Ένωσης, όπως το άρθρο 2 ΣΕΕ και άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ περί συνεργασίας. Επομένως, συνάγεται ότι στην πραγματικότητα το χρονικό περιθώριο γνωστοποίησης δεν πρέπει να είναι και δεν είναι εις άπειρον. Άλλωστε, αυτό είναι αντίθετο και στο γενικότερο πνεύμα του ευρωπαϊκού δικαίου, το να καθυστερείς, δηλαδή, και να δημιουργείς ανασφάλεια στα λοιπά κράτη⁷⁹.

Συγχρόνως, όμως, με βάση το άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ περί υποχρέωσης αμοιβαίας συνεργασίας, η Ε.Ε δύναται να απαιτήσει την έναρξη των διαπραγματεύσεων ορίζοντας η ίδια χρονικό σημείο έναρξης, εφόσον το κράτος που έχει εκδηλώσει την επιθυμία να αποχωρήσει, δυστροπεί ως προς την υποβολή της προβλεπόμενης δηλώσεως και καθυστερεί αδικαιολόγητα. Η μόνη καθυστέρηση που θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή, είναι εκείνη της επίλυσης των συνταγματικών ζητημάτων ως προς το θέμα της αποχώρησης, το οποίο εκκρεμεί ενώπιον των

⁷⁵ Articles 13(2) and 4(3) TEU. On the relevance of general objectives in the action of the Union and institutions, see e.g. Opinion 2/15, op. cit; see also “Editorial Comments: free and fair trade”, (2018) 55 CMLRev (forthcoming)

⁷⁶ Κατά τη διατύπωση στην αγγλική «the Union shall negotiate / conclude», ενώ κατά το γαλλικό «l’ Union négocie et conclut».

⁷⁷ Phedon Nicolaidis, ‘Withdrawal from the European Union: Typology of Effects’, (2013)

⁷⁸ C. Hillion (Leaving the European Union the Union way), p. 3

⁷⁹ Statement, Informal meeting at 27, Brussels, 29 June 2016 «while this should be up to the British Government to notify .... This should be done as quickly as possible (and) there can be no negotiations of any kind before this notification has taken place”

εθνικών δικαστηρίων. Στην περίπτωση αυτή, το κράτος θα μπορούσε να προσφύγει ενώπιον του ΔΕΕ σύμφωνα με το 263 ΣΛΕΕ για την ακύρωση της σχετικής πράξης της Ένωσης⁸⁰. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, όμως, το αποχωρούν κράτος – εφόσον παραμένει μέλος της Ένωσης και υποχρεούται να τηρεί τα εκ των Συνθηκών καθήκοντα του – δεν δικαιολογείται να μην γνωστοποιήσει σε εύλογο χρονικό διάστημα την απόφασή του⁸¹, καθώς κάτι τέτοιο θα αποτελούσε παραβίαση της Συνθήκης και θα πληρούσε τις προϋποθέσεις του άρθρου 258 ΣΛΕΕ για προσφυγή της Επιτροπής εναντίον του εν λόγω κράτους, αλλά και την προσφυγή του άρθρου 259 ΣΛΕΕ για προσφυγή κράτους μέλους εναντίον άλλους κράτους μέλους. Επομένως, ευλόγως, δεν αναφέρεται συγκεκριμένο διάστημα, γιατί η έννοια της διάταξης έχει τη λογική της διαμόρφωσης ενός πλαισίου και συνταγματικής κατοχύρωσης για το ΚΜ να ακολουθήσει μία νόμιμη διαδικασία υπό το φως του ευρωπαϊκού δικαίου, όπως αυτό αναλύεται ως άνω.

▪ Υπό το φως της ως άνω ερμηνείας πρέπει να επισημανθεί πως η εκούσια αποχώρηση ΚΜ συνιστά μονόπλευρη απόφαση του κράτους σύμφωνα με τους **«εθνικούς συνταγματικούς κανόνες»** του η οποία, ωστόσο, γίνεται καθόλα διμερής σε επίπεδο διαδικασίας (διαπραγματευτική διαδικασία). Πολλοί υποστηρίζουν ότι η μη πρόβλεψη κανενός ουσιαστικού και διαδικαστικού περιορισμού ως προς τη διαδικασία απόφασης δημιουργεί προβλήματα λειτουργικότητας.⁸² Ωστόσο, σημαντικό είναι να τονισθεί ότι ακόμα και στο στάδιο της μονομερούς αποφάσεως, με την πρόβλεψη του άρθρου 50 ΣΕΕ περί «εθνικών συνταγματικών μέσων», η Ε.Ε εξασφαλίζει την παρουσία της και στη μονομερή αυτή διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα, η Ε.Ε με την αναγνώριση - έγκριση της εισόδου κράτους στην Ένωση, έχει από το πρωταρχικό εκείνο στάδιο, αναγνωρίζει και εγκρίνει ότι το Σύνταγμα του κράτους και οι βασικές της αρχές τελούν σε πλήρη συμφωνία με τις αρχές της ίδιας της Ενώσεως. Άρα, είναι σαν να παρέχει η ίδια η Ένωση μία μεταγενέστερη αναγνώριση – αποδοχή της μονομερούς αποφάσεως του αποχωρούντος κράτους. Ειδικότερα, από τη διάταξη διαφαίνεται ότι η Ε.Ε εμπιστεύεται την απόφαση του κράτους και θεωρεί ότι αυτή είναι σύμφωνη με τις δημοκρατικές αρχές της Ένωσης, δίχως να χρειάζεται να την αμφισβητήσει ως προς τη βάση και τις συνθήκες λήψεως της, καθώς θεωρείται ότι την έχει αναγνωρίσει εμμέσως μέσω της αναδρομικής εγκρίσεως της εισόδου – εντάξεως του κράτους στην Ένωση. Επομένως, από τη μία ορισμένοι, ευλόγως, θεωρούν ότι η μη ύπαρξη ενιαίου – κοινού πλαισίου ως προς την διαδικασία μονομερούς απόφασης για όλα τα κράτη, δημιουργεί ανασφάλεια, δεδομένης της κρατικής κυριαρχίας έκαστου ΚΜ με αναγνώριση της ισχύος του Συντάγματός του. Ωστόσο, στην πραγματικότητα η Ένωση, πρέπει να θεωρηθεί εξασφαλισμένη, ακριβώς, λόγω των όρων υποδοχής που προβλέπει και των διαπραγματεύσεων που πραγματοποιεί κατά την ένταξη έκαστου ΚΜ. Προβληματισμός θα υπήρχε εφόσον η απόφαση περί αποχώρησης ελάμβανε χώρα μετά από ξαφνικές και τεράστιες αλλαγές – τροποποιήσεις των συνταγματικών κανόνων – διατάξεων του εκδηλώσαντος την πρόθεση αποχώρησης κράτους, το οποίο θα έχει ήδη διαπιστωθεί και ίσως κριθεί σε επίπεδο ευρωπαϊκών δικαστηρίων.⁸³

▪ Συγχρόνως, άξιο αναφοράς είναι και το γεγονός ότι προβλέπεται στο άρθρο 50 ΣΕΕ, πως η εν λόγω συμφωνία ρυθμίζει μεταξύ άλλων τις **«λεπτομερείς ρυθμίσεις για την αποχώρηση του κράτους μέλους»**, με τρόπο που καθίσταται σαφές ότι η έξοδος δεν μπορεί να θεωρηθεί

⁸⁰ Franz C. Mayer Zwei Jahre sind nicht immer gleich zwei Jahre: wann beginnt der BrexitCountdown? verfassungsblog.de/franz-mayer-brexit-countdown/

⁸¹ Κατά τον Σκουρή, δεν υπάρχει ένα έσχατο χρονικό όριο, εντός του οποίου το κράτος μέλος να δεσμεύεται νομικά να υποβάλει τη δήλωση Skouris V., Brexit: Rechtliche Vorgaben für den Austritt aus der EU, EuZW 2016, 807

⁸² Αθανασίου Φ., Έξοδος κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ζώνη Ευρωζώνη, Ευρωπαϊών Πολιτεία, 2010, 263.

⁸³ C. Hillion, Leaving the European Union the Union way, p. 2

ολοκληρωμένη εάν δεν ρυθμιστούν νομικά όλες οι πτυχές της. Αυτό συνιστά πολύ θετικό γεγονός για την ίδια την Ένωση, δεδομένου, ότι εξασφαλίζεται κυρίως η ίδια και τα εναπομείναντα ΚΜ. Άλλωστε, η απόφαση της αποχώρησης του αποχωρούντος Κράτους εκ της φύσεως του, ενέχει τη λογική ότι το αποχωρούν κράτος υπήρξε εξ αρχής έτοιμο για οποιαδήποτε συνέπεια (θετική ή αρνητική) επέλθει από την επιλογή – απόφαση του αυτή. Δεν σημαίνει, όμως, σε καμία περίπτωση ότι το ίδιο έτοιμη πρέπει να είναι η Ένωση και τα λοιπά κράτη.

▪ Στην ίδια παράγραφο αναφέρεται ότι οι διαπραγματεύσεις πραγματοποιούνται, **«λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο των μελλοντικών του σχέσεων με την Ένωση»**. Από τη γραμματική διατύπωση αναδεικνύεται η διαπραγματευτική κυριαρχία της Ένωσης, καθώς δεν γίνεται λόγος για μία ισόρροπη και αμείρωτη στάθμιση των μελλοντικών σχέσεων Ένωσης και κράτους, αλλά αντιθέτως, αναδεικνύεται η ανάγκη διαμόρφωσης ενός πλαισίου, μέσα στο οποίο το αποχωρούν κράτος θα μπορέσει να συμβαδίζει και να συνυπάρχει ομαλά με την Ε.Ε. Προτεραιότητα όλων, λοιπόν, είναι η προάσπιση των συμφερόντων της Ένωσης. Εφόσον έχουμε εξασφαλίσει την Ένωση, προχωράμε στην «επιμέλεια» του αποχωρούντος κράτους.

▪ Όσον αφορά το σκέλος της **συμφωνίας** είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον να τονιστεί το εξής: Το σαφές γράμμα της συγκεκριμένης διάταξης αλλά και η γενική συστηματική του εν λόγω άρθρου επιβάλλουν το συμπέρασμα ότι ο ενωσιακός νομοθέτης μια και μόνο συμφωνία απαιτεί για να ολοκληρωθεί επιτυχώς η συμφωνημένη αποχώρηση από την Ένωση, τη συμφωνία που ορίζει τους όρους αποχώρησης του εκδηλώσαντος τη σχετική πρόθεση κράτους. Τι γίνεται όμως με τη συμφωνία για τις μελλοντικές σχέσεις αποχωρούντος κράτους και Ένωσης;⁸⁴ Από τη συνολική ρύθμιση του αρ. 50 ΣΕΕ πρέπει να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η δεύτερη συμφωνία για τις μελλοντικές σχέσεις του αποχωρούντος κράτους με την Ένωση δεν είναι υποχρεωτική για τη σύμφωνη με το αρ. 50 ΣΕΕ έξοδο του κράτους από την Ένωση και σε κάθε περίπτωση δεν αποτελεί προϋπόθεση για την έξοδο. Άρα καταρχήν δεν συνιστά αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Παρόλα αυτά, επειδή οι όροι της εξόδου σχετίζονται άμεσα με τις μελλοντικές σχέσεις είναι φρόνιμο αλλά και σκόπιμο η διαπραγματεύση να βαίνει παράλληλα και για τις δυο συμφωνίες, εφόσον βέβαια το αποχωρούν κράτος εκδηλώνει την επιθυμία του να συνάψει συμφωνία για τις μελλοντικές του σχέσεις με την Ένωση⁸⁵. Αυτή είναι τελικά και η πρακτική που υιοθετήθηκε στις διαπραγματεύσεις με το Ηνωμένο Βασίλειο, όπως θα αναπτύξουμε και κάτωθι⁸⁶. Άλλωστε, η πρακτική αυτή είναι εκείνη που δημιουργεί εντέλει μεγαλύτερη ασφάλεια για την ίδια την Ένωση.

▪ Όσον αφορά, το **περιεχόμενο της συμφωνίας** θα πρέπει να αναφερθεί ότι σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να προσαρμόζεται στις βασικές αρχές της Ένωσης. Αυτό στην πράξη σημαίνει ότι η Ένωση δεν μπορεί να κάνει παραχωρήσεις και διευκολύνσεις στο αποχωρούν κράτος, με τρόπο που το αποχωρούν κράτος να μεγιστοποιήσει τα κέρδη του από την αποχώρηση, γιατί κατ' αυτόν τον τρόπο θα ενθάρρυνε τα υπόλοιπα κράτη μέλη να ακολουθήσουν και τα ίδια την οδό της αποχώρησης και θα υπέσκαπτε κατ' αυτόν τον τρόπο τη σαφή υποχρέωση της για ολοένα στενότερη συνένωση των λαών της Ευρώπης. Αντιθέτως, η Ένωση, δεσμευόμενη από το ισχύον ενωσιακό δίκαιο και τις αρχές της και αξιοποιώντας για παράδειγμα την πολιτική της καλής γειτονίας του αρ. 8 ΣΕΕ, μπορεί να οδηγηθεί στη σύναψη μιας συμφωνίας με έντονα τα χαρακτηριστικά μιας συμφωνίας για καλή γειτονίας που θα προστατεύει αμφότερα μέρη και

⁸⁴ Η Flavier and S Platon, 'Brexit: A Tale of Two Agreements?' European Law Blog, 30/08/2016, accessed 11/12/2016.

⁸⁵ BREXIT'AND'ART'50'TEU:'A'CONSTITUTIONALIST'READING, P'EECKHOUT'AND'E'FRANTZIOU, p. 23 - 25

⁸⁶ https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2020.034.01.0001.01.ELL

κυρίως την ίδια. Σημαντική, άλλωστε, στη διαμόρφωση του περιεχομένου της συμφωνίας θα συμβάλει και η μέχρι σήμερα κτηθείσα εμπειρία από τις διάφορες συμφωνίες που έχει ήδη συνάψει η Ένωση με τρίτα κράτη, όπως π.χ. με την Ελβετία ή την Τουρκία ή τη Νορβηγία.

▪ Σημαντικό, τέλος, είναι να τονισθεί ότι στην **παράγραφο 3 του άρθρου 50 υπάρχει μία «πόρτα» περί δυνατότητας αποχώρησης του εκδηλώσαντος τη σχετική πρόθεση κράτους ακόμη και χωρίς συμφωνία αποχώρησης** εάν τα μέρη δεν μπορούν να συμφωνήσουν εντός δύο ετών μετά την κοινοποίησή της στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ή κατόπιν σχετικής συμφωνίας παρατάσεως. Η επικρατούσα άποψη⁸⁷ υποστηρίζει ότι σε περίπτωση απουσίας κατάλληλου νομικού πλαισίου που να διέπει την αποχώρηση και τα ζητήματα της, κινδυνεύουμε να οδηγηθούμε σε μία πλήρη καταστροφή της Ένωσης. Η απουσία ακόμα και ενός ελάχιστου σημείου αναφοράς, αναπόφευκτα θα «γεννούσε» τριβές και διαφωνίες (πολιτικές, οικονομικές και νομικές) μεταξύ της Ένωσης και του πρώην κράτος μέλος, οδηγούμενοι σε απρόβλεπτα αποτελέσματα, ιδίως για το κράτος που αποχωρεί⁸⁸. Σε περίπτωση, λοιπόν, μη γόνιμων διαπραγματεύσεων και συμφωνίας, το αποχωρούν κράτος θα ήταν υποχρεωμένο να απολέσει το δικαίωμα συμμετοχής στην ενιαία αγορά, να επαναβαθμονομήσει τη γεωπολιτική του θέση σε έναν ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο, να διαχειριστεί πολυάριθμες απώλειες θέσεων εργασίας από τους πολίτες που κάποτε χρησιμοποιούσαν στη διοίκηση της Ένωσης, να νομοθετεί εκ νέου στα πολλά θέματα που κάποτε διέπονται από το ευρωπαϊκό δίκαιο με άμεσο αποτέλεσμα για τόσο καιρό. Και όλα αυτά, μεμονωμένα και ασύμμετρα με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τα μέλη της. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι σε περίπτωση μη επίτευξης συμφωνίας, και η ίδια η Ένωση θα έχει να βρεθεί αντιμέτωπη με σημαντικά προβλήματα, δεδομένου ότι θα προκαλέσει τεράστια ανασφάλεια στα Κράτη Μέλη της αναφορικά με την «επόμενη ημέρα».

Η διαδικασία στο άρθρο. 50 ΣΕΕ, επομένως, κατ' αρχήν παρέχει την ευκαιρία να αποχωρήσει ένα ΚΜ από την Ευρωπαϊκή Ένωση με δύο διαφορετικούς δρόμους. Ωστόσο, με βάση ψυχραιμες αναλύσεις και εκτιμήσεις νομικού και πολιτικού χαρακτήρα, η πλειονότητα των σχολιαστών κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, αν και η διάταξη του άρθρου 50 ΣΕΕ, καθιστά δυνατή στη θεωρία και τα δύο, στην πράξη μόνο ένα ρεαλιστικό σενάριο υπάρχει, αυτό της αποχώρησης με συμφωνία! Άλλωστε, τα τονιστεί ότι μια κοινή ανάγνωση του άρθρου 50 και 4 παρ. 3 ΣΕΕ, καθιστά σχεδόν «μονόδρομο» την αποχώρηση με συμφωνία, καθώς το πνεύμα των συνθηκών στοχεύει στην προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των μελών, ακόμη και στο δύσκολο εγχείρημα της διαχείρισης της αποχώρησης.

2.3 Η αποχώρηση του ΗΒ από την Ε.Ε:

2.3.1 Πώς εκτυλίχθηκε η εφαρμογή του άρθρου 50 ΣΕΕ;

Με βάση το εξαιρετικό σχεδιάγραμμα (Γράφημα 2), η διαδικασία αποχώρησης στην περίπτωση του ΒΡΕΧΙΤ ακολούθησε τη νόμιμη διαδικαστική πορεία που προβλέπεται στο άρθρο 50 ΣΕΕ, ήτοι:

⁸⁷ Article 50 of the Treaty on European Union: How to Understand the 'Right' of the Member State to Withdraw the European Union? Andrea Circolo, Ondrej Hamul'ák, and Ondrej Blažo, p. 210, 2018, ResearchGate

⁸⁸ Ορισμένοι συγγραφείς (Nicolaidis, Athanassiou, Lazowski, Hofmeister) διατηρούν σοβαρές αμφιβολίες για την πρακτική βιωσιμότητα της αποχώρησης χωρίς συμφωνία λόγω του βάρους των νομικών, πολιτικών και οικονομικών προκλήσεων που ενέχει μια τέτοια κίνηση.

1.ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ: Το ΗΒ απευθύνει γνωστοποίηση δυνάμει του άρθρου 50 στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της ΕΕ των 27

2.ΕΓΚΡΙΣΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ: από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των ΕΕ των 27

3.ΕΝΑΡΞΗ ΤΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ: Συμβούλιο της ΕΕ

- εγκρίνει την έναρξη διαπραγματεύσεων
- ορίζει την Επιτροπή ως υπεύθυνο διαπραγματεύσεων της ΕΕ
- εκδίδει διαπραγματευτικές οδηγίες (λεπτομερής εντολή για την Επιτροπή)
-

4.ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ:

4^A.Ευρωπαϊκή Επιτροπή

- διαπραγματεύεται με τη διαπραγματευτική ομάδα του ΗΒ
- υποβάλει αναφορά στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο της ΕΕ των 27
- ενημερώνει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

4B.Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και Συμβούλιο της ΕΕ των 27

- παρέχει καθοδήγηση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή
- ενημερώνει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

4Γ.Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

- παρέχει τη συμβολή του στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο της ΕΕ των 27
- παρέχει τη συμβολή του στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή

5.ΛΗΞΗ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ

6.ΕΓΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ

7.ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ: Το Συμβούλιο της ΕΕ των 27 ολοκληρώνει τη συμφωνία

8.ΥΠΟΓΡΑΦΗ: Υπογράφεται η συμφωνία αποχώρησης

2.3.2 Καθοριστικές στιγμές της ως άνω συνοπτικά περιγραφόμενης διαδικασίας από τη γνωστοποίηση στην αποχώρηση του ΗΒ από την Ε.Ε

Στη συνέχεια, θα επικαλεστώ σημαντικές στιγμές της ως άνω συνοπτικά περιγραφόμενης διαδικασίας και κυρίως θα επισημάνω την ευρωπαϊκή οπτική επί του θέματος, επικαλούμενη δηλώσεις και ανακοινώσεις⁸⁹, που αναδεικνύουν σε τι απέβλεπε η Ένωση, τι προσπάθησε να προστατεύσει, ποιανού τα συμφέροντα προσπάθησε να προασπίσει και τι θέλησε να επιτύχει.

---

⁸⁹ <https://www.consilium.europa.eu/en/brexit/>

ΑΠΟΦΑΣΗ & ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ

- Στις 23 Ιουνίου 2016, οι πολίτες του Ηνωμένου Βασιλείου, με δημοψήφισμα, ψήφισαν υπέρ της αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ. Η αποχώρηση υπερψηφίστηκε με το 51,9% των καταγεγραμμένων ψήφων. Είχαν προηγηθεί εντατικές διαπραγματεύσεις για μια συμφωνία η οποία θα ενίσχυε το ειδικό καθεστώς της Βρετανίας στην ΕΕ. Ενδιαφέρον ότι είχε κοινοποιηθεί έγγραφο από την Κυβέρνηση αναφορικά με τους λόγους που θεωρεί καλύτερη την επιλογή παραμονής στην Ένωση.⁹⁰
- Στις 24 Ιουνίου έχουμε την πρώτη επίσημη δήλωση από την Ε.Ε και συγκριμένα τη Δήλωση του Προέδρου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, κ. Donald Tusk⁹¹ στον Τύπο για το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος στο Ηνωμένο Βασίλειο αναφέροντας ότι: «Μπορώ να πω ότι είμαστε αποφασισμένοι να διατηρήσουμε την ενότητα μας ως είκοσι επτά. Για όλους μας, η Ένωση είναι το πλαίσιο για το κοινό μας μέλλον. Θα ήθελα επίσης να σας διαβεβαιώσω ότι δεν θα υπάρξει νομικό κενό. Ενώσπου το Ηνωμένο Βασίλειο αποχωρήσει επισήμως από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το δίκαιο της ΕΕ θα συνεχίσει να εφαρμόζεται στο Ηνωμένο Βασίλειο και εντός αυτού. Και με αυτό εννοώ δικαιώματα και υποχρεώσεις..... Όλες οι διαδικασίες για την αποχώρηση του ΗΒ από την ΕΕ είναι σαφείς και καθορίζονται στις Συνθήκες..... Τέλος, είναι αλήθεια ότι τα τελευταία χρόνια υπήρξαν τα πιο δύσκολα στην ιστορία της Ένωσής μας. Αλλά θυμάμαι πάντα τι μου είπε ο πατέρας μου: Αυτό που δεν σε σκοτώνει, σε κάνει πιο δυνατό!»
- Η κοινή δήλωση των Ηγετών της Ε.Ε⁹² (Πρόεδρος κ. Tusk, ο Πρόεδρος κ. Juncker, ο Πρόεδρος κ. Schulz και ο Πρωθυπουργός των Κάτω Χωρών κ. Rutte) ανέφερε ότι: «Θα υπερασπιστούμε και θα υποστηρίξουμε τις βασικές αξίες της ΕΕ για την προώθηση της ειρήνης και της ευημερίας των λαών της. Η Ένωση των 27 κρατών μελών θα συνεχιστεί. Η Ένωση είναι το πλαίσιο του κοινού πολιτικού μας μέλλοντος. Δεσμευόμαστε από την ιστορία, τη γεωγραφία και τα κοινά συμφέροντα και θα αναπτύξουμε τη συνεργασία μας σε αυτή τη βάση. Μαζί θα αντιμετωπίσουμε την κοινή μας πρόκληση να δημιουργήσουμε ανάπτυξη, να αυξήσουμε την ευημερία και να διασφαλίσουμε ένα ασφαλές περιβάλλον για τους πολίτες μας. Τα θεσμικά όργανα θα διαδραματίσουν τον πλήρη ρόλο τους σε αυτήν την προσπάθεια».
- Κατά την άτυπη σύνοδό τους στις 29 Ιουνίου, οι 27 ηγέτες κατέληξαν ότι⁹³: «Είμαστε αποφασισμένοι να παραμείνουμε ενωμένοι και να εργαστούμε στο πλαίσιο της ΕΕ προκειμένου να αντιμετωπίσουμε τις προκλήσεις του 21ου αιώνα και να βρούμε λύσεις προς το συμφέρον των εθνών και των λαών μας», καλώντας, συγχρόνως, την κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου να κοινοποιήσει στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την πρόθεσή του να αποχωρήσει από την ΕΕ το ταχύτερο δυνατό.
- Στις 13 Οκτωβρίου 2016, ο Πρόεδρος κ. Tusk μίλησε στη διάσκεψη του Κέντρου Ευρωπαϊκής Πολιτικής, τονίζοντας⁹⁴ ότι «Θα διεξαγάγουμε τις διαπραγματεύσεις με καλή πίστη, θα υπερασπιστούμε τα συμφέροντα της ΕΕ των 27, θα ελαχιστοποιήσουμε το κόστος και θα επιδιώξουμε την καλύτερη δυνατή συμφωνία για όλους. Όμως, όπως είπα προηγουμένως, φοβάμαι

⁹⁰ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/515068/why-the-government-believes-that-voting-to-remain-in-the-european-union-is-the-best-decision-for-the-uk.pdf

⁹¹ <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/24/tusk-statement-uk-referendum/#>

⁹² <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20160624IPR33834/joint-statement-by-schulz-tusk-rutte-and-juncker-on-uk-referendum-outcome>

⁹³ <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2016/06/28-29/>

⁹⁴ <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/10/13/tusk-speech-epc/>

ότι δεν υπάρχει τέτοιο αποτέλεσμα που να ωφελεί και τις δύο πλευρές. Φυσικά το Ηνωμένο Βασίλειο μπορεί να αξιολογήσει το αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων και να καθορίσει εάν το Brexit είναι πραγματικά προς το συμφέρον τους. Παραφράζοντας τα λόγια της Hannah Arendt: "η πλήρης κατανόηση όλων των συνεπειών της πολιτικής διαδικασίας είναι ο μόνος τρόπος για να αντιστραφεί η μη αναστρέψιμη ροή της ιστορίας».

- Κατά την άτυπη σύνοδό τους τον Δεκέμβριο του 2016, οι 27 ηγέτες και οι Πρόεδροι του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και της Επιτροπής κατέληξαν σε συμφωνία⁹⁵ σχετικά με την ακόλουθη διαδικασία που θα τηρηθεί κατά τις προσεχείς συνομιλίες για το Brexit, συμφωνώντας μεταξύ άλλων ότι «Το Συμβούλιο και τα προπαρασκευαστικά του όργανα θα διασφαλίζουν ότι οι διαπραγματεύσεις διεξάγονται σύμφωνα με τους προσανατολισμούς των ΕΕ 27».
- «Εγκρίναμε την οργανωτική δομή, με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να διατηρεί τον πολιτικό έλεγχο της διαδικασίας και την Επιτροπή να ενεργεί ως διαπραγματευτής της Ένωσης», δήλωσε ο Πρόεδρος κ. Tusk μετά τη σύνοδο.
- Στις 21.03.2017 ο Πρόεδρος κ. Tusk συγκαλεί σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για τις 29 Απριλίου 2017 με αντικείμενο το Brexit, τονίζοντας ότι «Πρέπει να κάνουμε ό,τι μπορούμε για να καταστήσουμε τη διαδικασία του διαζυγίου όσο το δυνατόν λιγότερο επώδυνη για την ΕΕ».⁹⁶

ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΗ ΑΡΘΡΟΥ 50 ΣΕΕ

- Στις 29 Μαρτίου 2017, η Βρετανική κυβέρνηση ενεργοποίησε το Άρθρο 50 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΕΕ). Το Ηνωμένο Βασίλειο γνωστοποίησε επισήμως στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την πρόθεσή του να αποχωρήσει από την ΕΕ⁹⁷.
- Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εξέδωσε δήλωση σχετικά με τη γνωστοποίηση του Ηνωμένου Βασιλείου: «Μας λυπεί το γεγονός ότι το Ηνωμένο Βασίλειο θα αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ωστόσο είμαστε έτοιμοι για τη διαδικασία που πλέον πρέπει να ακολουθήσουμε. (...) Στις διαπραγματεύσεις αυτές, η Ένωση θα ενεργεί ως μία οντότητα και θα διαφυλάσσει τα συμφέροντά της. Πρωταρχική μας προτεραιότητα θα είναι να ελαχιστοποιηθεί η αβεβαιότητα που δημιουργεί η απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου για τους πολίτες, τις επιχειρήσεις και τα κράτη μέλη μας.»⁹⁸
- Στις 31 Μαρτίου 2017 εκδόθηκε το σχέδιο προσανατολισμών. Ο Πρόεδρος κ. Tusk περιέγραψε τα κυριότερα στοιχεία της πρότασης σε ενημέρωση του Τύπου που πραγματοποιήθηκε στη Μάλτα την ίδια μέρα. «Η ΕΕ των 27 δεν ακολουθεί και δεν πρόκειται να ακολουθήσει τιμωρητική προσέγγιση. Το Brexit είναι από μόνο του ισχυρό πλήγμα. Έχοντας περάσει πάνω από σαράντα χρόνια ενωμένοι, οφείλουμε να κάνουμε ό,τι μπορούμε ο ένας για τον άλλον για να πραγματοποιηθεί αυτή η αποχώρηση όσο το δυνατόν πιο ομαλά.»
- Τον Απρίλιο του 2017, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο βάσει του άρθρου 50 διόρισε τον Michel Barnier ως Επικεφαλής Διαπραγματευτή της ΕΕ και ενέκρινε τις πρώτες Κατευθυντήριες Γραμμές της ΕΕ⁹⁹ για την επικείμενη διαπραγμάτευση με το Ηνωμένο Βασίλειο για την έξοδο του τελευταίου από την ΕΕ και επί πολλούς μήνες προχώρησαν οι διαδικασίες – στάδια διαπραγματεύσεων.

⁹⁵ <https://www.consilium.europa.eu/media/24173/15-euco-statement.pdf>

⁹⁶ <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/21/tusk-joint-meeting-abe/>

⁹⁷ <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/XT-20001-2017-INIT/en/pdf>

⁹⁸ <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/29/euco-50-statement-uk-notification/>

⁹⁹ <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2017/04/29/euco-brexit-guidelines/>

- Στις 21 Οκτωβρίου το Συμβούλιο (άρθρο 50) εξέδωσε την απόφαση για την υπογραφή της συμφωνίας αποχώρησης. Το Συμβούλιο (άρθρο 50) ενέκρινε επίσης το προσαρμοσμένο σχέδιο απόφασης του Συμβουλίου σχετικά με τη σύναψή της, το οποίο θα παραπεμφθεί τώρα στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο προκειμένου αυτό να δώσει τη συγκατάθεσή του στο εκκρεμούν αίτημα. Το στάδιο αυτό πραγματοποιήθηκε με γραπτή διαδικασία.
- Οι Πρόεδροι κκ. Charles Michel και Ursula von der Leyen υπέγραψαν τη συμφωνία αποχώρησης στις Βρυξέλλες. Αργότερα, την ίδια ημέρα, το έγγραφο υπεγράφη από τον Πρωθυπουργό κ. Boris Johnson στο Λονδίνο.
- Στις 29 Ιανουαρίου το Ηνωμένο Βασίλειο επιβεβαιώνει ότι επικύρωσε τη συμφωνία αποχώρησης. Το Ηνωμένο Βασίλειο κοινοποίησε στην ΕΕ την ολοκλήρωση των απαιτούμενων εσωτερικών διαδικασιών του για την έναρξη ισχύος της συμφωνίας αποχώρησης.
- Την ίδια ημέρα η ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ενέκρινε τη συμφωνία αποχώρησης.
- Στις 30 Ιανουαρίου η ΕΕ επικυρώνει τη συμφωνία αποχώρησης. Το Συμβούλιο ενέκρινε, με γραπτή διαδικασία, την απόφαση για τη σύναψη της συμφωνίας εξ ονόματος της ΕΕ¹⁰⁰.

ΕΠΙΣΗΜΗ ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ

- Η αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου προβλεπόταν αρχικά για τις 29 Μαρτίου 2019. Τελικά, πραγματοποιήθηκε στις 31 Ιανουαρίου 2020 τα μεσάνυχτα (ώρα Κεντρικής Ευρώπης), όταν τέθηκε σε ισχύ η συμφωνία αποχώρησης, έπειτα από τρεις αναβολές της ημερομηνίας εξόδου και τρεις παρατάσεις που δόθηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο από την ΕΕ. Η ημερομηνία αποχώρησης σηματοδότησε και την έναρξη της μεταβατικής περιόδου μέχρι την 31 Δεκεμβρίου 2020.¹⁰¹
- Μετά την θέση σε ισχύ της συμφωνίας αποχώρησης που πραγματοποιήθηκε την 31.01.2020, μπόρεσαν να αρχίσουν διαπραγματεύσεις για τη μελλοντική εταιρική σχέση μεταξύ της ΕΕ και

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ

του ΗΒ. Ο πρώτος γύρος των διαπραγματεύσεων πραγματοποιήθηκε στις Βρυξέλλες στις 2 Μαρτίου 2020 και μέχρι σήμερα δεν έχουν ολοκληρωθεί, ευρισκόμενοι στον 9ο κύκλο διαπραγματεύσεων.¹⁰²

2.3.3 Ανακύπτοντα ζητήματα κατά τη διαδικασία του BREXIT

Ανωτέρω αναλύσαμε μέσω εξαιρετικών γραφημάτων και δηλώσεων το πώς εκτυλίχθηκε η διαδικασία του BREXIT βάσει του γράμματος της διάταξης του άρθρου 50 ΣΕΕ. Ωστόσο, όπως είναι γνωστό, η διάταξη ήταν αποκύμα θεωρητικών συζητήσεων, χωρίς ουδέποτε να έχει τεθεί η εφαρμογή της στην πράξη. Με την ενεργοποίηση του άρθρου 50 ΣΕΕ από το ΗΒ, ανέκυψαν ιδιαίτερα ζητήματα, τα οποία αξίζει να αναφερθούν. Πιο συγκεκριμένα:

¹⁰⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020D0135>

¹⁰¹ <https://eur-lex.europa.eu/content/news/Brexit-UK-withdrawal-from-the-eu.html> (Στο 4ο τμήμα της Συμφωνίας Αποχώρησης γίνεται αναφορά στην μεταβατική περίοδο)

¹⁰² https://ec.europa.eu/info/european-union-and-united-kingdom-forging-new-partnership/future-partnership/negotiation-rounds-future-partnership-between-european-union-and-united-kingdom_en

1. Διαπραγματεύσεις:

Με αφορμή τη γνωστοποίηση της πρόθεσης του Η.Β για αποχώρηση, την 29-03-2017, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εξέδωσε την 29-4-2017 τις «Κατευθυντήριες γραμμές» για την διαπραγμάτευση που ήδη είχε αρχίσει. Οι γραμμές αυτές εκθέτουν τις βασικές αρχές της ΕΕ. Εφαρμόζονταν κατά τον ίδιο τρόπο στις διαπραγματεύσεις για μια εύτακτη αποχώρηση, σε όλες τις προκαταρκτικές και προπαρασκευαστικές συζητήσεις σχετικά με το πλαίσιο των μελλοντικών σχέσεων, καθώς και στις μεταβατικές ρυθμίσεις. Οι αρχές όριζαν τα εξής: διατήρηση στενής εταιρικής σχέσης με το Ηνωμένο Βασίλειο αφότου αποχωρήσει από την ΕΕ, κάθε συμφωνία με το Ηνωμένο Βασίλειο θα πρέπει να βασίζεται στην ισορροπία δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και να εξασφαλίζει ισοτιμία στις σχέσεις, διατήρηση της ακεραιότητας της ενιαίας αγοράς: που δε θα βασίζεται σε μια προσέγγιση ανά τομέα, διατήρηση της αυτονομίας της ΕΕ όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων, καθώς και τον ρόλο του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν υπάρχει συμφωνία σε τίποτα έως ότου επιτευχθεί συμφωνία για όλα: επιμέρους στοιχεία δεν μπορούν να διευθετούνται ξεχωριστά, διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο μίας ενιαίας θέσης της ΕΕ, δεν επιτρέπονται χωριστές διαπραγματεύσεις μεταξύ μεμονωμένων κρατών μελών της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου σε ζητήματα που αφορούν την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ.

Στις 29 Απριλίου 2017 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υιοθέτησε τις κατευθυντήριες οδηγίες που καθορίζουν το πλαίσιο διαπραγματεύσεων υπό το πρίσμα του άρθρου 50 ΣΕΕ και θέτουν τις γενικές αρχές που η Ένωση πρέπει να επιδιώξει μέσω των διαπραγματευτικών διαδικασιών. Στις 22 Μαΐου 2017, το Συμβούλιο υιοθέτησε την έναρξη των διαπραγματεύσεων με το ΗΒ για την επίτευξη συμφωνίας ως προς την αποχώρηση του από την Ε.Ε και συγχρόνως υιοθέτησε οδηγίες για την διαπραγμάτευση. Η έναρξη των διαπραγματεύσεων έλαβε χώρα την 19 Ιουνίου 2017. Υπό το φως των κατευθυντήριων οδηγιών οι διαπραγματεύσεις έδωσαν ιδιαίτερη προσοχή στα δικαιώματα των πολιτών, στην οικονομική διαχείριση και σε ειδικότερα θέματα αποχώρησης. Συγχρόνως, όμως, και η συμφωνία αποχώρησης φαίνεται να συμμορφώθηκε πλήρως με τις βασικές αρχές που ορίστηκαν από τις κατευθυντήριες γραμμές του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (Άρθρο 50), οι οποίες αποσκοπούν στη δημιουργία ασφάλειας δικαίου και στη διασφάλιση των συμφερόντων της ΕΕ όσον αφορά ζητήματα όπου το Brexit δημιουργεί αβεβαιότητα. Αυτό αφορά κυρίως τα δικαιώματα των πολιτών, την χρηματοοικονομική διευθέτηση, την αποφυγή αυστηρά ελεγχόμενων συνόρων στο νησί της Ιρλανδίας, και ένα ισχυρό σύστημα διακυβέρνησης διατηρώντας τον ρόλο του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ.¹⁰³

2. Μεταβατικό διάστημα:

Σε κάθε περίπτωση η συμφωνία αποχώρησης προβλέπει μεταβατική περίοδο έως τις 31 Δεκεμβρίου 2020. Η εν λόγω περίοδος μπορεί να παραταθεί μία μόνο φορά κατά ένα έως δύο έτη το πολύ, αλλά αυτό πρέπει να αποφασιστεί με κοινή συμφωνία ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου πριν την 1η Ιουλίου 2020. Κατά τη μεταβατική περίοδο, το δίκαιο της ΕΕ θα εξακολουθεί να ισχύει και στο Ηνωμένο Βασίλειο. Η ΕΕ θα αντιμετωπίζει το Ηνωμένο Βασίλειο ως κράτος μέλος, με εξαίρεση ότι αφορά τη συμμετοχή του σε θεσμικά όργανα και δομές διακυβέρνησης της ΕΕ.

¹⁰³ Council Decision authorising the opening of negotiations with the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland for an agreement setting out the arrangements for its withdrawal from the European Union (22 May 2017).

Ενώσω τρέχει η διαπραγμάτευση είτε εντός της διετίας είτε με παράταση πέραν αυτής, το κράτος παραμένει κράτος μέλος της Ένωσης, παρατηρήθηκε όμως ευστόχως ότι εκ των πραγμάτων η θέση του δεν μπορεί να είναι η ίδια με εκείνη που κατείχε το εν λόγω κράτος μέλος πριν την γνωστοποίηση της απόφασης αποχώρησης.¹⁰⁴ Καταρχήν το ίδιο το άρθρο 50 παρ. 4 ορίζει ότι για τους σκοπούς της διαπραγμάτευσης και γενικά της αποχώρησης «το μέλος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Συμβουλίου που αντιπροσωπεύει το αποχωρούν κράτος μέλος δεν συμμετέχει ούτε στις συζητήσεις ούτε στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ή του Συμβουλίου που το αφορούν» και αυτό είναι λογικό και σχεδόν αυτονόητο, ότι δηλαδή, δεν πρέπει να συμμετέχει σε αυτές τις αποφάσεις που το αφορούν!

Η μέχρι σήμερα εμπειρία του BREXIT δείχνει ότι εκ των πραγμάτων η θέση της χώρας εξασθενεί, τουλάχιστον πολιτικά. Η χώρα μεταβαίνει πρακτικά σε ένα μεταβατικό στάδιο και θα ήταν πολιτικά παράλογο να της ζητηθεί να μετέχει πλήρως στην υλοποίηση των στόχων της Ένωσης. Εξ αυτού του λόγου η συμμετοχή του κράτους μέλους που αποχωρεί, ιδίως στα «πολιτικά» όργανα της Ένωσης (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο, Επιτροπή και Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο), είναι πλέον «αποδυναμωμένη». Για παράδειγμα κατά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της 29^{ης} Ιουνίου 2016, οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων αναφορικά με το θέμα της μελλοντικής πορείας της, συνεδρίασαν ξεχωριστά και χωρίς τη συμμετοχή της πρωθυπουργού του Ηνωμένου Βασιλείου¹⁰⁵. Το ίδιο το Ηνωμένο Βασίλειο παραιτήθηκε από την κυκλική εξάμηνη προεδρία στο Συμβούλιο Υπουργών για το εξάμηνο που άρχισε την 1-6-2017.

3. Πολύπλοκο διαδικασίας:

Η σχετική διαδικασία πάντως μπορεί να αποβεί χρονοβόρα και πολύπλοκη, όπως έδειξε η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου¹⁰⁶, όπου απαιτήθηκε η απόφαση του ανωτάτου δικαστηρίου της χώρας αναφορικά με το ερώτημα ως προς το ποιος είναι αρμόδιο να λάβει την απόφαση για να ενεργοποιηθεί το άρθρο 50 ΣΕΕ και της υποβολής της απαιτούμενης από το άρθρο 50 ΣΕΕ γνωστοποίησης της απόφασης για αποχώρηση. Η βάση της διαφωνίας προέρχεται από τη φύση του βρετανικού συντάγματος το οποίο απαιτεί να υπάρχει διαχωρισμός των αρμοδιοτήτων μεταξύ του νομοθετικού σώματος (Κοινοβούλιο), του δικαστικού σώματος και των εκτελεστικών αρχών (εκάστοτε Κυβέρνηση). Το βασικό χαρακτηριστικό του συντάγματος είναι αυτό της κοινοβουλευτικής κυριαρχίας που εξηγείται από τον συνταγματικό θεωρητικό, καθηγητή Dicey, με την έννοια ότι το Κοινοβούλιο έχει: «... Το δικαίωμα να δημιουργήσει και να αποσύρει οποιοδήποτε νόμο και επιπλέον, κανένα πρόσωπο ή σώμα δεν αναγνωρίζεται από το νόμο ότι έχει το δικαίωμα να παρακάμψει ή να ακυρώσει τη νομοθεσία του Κοινοβουλίου ». Η υπόθεση Miller¹⁰⁷ εξέτασε εάν θα ήταν δυνατόν για την κυβέρνηση να προβεί σε επίσημη ειδοποίηση να αποχωρήσει από την ΕΕ, θέτοντας τέλος ουσιαστικά στα δικαιώματα που παρέχει η βρετανική εγχώρια νομοθεσία στους Βρετανούς πολίτες και ως εκ τούτου να αναιρέσει τη νομοθεσία του Κοινοβουλίου, την οποία συνήθως δεν δικαιούται να κάνει. Στις 3 Νοεμβρίου 2016, το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε υπέρ ότι η κυβέρνηση δεν είχε την εξουσία, χωρίς κοινοβουλευτική

¹⁰⁴ Müller-Graff P., Ch., Brexit – die unionsrechtliche Dimension, intergration, 2016, 267.

¹⁰⁵ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο: ανεπίσημη συνεδρίαση των 27 στις Βρυξέλλες την 29-6-2016, Δήλωση 398/16.

¹⁰⁶ Κωνσταντινίδου Δ., (2016), «Το ενωσιακό και βρετανικό συνταγματικό νομικό πλαίσιο της εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ΕΕΕυρΔ, σ. 399.

¹⁰⁷ <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2010/06/NYI307.pdf>

συναίνεση, να ενεργοποιήσει το άρθρο 50. Η κυβέρνηση άσκησε έφεση για την απόφαση, το Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου στο Ηνωμένο Βασίλειο απέρριψε την έφεση και επικύρωσε την απόφαση. Συμφωνήθηκε επίσης ευρέως από τα μέρη που εμπλέκονται στην υπόθεση ότι μόλις ενεργοποιηθεί το άρθρο 50 ότι η ανακοίνωση δεν θα μπορούσε τότε να ακυρωθεί, τονίζοντας τη σημασία της ύπαρξης σαφούς πλαισίου και νομικής ασφάλειας στις διαπραγματεύσεις.¹⁰⁸

4. Δικαίωμα υπαναχώρησης:

Μεγάλη υπήρξε η συζήτηση αναφορικά με το εάν υπάρχει δικαίωμα υπαναχώρησης από τη διαδικασία αποχώρησης και ανάκλησης της σχετικής αποφάσεως. Ως προς το ζήτημα αυτό η ορθή προσέγγιση είναι η εξής: νομικά δεν υπάρχει ρητή απαγόρευση, επομένως κατ' αρχήν μπορεί και να υφίσταται δικαίωμα υπαναχώρησης. Ωστόσο, εντέλει το μόνο αρμόδιο να κρίνει το υπό κρίση ζήτημα είναι αποκλειστικά και μόνο το ΔΕΕ. Το ερώτημα των περισσοτέρων είναι εάν θα στηριχθεί στην αρχαία δικαϊκή αρχή του «*claus a la rebus sic stantibus*» ή θα χαράξει τη δική του πορεία – ερμηνεία; Όπως θα αναλύσουμε και κατωτέρω στην τελευταία παράγραφο προβλέπεται δυνατότητα επανεισόδου του αποχωρούντος κράτους ως τρίτο κράτος βάσει του άρθρου 49 ΣΕΕ. Άρα, γιατί άραγε να απαγορεύεται στο αποχωρούν κράτος να αλλάξει άποψης το ενδιάμεσο; Σίγουρα κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε εξαιρετική ανασφάλεια, καθώς θα γινόταν καταχρηστική χρήση προς πίεση καταστάσεων. Αντιθέτως, η αναγνώριση δυνατότητας ανάκλησης θα λειτουργούσε ως ένας εξαιρετικός μοχλός για την Ε.Ε καθώς δεν θα χρειαζόταν να προβεί σε ανωφελείς διαδικασίες μέχρι τέλους, εφόσον το αποχωρούν κράτος αμέσως μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας αποχώρησης, αποφάσιζε να ενταχθεί πάλι. Με αυτόν τον τρόπο, θα κέρδιζε χρόνο και μεγάλες διαδικαστικές καταστάσεις, ενώ συγχρόνως θα μπορούσε να εξασφαλίσει μία θέση ισχύος για ένα μεσοδιάστημα, ως μία μορφή «κύρωσης» αλλά όχι τιμωρίας για την αναστάτωση που προκλήθηκε σε επίπεδο Ένωσης και Κρατών Μελών. Επομένως, η μη αναγνώριση δυνατότητας ανάκλησης έρχεται σε ευθεία αντίφαση με τη ρύθμιση της παρ. 5 του άρθρου 50 ΣΕΕ, στο βαθμό που προβλέπεται δυνατότητα να αιτηθεί το κράτος την εκ νέου προσχώρηση του δυνάμει του άρθρου 49 ΣΕΕ. Μόνο αδικαιολόγητο οικονομικό κόστος και κατασπατάλησης πολύτιμου χρόνου των θεσμικών οργάνων θα δημιουργούσε η μη αναγνώριση δυνατότητας ανάκλησης. Μόνη ερμηνεία άρνησης της Ένωσης να αναγνωρίσει το δικαίωμα ανάκλησης θα μπορούσε να θεμελιωθεί σε πιθανή εκδικητική στάση της Ένωσης απέναντι στο κράτος που έχει εκδηλώσει την πρόθεση να αποχωρήσει. Είναι, όμως, κάτι τέτοιο σύμφωνο με τους σκοπούς της; Δεν δεσμεύεται άραγε με το καθήκον αλληλεγγύης και καλόπιστης συνεργασίας;

Επιπλέον, η μη αναγνώριση δικαιώματος ανάκλησης θα προσέκρουε ευθέως στη βασική και ακρογωνιαία ρύθμιση του άρθρου 1 εδ. 2 της Συνθήκης για την Ένωση, με την οποία μετατρέπεται σε νομική δέσμευση της Ένωσης ο στόχος για μια «διαρκώς στενότερη ένωση των λαών της Ευρώπης» (*ever closer union*). Ένα νομικό κενό δεν μπορεί να οδηγεί σε καμία περίπτωση στην άρνηση βασικού νομικού κανόνα και στόχου των Συνθηκών. Τα κενά οφείλουν να καλύπτονται κατά τρόπο ώστε να ολοκληρώνουν την ίδια την εφαρμογή της Συνθήκης και να υλοποιούνται οι στόχοι της και οι επιδιώξεις της. Θα μπορούσε μάλιστα να υποστηριχθεί ότι ακόμα και εάν προβλεπόταν ρητή απαγόρευση της ανάκλησης, μία τέτοια ρύθμιση θα έθετε

¹⁰⁸ <https://www.inhouselawyer.co.uk/legal-briefing/brexit-miller-case-the-impact-of-the-uks-exit-from-the-european-union-on-immigration/>

ζητήματα συμβατότητας ή μη με το περιεχόμενο του άρθρου 1 εδ. 2 ΣΕΕ. Όταν, λοιπόν, η γραμματική ερμηνεία προσφέρει δύο ή και περισσότερες ερμηνευτικές δυνατότητες, τότε πρέπει να επιλέγεται εκείνη που οδηγεί καταλληλότερα και καθοριστικότερα στην υλοποίηση των στόχων της Συνθήκης. Άλλωστε, το ίδιο το Δικαστήριο τονίζει στη νομολογία του ότι «όταν ένα κείμενο επιδέχεται περισσότερες της μίας ερμηνείας, πρέπει να προτιμάται εκείνο που καθιστά τη διάταξη σύμφωνα με τη Συνθήκη και όχι εκείνη που συνεπάγεται το ασυμβίβαστο προς αυτό».¹⁰⁹

Στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο με δελτίο τύπου ανακοίνωσε στις 10 Δεκεμβρίου 2018 ότι έχει δια νόμου το δικαίωμα να ανακαλέσει μονομερώς – χωρίς τη συγκατάθεση των υπόλοιπων κρατών μελών – την αποχώρησή του από την ΕΕ, ακόμα και εάν έχει ήδη ενεργοποιήσει το άρθρο 50 ΣΕΕ^{110,111}. Η ανακοίνωση αυτή έγινε με αφορμή το φαινόμενο του Brexit. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δικαιολογεί αυτήν του την απόφαση λέγοντας πως το να αναγκάζουν σε αποχώρηση ένα κράτος μέλος, το οποίο μάλιστα επιθυμεί μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες να ανακαλέσει την απόφαση του για αποχώρηση, είναι ενάντια στον σκοπό των Συνθηκών της ΕΕ για τη δημιουργία μιας ολοένα και πιο ολοκληρωμένης Ένωσης. Σύμφωνα με το δελτίο τύπου, το συγκεκριμένο δικαίωμα το έχει το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος εφόσον δεν έχουν ολοκληρωθεί οι διαπραγματεύσεις για την αποχώρησή του από την Ένωση και υπό την προϋπόθεση πως δεν έχει παρέλθει το χρονικό διάστημα των δύο ετών, ή οποιαδήποτε πιθανή επέκταση του συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος, που διατίθεται στις δύο πλευρές για την οριστικοποίηση των διαπραγματεύσεων. Η απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνεχίζει στην απόφαση του υπογραμμίζοντας πως η ανάκληση της αποχώρησης πρέπει να αποφασιστεί ακολουθώντας δημοκρατικές διαδικασίες, σύμφωνα πάντα με τις εθνικές θεσμικές απαιτήσεις, και να ανακοινωθεί γραπτώς στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Αυτή η διαδικασία επιβεβαιώνει την ιδιότητα της χώρας αυτής ως κράτος μέλος της ΕΕ και φέρει τις διαδικασίες για αποχώρησή της από αυτήν σε οριστικό τέλος.

5. Παρατάσεις:

Ένα άλλο ζήτημα που ανέκυψε και έχει ιδιαίτερη σημασία είναι η μη πρόβλεψη μέγιστου αριθμού παρατάσεων κατά το στάδιο των διαπραγματεύσεων. Όπως αποδείχτηκε κατά το BREXIT, η διαδικασία απαιτεί χρόνο και πολύπλοκες διαδικασίες και επιδιωκόμενους στόχους, γεγονός που συνηγορεί στο ότι δεν είναι δεδομένο ότι το προγραμματισμένο χρονοδιάγραμμα είναι κατάλληλο και, επομένως, δυνατόν όπως τηρηθεί με ακρίβεια^{112,113}. Σε κάθε περίπτωση όμως, σημασία έχει ο απώτερος στόχος: η αποχώρηση με συμφωνία. Η τάση προς χορήγηση παρατάσεων συνοψίζεται εξαιρετικά στη δήλωση του κ. Tusk: «Δεν μπορούμε να σταματήσουμε να αναζητούμε —ως την ύστατη στιγμή— μια θετική λύση».

¹⁰⁹ ΠΕΚ υπ. Τ-281/93 (Walsh) Συλλ. 1994, ΙΙ-657

¹¹⁰ Court of Justice of the European Union, Press Release No 191/18 (<https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2018-12/cp180191en.pdf>)

¹¹¹ <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=208636&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first%E2%88%82=1&cid=1186545>

¹¹² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32019D0476>

¹¹³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32019D0584>

6. Συμφωνία αποχώρησης:

Η συμφωνία αποχώρησης¹¹⁴ κάλυψε θέματα όπως: τα δικαιώματα των πολιτών της ΕΕ στο Ηνωμένο Βασίλειο, τα δικαιώματα των πολιτών του Ηνωμένου Βασιλείου που ζουν σε άλλα μέρη της ΕΕ, τις χρηματοοικονομικές δεσμεύσεις του Ηνωμένου Βασιλείου αναλαμβάνονται ως κράτος μέλος. Τα συνοριακά ζητήματα (ειδικά εκείνο μεταξύ του ΗΒ και της Δημοκρατίας της Ιρλανδίας), την έδρα των οργανισμών της ΕΕ και Διεθνείς δεσμεύσεις που ανέλαβε το Ηνωμένο Βασίλειο ως κράτος μέλος (για παράδειγμα η συμφωνία του Παρισιού).

Η Συμφωνία Αποχώρησης κυρώθηκε και ισχύει κανονικά από 1 Φεβρουαρίου του 2020. Οι διαπραγματεύσεις όμως συνεχίζονται. Αφορούν τώρα την μελλοντική συνεργασία των δύο πλευρών και τις συμφωνίες που θα διέπουν την συνεργασία αυτή. Εάν μέχρι το τέλος της μεταβατικής περιόδου, δεν συμφωνηθεί το πλαίσιο μελλοντικής συνεργασίας Ηνωμένου Βασιλείου και ΕΕ, τότε το ενδεχόμενο λήξης της μεταβατικής περιόδου χωρίς συμφωνία μελλοντικής συνεργασίας επανέρχεται στο προσκήνιο. Στην περίπτωση αυτή, οι εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου και ΕΕ θα γίνονται υπό τους κανόνες του Παγκοσμίου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ), άρα δεν θα υπάγονται σε προτιμησιακό καθεστώς και θα διέπονται από δασμούς, ποσοτώσεις και άλλους εμπορικούς περιορισμούς. Επιπλέον, δεν θα υπάρχει πλαίσιο ειδικότερης συνεργασίας για πολλούς σημαντικούς τομείς, όπως οι μεταφορές, η ανταλλαγή δεδομένων και πληροφοριών, η αστυνομική και δικαστική συνεργασία κλπ. Το 2017 και το 2018 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε κυκλοφορήσει 92 [τεχνικά ενημερωτικά Σημειώματα](#) και είχε δημοσιοποιήσει 6 σχετικές [Ανακοινώσεις](#) για την περίπτωση εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ χωρίς Συμφωνία Αποχώρησης, με στόχο τον καλύτερο δυνατό συντονισμό των μέτρων εκτάκτου σχεδιασμού σε κοινοτικό και εθνικό επίπεδο. Επιπλέον είχε λάβει σειρά νομοθετικών, εκτελεστικών, τεχνικών και διοικητικών μέτρων σε κοινοτικό επίπεδο και είχε ενθαρρύνει τα 27 κράτη-μέλη της ΕΕ να λάβουν εθνικά προσωρινά μέτρα εκτάκτου ανάγκης για το σενάριο μη συμφωνίας, σε ζητήματα αμιγώς εθνικής αρμοδιότητας και να ενημερώσουν το κοινό για τις επιπτώσεις του σεναρίου αυτού. Σε περίπτωση που δεν επιτευχθεί συμφωνία για την μελλοντική συνεργασία Ηνωμένου Βασιλείου και ΕΕ, η Ένωση και τα κράτη-μέλη μπορούν, εφόσον κριθεί εκ νέου απαραίτητο, να επανενεργοποιήσουν κάποια προσωρινά μέτρα εκτάκτου ανάγκης. Αυτό θα εξαρτηθεί από την πορεία των διαπραγματεύσεων¹¹⁵.

2.4 Η ενοποιητική διάσταση του άρθρου 50 ΣΕΕ:

Όπως έχει λεχθεί από μεγάλη μερίδα της θεωρίας, «κάθε γάμος τελειώνει με ένα διαζύγιο» («pas de mariage sans divorce»).¹¹⁶ Και σε κάθε διαζύγιο δημιουργούνται συναισθήματα λύπης, απογοήτευσης, ανασφάλειας – ιδιαίτερα εάν υπάρχουν παιδιά – και ίσως μερικές φορές εκδίκησης. Παρόλα αυτά κάθε διαζύγιο απαιτεί ψυχραιμία και λογικές αποφάσεις, προκειμένου να σταθμισθούν τα εκατέρωθεν συμφέροντα. Έτσι και στην αποχώρηση ΚΜ από την Ε.Ε κάνουμε λόγο για ένα «διαζύγιο»¹¹⁷, στο οποίο, μάλιστα, υπάρχουν παιδιά, τα υπόλοιπα ΚΜ.

¹¹⁴ [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:22020A0131\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:22020A0131(01))

¹¹⁵ <https://brexit.gov.gr/proetoimasia-europe/>

¹¹⁶ Valery Giscard d' Estaining, Paren Ch., Le droit de retrait de l'Union européenne, Revue de droit public 2015, 935.

¹¹⁷ Lazowski A., Withdrawal from the European Union and alternatives to membership, ELR 2012, 523.

Απαιτείται, λοιπόν, να ακολουθηθεί μία νόμιμη διαδικασία, συζητήσεων, διαπραγματεύσεων, υποχωρήσεων και εντέλει συμφωνίας προκειμένου να προασπισθούν τα συμφέροντα έκαστης πλευράς. Θα προασπισθούν, όμως, τα συμφέροντα της Ένωσης;

Πολλοί θεωρούν ότι το BREXIT συνιστά τροχοπέδη στην ακόμα μεγαλύτερη ενοποίηση της Ένωσης. Ωστόσο, η πραγματικότητα είναι ότι σε αυτήν την δύσκολη συγκυρία που αντιμετωπίζει η Ένωση, η αποχώρηση του Η.Β ίσως καταστεί ενδεικτική, της δυναμικής και ενοποιητικής τάσης της Ένωσης, την ικανότητα της να αντιμετωπίσει τις κρίσεις που την πλήττουν προς το κοινό καλό των κρατών μελών, ούτως ώστε να μην δυσχεραίνουν άλλο την ανάπτυξη και την πρόοδο της. Μάλιστα, θεωρείται πως η αποχώρηση ενός μέλους από την ΕΕ θα την κάνει πιο ισχυρή, πιο έτοιμη να αντιμετωπίσει παρόμοιες μελλοντικές προκλήσεις και πιο ενωμένη ώστε να αντιπαρέλθει όλων των εμποδίων που εμφανίζονται και να οικοδομήσει πιο γερά θεμέλια στη βάση της. Ίσως, λοιπόν, είναι μια μοναδική ευκαιρία για την Ευρώπη να αναστοχαστεί σχετικά με τη φύση της και με τον τρόπο δράσης και λειτουργίας της. Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί μελλοντικά να είναι σε θέση να αντιμετωπίζει αποτελεσματικότερα παρόμοιες περιστάσεις ή και άλλα προβλήματα και προκλήσεις ίδια ή και παρόμοιας φύσης. Τέλος, αυτή μπορεί να είναι και η μοναδική ευκαιρία της Ένωσης να οικοδομήσει πιο ανθεκτικά μια κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα η οποία ενωμένη μπορεί να αντιμετωπίσει κάθε πιθανή πρόκληση που εμφανίζεται μπροστά της.

Όπως αναφέραμε και ανωτέρω η ενεργοποίηση του άρθρου 50 ΣΕΕ έδωσε το δικαίωμα σε ένα κράτος μέλος να αποχωρήσει από την ΕΕ, και συγχρόνως χορήγησε στην Ε.Ε την αρμοδιότητα να διασφαλίσει μια «ομαλή» αποσύνδεση με του εκδηλώσαντος την πρόθεση αποχώρησης κράτους και της Ένωσης, υπό το πρίσμα πάντοτε της διασφάλισης των θεμελιωδών συμφερόντων της ΕΕ. Σε κάθε περίπτωση, η διαδικασία αποχώρησης πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει εμπλουτίσει την ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς όχι μόνο συνέβαλε στην περαιτέρω διαμόρφωση της έννοιας του κράτους μέλους και τις υποχρεώσεις που φέρει η ιδιότητα αυτή, αλλά συγχρόνως οδήγησε σε μία σημαντική επιβεβαίωση των βασικών συνταγματικών αρχών της ΕΕ (3.1). Η αποχώρηση, λοιπόν, λειτουργεί ως καταλύτης για επαναεπιβεβαίωση των συνταγματικών αρχών της ΕΕ. Οι ουσιαστικοί και θεσμικοί κανόνες που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο του άρθρου 50 ΣΕΕ, εφαρμόζονται όχι μόνο στο πλαίσιο της συγκεκριμένης αποχώρησης, αλλά αναμφισβήτητα έχουν ευρύτερη σημασία για το ευρωπαϊκό δίκαιο. Οι «βασικές αρχές» που το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έχει τονίσει στις κατευθυντήριες γραμμές του ως αρχές που πρέπει να ακολουθήσει η Ένωση καθ' όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων έχουν σημασία πέρα από το πλαίσιο της αποχώρησης. Δίνοντας έμφαση στις βασικές έννοιες όπως στην αυτονομία της λήψης αποφάσεων της ΕΕ, την ακεραιότητα της ενιαίας αγοράς και με τη σειρά της αδιαίρετο των τεσσάρων ελευθεριών, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο επιβεβαιώνει και αναδιατυπώνει τι βλέπουν τα μέλη του ως αρχές που υποστηρίζουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Είναι βασικά στοιχεία της συνταγματικής ταυτότητας της ΕΕ. Έτσι, η απόφαση ενός κράτους μέλους να αποχωρήσει φαίνεται να προκαλεί μια αυτοδιάθεση στα υπόλοιπα κράτη μέλη σχετικά με τις βασικές αρχές της έννομης τάξης της ΕΕ και φαινομενικά τους αναζωογονεί τη πίστη σε αυτό.

Όπως προαναφέραμε πρόκειται για μία διαδικασία που έχει έναν κύριο σκοπό, τη διαφύλαξη της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και την προάσπιση των «συμφερόντων» της ΕΕ. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αποτελεί μία ολόκληρη «ιδέα»¹¹⁸, που έχει φέρει ειρήνη και ευημερία

---

118 “Perhaps unsurprisingly, most seminal narratives of European integration reflect a romanticized novelization of the EU. Joseph H. H. Weiler once described this as “a compelling vision that has animated generations of European

στην Ευρώπη και έχει εξασφαλίσει ένα άνευ προηγουμένου επίπεδο και πεδίο συνεργασίας σε θέματα κοινού ενδιαφέροντος σε έναν διαρκώς και ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο¹¹⁹. Επομένως, ο γενικός στόχος της Ένωσης σε αυτές τις διαπραγματεύσεις και στην εν γένει διαδικασία θα είναι η διατήρηση των συμφερόντων της, των πολιτών της, των επιχειρήσεων και των κρατών μελών της, που με τη σειρά τους θα συμβάλουν ένα σημαντικό κομμάτι στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης¹²⁰. Οι κατευθυντήριες γραμμές του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, οι γενικότερες δηλώσεις, ανακοινώσεις και επίσημα έγγραφα των οργάνων και προσώπων της Ε.Ε, περιέχουν πολλές αναφορές στα συμφέροντα της Ένωσης, ξεκινώντας από τον ίδιο τον «στόχο της Ένωσης στο διαπραγματεύσεις να διαφυλάξει το συμφέρον του, εκείνο των πολιτών, των επιχειρήσεων και των Κρατών Μελών του». Συνοπτικά, η διαδικασία που βασίζεται στο άρθρο 50 ΣΕΕ έχει ευρύτερες επιπτώσεις για τη νομική τάξη της ΕΕ και ναι μεν θέτει το πλαίσιο αποχώρησης ενός κράτους μέλους από την Ένωση, αλλά συγχρόνως συμβάλλει θετικά και καθοριστικά στον εμπλουτισμό του δικαίου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης¹²¹, θέτοντας νέους στόχους¹²²

Πλέον η ΕΕ αναγνωρίζει ότι βρίσκεται αντιμέτωπη με σημαντικές προκλήσεις γι' αυτό και δείχνει ενδιαφέρον για την πορεία που πρέπει να ακολουθήσει. Με τη δημοσιοποίηση, λοιπόν, της Λευκής Βίβλου για το Μέλλον της Ευρώπης το 2017 ξεκινάει μια συζήτηση για τους «προβληματισμούς και τα σενάρια για την ΕΕ των 27 έως το 2025» (Ευρωπαϊκή Επιτροπή). Σε αυτήν την Λευκή Βίβλο, επομένως, αναπτύσσονται πέντε πιθανά σενάρια για το ευρωπαϊκό εγχείρημα, και είναι τα εξής: 1) Συνεχίζουμε κανονικά, 2) Τίποτα περισσότερο από την ενιαία αγορά, 3) Αυτοί που θέλουν περισσότερα κάνουν περισσότερα, 4) Κάνουμε λιγότερα με πιο αποδοτικό τρόπο, 5) Κάνουμε μαζί πολύ περισσότερα.

Σύμφωνα με το έγγραφο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «60 Λόγοι για την ΕΕ», η Ένωση μετρά πάνω από 70 χρόνια συνεχούς ειρήνης κάτι που ίσως αποτελεί το μεγαλύτερο πλεονέκτημα για μια χώρα. Στην ΕΕ προωθείται η ευημερία, ενισχύεται η ανάπτυξη και ενεργοποιείται η απασχόληση, καθώς μετά από την κρίση, που έδειξε πως οι εθνικές οικονομίες της Ένωσης είναι αλληλεξαρτώμενες, αποφασίστηκε από την Επιτροπή πως πρέπει κάθε χρόνο να εκδίδονται «ειδικές ανά χώρα συστάσεις μεταρρυθμίσεων, οι οποίες ενσωματώνονται στον δημοσιονομικό και οικονομικό σχεδιασμό των κρατών μελών". Με αυτόν τον τρόπο, είναι εμφανές πως η ΕΕ ενδιαφέρεται για την ευημερία του κάθε κράτους μέλους ξεχωριστά, καθώς αυτή συμβάλλει στην γενική ευημερία της ΕΕ συνολικά. Υπάρχει διαφάνεια στις διαδικασίες και στις αποδόσεις των επιχειρήσεων και έτσι βελτιώνεται το κλίμα επενδύσεων για τις επιχειρήσεις. Όλα τα παραπάνω, έχουν ως αποτέλεσμα την διαρκή ενίσχυση της Ε.Ε καθιστώντας την μία πολιτική, οικονομικά και νομική υπερδύναμη.

---

idealists, where the Ever Closer Union among the People of Europe, with peace and prosperity an icing on the cake, constitutes the beckoning Promised Land.” (J. H. Weiler 2011)

¹¹⁹ European Council (Article 50), Guidelines of 29 April 2017 (hereinafter, “European Council, April Guidelines”)

¹²⁰ <https://www.europenowjournal.org/2020/01/15/european-integration-theory-and-brex-it-a-fairytale-no-longer/>

¹²¹ WITHDRAWAL UNDER ARTICLE 50 TEU: AN INTEGRATION-FRIENDLY PROCESS, Christophe Hillion, (https://www.researchgate.net/publication/324201283-Withdrawal_under_article_50_Teu_An_integration-friendly_process)

¹²² Brexit is not the cause of Europe’s crumbling house of cards; but a symptom of how we have failed to understand the adaptive complexity of European integration (see Magalhaes 2019).

Όπως, άλλωστε, υπογραμμίζει και ο ακαδημαϊκός Moravcsik¹²³, ο οποίος ασχολείται με το ζήτημα της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης, και ίσως αντιπροσωπεύει σε μεγάλο βαθμό την αλήθεια, «οποιοδήποτε και αν είναι το αποτέλεσμα της κρίσης, η ΕΕ θα παραμείνει στην ιστορία του κόσμου χωρίς ανταγωνιστή το πιο φιλόδοξο και επιτυχημένο παράδειγμα εθελοντικής διεθνούς συνεργασίας» και έτσι θα παραμείνει.

---

¹²³ Moravcsik, Andrew. “Despotism in Brussels? Misreading the European Union.” *Foreign Affairs*, vol. 80, no. 3, 2001, pp. 114–122. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/20050155.

Γ: ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 50 ΣΕΕ

3.1 Απώλεια ιδιότητας μέλους και ιδιότητα του ως τρίτο κράτος

Είναι σαφές ότι, βάσει του γράμματος του άρθρου 50 ΣΕΕ, η υπογραφή της συμφωνίας αποχώρησης επιφέρει άμεσα αποτελέσματα και το τελευταίο εισέρχεται σε ένα δρόμο δίχως επιστροφή. Η βασικότερη, ίσως, πρακτική συνέπεια ανάγεται στο γεγονός ότι το αποχωρήσαν κράτος παύει να διατηρεί την ιδιότητα του «κράτους μέλους», με αποτέλεσμα να καθίσταται πλέον τρίτο κράτος ως προς όλες τις εκφάνσεις του για την Ένωση. Τα βασικά ζητήματα που συνδέονται με την ιδιότητα του μέλους και ανακύπτουν έντονα, είναι η δυνατότητα του κράτους που αποχώρησε να ζητήσει την εκ νέου προσχώρησή του, με αίτηση του που θα αντιμετωπισθεί με βάση το άρθρο 49 ΣΕΕ, όπως οι αιτήσεις όλων εκείνων των τρίτων κρατών, τα οποία ουδέποτε υπήρξαν μέλη της Ένωσης. Συγχρόνως, άξιο ιδιαίτερης αναφοράς είναι η ισχύς του ενωσιακού δικαίου στο τρίτο – πλέον – κράτος, καθώς και η θέση του ως συμβαλλόμενο μέρος στις νέες συνθήκες που θα υποχρεωθεί να συνάψει με την Ένωση άλλα και με λοιπούς διεθνείς οργανισμούς.

3.1.1 Διαφορετικές εναλλακτικές απώλειας ιδιότητας μέλους

Σημαντικό είναι να επισημανθεί ότι μετά την κατάρτιση και επικύρωση της συμφωνίας αποχώρησης το αποχωρούν κράτος τίθεται σε ένα καθεστώς εκ νέου διαπραγμάτευσης της θέσεως του, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων του. Στην θεωρία έχουν επικρατήσει κυρίως τρία πιθανά και δυνατά σενάρια για τις μελλοντικές σχέσεις του κράτους αυτού με την Ε.Ε. Δεδομένης της ύπαρξης του case study του Brexit, η παρουσίαση των πιθανών σεναρίων θα γίνει με βάση το παράδειγμα του ΗΒ¹²⁴:

1. Αρχικά είναι η υιοθέτηση του Νορβηγικού μοντέλου¹²⁵. Αυτός ο δρόμος οδηγεί την Βρετανία στο να συμμετέχει στον ΕΟΧ (Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος), όπως και η Νορβηγία η Ισλανδία και το Λιχτενστάιν, αλλά και στην ΕΖΕΣ (Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών). Οι χώρες του ΕΟΧ έχουν πλήρη πρόσβαση στην Ενιαία Αγορά και δεν συνεισφέρουν στον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό, με εξαίρεση όταν χρειάζεται να συνεισφέρουν σε χορηγίες του ΕΟΧ και σε χρηματοδοτήσεις συγκεκριμένων προγραμμάτων. Η επιλογή της παραμονής στον ΕΟΧ σημαίνει για την Βρετανία την υιοθέτηση της ευρωπαϊκής νομοθεσίας που περιλαμβάνει τις τέσσερις ελευθερίες (ελεύθερη μετακίνηση αγαθών, υπηρεσιών, ανθρώπων και κεφαλαίου), αλλά δεν επιτρέπει να ασκεί επιρροή στην ανάπτυξη και την υιοθέτηση νέων κανόνων.

2. Ένα δεύτερο σενάριο είναι το Σουηδικό μοντέλο¹²⁶ το οποίο δεν περιλαμβάνει την παραμονή της Βρετανίας στον ΕΟΧ αλλά μόνο στην ΕΖΕΣ. Αυτή η οδός θα επιτρέπει το ΗΒ να επιλέγει από που θα έχει όφελος εισχωρώντας στην Ενιαία Αγορά της ΕΕ, ενώ το μόνο που θα χρειάζεται είναι να εφαρμόζει την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε τομείς όπου υπάρχουν διμερείς συμφωνίες με την ΕΕ.

¹²⁴ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/504604/Alternatives_to_membership_-_possible_models_for_the_UK_outside_the_EU.pdf

¹²⁵ file:///C:/Users/User/Downloads/unige_110095_attachment01.pdf

¹²⁶ After Brexit... The Best of Both Worlds? Rebutting the Norwegian and Swiss Models as Long-Term Options for the UK Maria Jose Perez Crespo, Yearbook of European Law, Vol. 36, No. 1 (2017), pp. 94–122 doi:10.1093/yel/yex021 Advance Access published 10 January 2018

Σε τομείς όπου δεν υπάρχουν διμερείς συμφωνίες η Βρετανία θα πρέπει να επιδείξει «ισοδυναμία-equivalence» (δηλαδή να είναι παρεμφερής σε στόχους και αυστηρότητα) με την σχετική ευρωπαϊκή νομοθεσία. Και σε αυτό το σενάριο, όπως και στο προηγούμενο, η βρετανική επιρροή στην ανάπτυξη και εξέλιξη της ευρωπαϊκής νομοθεσίας είναι περιορισμένη.

3. Το τρίτο σενάριο περιλαμβάνει την οπτική ενός καθεστώτος τρίτης χώρας το οποίο σημαίνει την ανάκτηση της ανεξαρτησίας του ΗΒ σε ρυθμιστικά και δημοσιονομικά ζητήματα όπως επίσης και σε άλλους τομείς. Παρόλα αυτά, αυτού του είδους οι ελευθερίες, τουλάχιστον στους τομείς νομοθεσίας των δημοσιονομικών υπηρεσιών, θα πρέπει να έρθουν σε εξισορρόπηση με την ευρωπαϊκή νομοθεσία, ούτως ώστε να κερδίσουν την πρόσβαση στην Ενιαία Αγορά της ΕΕ ως τρίτη χώρα. Η «ισοδυναμία» αυτή των νομοθεσιών των δύο πλευρών χρειάζεται και την έγκριση της ΕΕ και αποτελεί μια άκρως χρονοβόρα διαδικασία, ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο, στην περίπτωση αυτή, θα διαπραγματευτεί με την ΕΕ σύμφωνα με τους κανόνες του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου.

3.1.2 Διαδικασία επαναπροσχώρησης δυνάμει άρθρου 49 ΣΕΕ

Όποιο "δρόμο" και ένα επιλέξουν αποχωρούν ΚΜ και Ένωση, το μόνο σίγουρο είναι ότι μετά την αποχώρηση το αποχωρήσαν κράτος θα αποτελεί πλέον ένα τρίτο κράτος για την Ένωση, δεδομένου ότι σύμφωνα με το αρ. 50 παρ. 5 ΣΕΕ επιβεβαιώνεται εμμέσως πλην σαφώς ότι το αποχωρήσαν κράτος είτε με συμφωνία είτε χωρίς συμφωνία θα είναι ένα τρίτο κράτος για την Ένωση και για το λόγο αυτό η εν λόγω παράγραφος επιβάλλει στο αποχωρήσαν κράτος, εάν στο μέλλον θελήσει να επανενταχτεί στην Ένωση να ακολουθήσει τη διαδικασία του αρ. 49 ΣΕΕ όπως κάθε τρίτο ευρωπαϊκό κράτος. Από την παρ. 5 αρ. 50 ΣΕΕ προκύπτει ότι η αποχώρηση δεν συνδέεται με κάποια ρήτρα αιωνιότητας, δεν έχει κάποιο τιμωρητικό χαρακτήρα για το αποχωρήσαν κράτος. Εφόσον στο μέλλον αλλάξει γνώμη το κράτος μπορεί να ακολουθήσει και πάλι τη διαδικασία του αρ. 49 ΣΕΕ για ένταξη. Ταυτόχρονα από τη σαφή ρύθμιση της παρ. 5 αρ. 50 ΣΕΕ προκύπτει ότι στο αποχωρήσαν κράτος δεν αναγνωρίζεται κανένα προνόμιο, καμιά ιδιαίτερη μεταχείριση σε περίπτωση που αυτό εκδηλώσει την πρόθεση για επανένταξη. Η αντιμετώπιση του θα είναι η ίδια με όλα τα τρίτα ευρωπαϊκά κράτη που επιθυμούν την ένταξη στην Ένωση και προφανώς δεν του αναγνωρίζεται κανένα ειδικό δικαίωμα προς ένταξη.

3.1.3 Ισχύς ενωσιακής έννομης τάξης στο αποχωρούν κράτος

Συνάγεται από όλα τα παραπάνω ότι είτε συμφωνημένη είτε μονομερής η αποχώρηση κατ' αποτέλεσμα σημαίνει ότι το κράτος μέλος καθίσταται τρίτο κράτος για την Ένωση, με μία όμως διαφορά: στη συμφωνημένη αποχώρηση οι σχέσεις της Ένωσης με το αποχωρήσαν κράτος θα διέπονται από τη συγκεκριμένη συμφωνία, ενώ στην περίπτωση της μονομερούς αποχώρησης οι σχέσεις θα διέπονται από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου και ιδιαίτερα από τους κανόνες που αφορούν την διεθνή ευθύνη του κράτους, τους κανόνες για τη διαδοχή αλλά και από τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου. Είναι προφανές ότι εν προκειμένω και καθώς δεν υπάρχει προηγούμενο, ότι θα βαδίζουμε σε terra incognita με σημαντικές δυσχέρειες ιδίως ως προς του εφαρμοστέους κανόνες δικαίου.

Αν δεν υπάρξει συμφωνία το ενωσιακό δίκαιο παύει αυτομάτως να ισχύει στο εν λόγω κράτος αμέσως μετά την πάροδο της διετίας ή της ενδεχόμενης παράτασης της. Ο κραδασμός θα πρέπει

να είναι μάλλον ισχυρότατος. Το τοπικό, προσωπικό, ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου περιορίζεται αυτοδικαίως με άμεσες τις επιπτώσεις ιδίως στον τομέα της εσωτερικής αγοράς. Η ελευθέρια διακίνηση των προσώπων μεταξύ της Ένωσης και του αποχωρήσαντος κράτους μέλους διακόπτεται αυτομάτως, το ίδιο ισχύει για τα προϊόντα, τις υπηρεσίες και τα κεφάλαια. Στο εξής η σχέση της ΕΕ και του αποχωρήσαντος κράτους θα διέπεται από τους κανόνες του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (WTO) που προβλέπουν ανώτατα όρια δασμών και τα τυχόν εμπόδια που μπορούν να επιβάλλουν μεταξύ τους τα συμμετέχοντα κράτη μέλη του οργανισμού. Οι κίνδυνοι που αναλαμβάνονται από μια μονομερή αποχώρηση είναι πράγματι μεγάλοι και αυτό οφείλεται σε ένα βαθμό στο προωθημένο στάδιο που έχει φτάσει η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Το τόλμημα της αποχώρησης ενέχει υψηλό βαθμό ρισοκινδυνότητας, έτσι ώστε βάσιμα να γίνονται καθοριστικές προσπάθειες προκειμένου να επιτευχθεί αποχώρηση μετά συμφωνίας. Οι απροσδιόριστοι κίνδυνοι θα εξαναγκάζουν τα δύο μέρη σε συμφωνία. Για αυτό και στην πράξη η Ε.Ε μέσω των μηχανισμών της, όπως περιγράφηκαν ανωτέρω, δεν θα επέτρεπε εύκολα την μονομερή αποχώρηση, προτού ρυθμιστούν τα ζητήματα, που εξασφαλίζουν τα ίδια συμφέροντά της.

Για αυτό, λοιπόν, και παρά την έμμεση αλλά ρητή αναγνώριση του μονομερούς δικαιώματος αποχώρησης στην πράξη ο κανόνας θα πρέπει να είναι η συμφωνημένη αποχώρηση. Η συναρμογή των νομικών, πολιτικών και οικονομικών σχέσεων του κράτους μέλους και της Ένωσης είναι τόσο μεγάλη μετά από την παραμονή κάποιων χρόνων στην Ένωση, που θα ήταν προς το συμφέρον και των δύο πλευρών, αλλά και των πολιτών τους, να προηγηθεί συνεννόηση και συμφωνία σε όλα τα επίπεδα¹²⁷. Ο ισχυρός δεσμός, λοιπόν, ενοποίησης που έχει επιτευχθεί μεταξύ των κρατών μελών ιδίως αναφορικά με τις οικονομικές σχέσεις είναι βέβαιο ότι θα λειτουργεί αποτρεπτικά για μονομερείς και άτακτες αποχωρήσεις. Εκτιμάται ότι η κραδασμός για κράτη μέλη που έχουν μια μακροχρόνια παραμονή ως μέλη της Ένωσης, θα είναι εξαιρετικά ισχυρός σε περίπτωση που δεν συμφωνήθηκαν οι όροι της αποχώρησης. Δύσκολα θα μπορούσε να αντέξει ένα κράτος μέλος την μονομερή αποχώρηση. Εκτιμάται ότι ο κανόνας θα είναι η συμφωνημένη αποχώρηση, η μόνη που ρυθμίζεται – τουλάχιστον σε γενικές γραμμές – από το αρ. 50 ΣΕΕ.

Ειδικότερα, όσον αφορά την περίπτωση του Brexit, το Ηνωμένο Βασίλειο θα έχει τον τελευταίο λόγο για τους νόμους που το διέπουν. Σύμφωνα με τον νόμο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Αποχώρηση) 2018, ο οποίος ψηφίστηκε από το βρετανικό κοινοβούλιο, οι νόμοι της ΕΕ δεν θα έχουν πλέον υπεροχή έναντι των νόμων του Ηνωμένου Βασιλείου μετά το Brexit. Για να διατηρηθεί η συνέχεια, ο νόμος μετατρέπει το δίκαιο της ΕΕ σε βρετανικό δίκαιο ως «διατηρούμενο δίκαιο της ΕΕ». Μετά το Brexit, το βρετανικό κοινοβούλιο (και οι αποκεντρωμένες νομοθεσίες) μπορούν να αποφασίσουν ποια στοιχεία του νόμου αυτού πρέπει να διατηρήσουν, να τροποποιήσουν ή να καταργήσουν. Επιπλέον, τα δικαστήρια του ΗΒ δεν θα δεσμεύονται πλέον από τις αποφάσεις του Δικαστηρίου της ΕΕ μετά το Brexit. Η νομολογία του πριν από το Brexit θα εξακολουθεί να ισχύει για δικαστήρια του Ηνωμένου Βασιλείου, αλλά το Ανώτατο Δικαστήριο του ΗΒ δεν θα δεσμεύεται από αυτό.

---

¹²⁷ Lasowski, ELRev 2012, 523 επ.

Για τους παραπάνω λόγους, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, κατά την ορθότερη ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 50 ΣΕΕ, είναι υποχρεωμένη η Ένωση και το κράτος μέλος που αποχωρεί να παρατείνουν την εφαρμογή του δικαίου των Συνθηκών στο τελευταίο, μέχρι να καταλήξουν σε συμφωνία για το μεταγενέστερο καθεστώς, υπό την έννοια ότι η πλευρά, που δεν συναινεί στην παράταση αυτή, θέτει εν κινδύνω τα συμφέροντα των εμπλεκομένων μερών και των πολιτών της Ένωσης, και ενέχει πολύ μεγάλη ευθύνη. Η υποχρέωση αυτή μπορεί να βασιστεί στο γράμμα του άρθρου 50 ΣΕΕ ως προς την υποχρέωση διεξαγωγής διαπραγματεύσεων για όσο χρειαστεί και με ειλικρινή στόχο την σύναψη της συμφωνίας, καθώς και την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας (άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ). Άλλωστε, η δυνατότητα ομόφωνης παράτασης της διάρκειας ισχύος των Συνθηκών στο κράτος μέλος που αποχωρεί παρέχεται ήδη στο άρθρο 50 παρ. 3 ΣΕΕ (αν και όχι ως υποχρεωτική) και δεν απαιτείται να «προστεθεί» από τον ερμηνευτή της διάταξης.

Σε κάθε περίπτωση γεγονός παραμένει ότι υπό το σημερινό νομικό καθεστώς η μονομερής και εθελούσια αποχώρηση ενός κράτους μέλους από την Ένωση είναι εφικτή και θεσμοθετημένη, υπό τον όρο όμως της επιτυχούς σύναψης μίας συμφωνίας για τις λεπτομέρειες της αποχώρησης και για τη νομική ρύθμιση των μετέπειτα σχέσεων μεταξύ των μερών. Άλλωστε, η Ευρωπαϊκή Ένωση, αποτελεί μία ιδιαίτερη έννομη τάξη στηριζόμενη κυρίως στο νόμο και την ασφάλεια δικαίου. Η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου δεν μπορεί να πάψει δια παντός και εν μία νυκτί, ωστόσο, μέσα από συζητήσεις, υποχωρήσεις και συμφωνίες μπορεί να εξασφαλισθεί η αρμονική συνύπαρξη των βασικών δικαιοκονικών κανόνων και αρχών στην έννομη τάξη του αποχωρήσαντος κράτους.

3.2 Πώς επηρεάζονται οι βασικότεροι τομείς;

3.2.1 Θεσμικές αλλαγές:

- **Πρακτορεία που βρίσκονται στο Ηνωμένο Βασίλειο:**

Μέχρι το 2017, το Ηνωμένο Βασίλειο φιλοξενούσε τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Φαρμάκων και την Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών για πολλά χρόνια. Δεδομένου ότι ένας οργανισμός της ΕΕ δεν μπορούσε να βρίσκεται εκτός της Ένωσης, το Συμβούλιο ξεκίνησε μια διαδικασία εντοπισμού νέων πόλεων υποδοχής για τους οργανισμούς. Η φιλοξενία ενός πρακτορείου θεωρείται πολύτιμο βραβείο για μια πόλη, οπότε η διαδικασία αμφισβητήθηκε έντονα από σχεδόν δώδεκα πόλεις όχι μόνο βάσει των αντικειμενικών κριτηρίων, αλλά και για πολιτικούς λόγους. Μέχρι τον Νοέμβριο του 2017, συμφωνήθηκε ότι θα μετεγκατασταθούν στο Άμστερνταμ και το Παρίσι. Το εφεδρικό κέντρο δεδομένων πίσω από το σύστημα δορυφορικής πλοήγησης Galileo μεταφέρθηκε επίσης από το Ηνωμένο Βασίλειο στην Ισπανία λόγω του Brexit.

- **Έδρες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου:**

Το Ηνωμένο Βασίλειο εκχώρησε 73 έδρες από τις 751 έδρες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, το οποίο έμεινε κενό μετά την αποχώρησή του το 2020. 27 από αυτές τις έδρες ανακατανέμονται σε άλλες χώρες, με τις υπόλοιπες 46 να προορίζονται για πιθανά νέα κράτη μέλη, μειώνοντας τον αριθμό των βουλευτών του ΕΚ σε 705. Σύμφωνα με τις κανονικές διαδικασίες, οι έδρες του Ηνωμένου Βασιλείου θα ανακατανέμονταν μεταξύ των υπόλοιπων μελών σύμφωνα με τον

κανονιστικό τύπο, αλλά υπήρχαν ορισμένες εναλλακτικές προτάσεις. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο πρότεινε αρχικά να αναδιανεμηθούν 22 έδρες και οι υπόλοιπες 50 να διατεθούν είτε για νέα μέλη, είτε για έναν επιπλέον διακρατικό κατάλογο βουλευτών του ΕΚ που θα εκλεγούν σε ολόκληρη την Ένωση σε μια προσπάθεια εμβάθυνσης ενός άμεσου δημοκρατικού δεσμού. Αυτή ήταν μια μακροχρόνια πρόταση, υποστηριζόμενη κυρίως από το Ευρωπαϊκό Πράσινο Κόμμα και τον Γάλλο Πρόεδρο Εμμανουήλ Μακρόν. Η επιτροπή συνταγματικών υποθέσεων αποφάσισε τελικά στις 23 Ιανουαρίου 2018 ότι 27 από τις έδρες του Ηνωμένου Βασιλείου θα αναδιανεμηθούν και 46 προορίζονται για νέα κράτη μέλη και διακρατικούς καταλόγους. Στις 7 Φεβρουαρίου 2018, οι ευρωβουλευτές ενέκριναν την ανακατανομή 27 εδρών, αλλά καταψήφισαν την εισαγωγή διακρατικών καταλόγων. Στις 31 Ιανουαρίου 2020, όλοι οι ευρωβουλευτές του Ηνωμένου Βασιλείου άφησαν τις θέσεις τους. η ανακατανομή ξεκίνησε την 1η Φεβρουαρίου 2020.

▪ **Συμβούλιο της ΕΕ:**

Οι αναλύσεις δείχνουν ότι η αποχώρηση του σχετικά οικονομικά φιλελεύθερου Ηνωμένου Βασιλείου θα μειώσει την ικανότητα των υπόλοιπων οικονομικά φιλελεύθερων χωρών να αποκλείσουν μέτρα στο Συμβούλιο της ΕΕ. Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λισαβόνας (2009), οι αποφάσεις του Συμβουλίου λαμβάνονται με ειδική πλειοψηφία, πράγμα που σημαίνει ότι δημιουργούνται σημαντικά προβλήματα στα ζητήματα πλειοψηφίας. Σε πολλές ψηφοφορίες πολιτικής, η Βρετανία, που συμμάχησε με άλλους συμμάχους της Βόρειας ΕΕ (Γερμανία, Ιρλανδία, Κάτω Χώρες, και τα Σκανδιναβικά και τα κράτη της Βαλτικής), είχε μειοψηφία αποκλεισμού 35%.

▪ **Ευρωπαίοι Επίτροποι**

Από την Επιτροπή ο αριθμός των Επιτρόπων μειώθηκε σε 27 από 28.

▪ **Θέση Δικαστή και Γενικού Εισαγγελέα**

Ιδιαίτερο ζήτημα γεννήθηκε από τη θητεία των Δικαστών και Γενικού Εισαγγελέα (11 στο σύνολο). Πολλές συζητήσεις υπήρξαν για την Γενική Εισαγγελέα Eleanor Sharpston, της οποίας η θητεία κανονικά έληγε τον Οκτώβριο του 2021. Η Sharpston, βρισκόταν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο από το 2006 και αποτελεί εξέχουσα μορφή. Ο Βρετανός δικαστής του δικαστηρίου, Christopher Vajda, έχει ήδη χάσει την έδρα του, παρά το γεγονός ότι το Ηνωμένο Βασίλειο παραμένει στην ενιαία αγορά και την τελωνειακή ένωση μέχρι το τέλος του 2020. Ο Vajda, που διαφορετικά θα είχε παραμείνει δικαστής στο δικαστήριο μέχρι το 2024, δήλωσε ότι είναι πολύ απογοητευτικό ότι η βρετανική Κυβέρνηση δεν κατάφερε σε επίπεδο διαπραγματεύσεων να εξασφαλίσει την παρουσία του ΗΒ στο Δικαστήριο έστω κατά το στάδιο της επονομαζόμενης μεταβατικής περιόδου.

3.2.2 Οικονομικός τομέας:

Μεγάλη εστία ανησυχίας προκύπτει από το γεγονός πως το ΗΒ έχει ως κύριο εμπορικό εταίρο την ΕΕ και ενισχύεται οικονομικά μέσα από την δραστηριοποίηση της στην ενιαία αγορά, όπως επίσης, και το ότι περίπου τρία εκατομμύρια θέσεις εργασίας στο ΗΒ έχουν να κάνουν με τις εξαγωγές στην ΕΕ. Ακόμα, η ΕΕ είναι ο κύριος προορισμός των οικονομικών εξαγωγών της

Βρετανίας. Όλα αυτά δημιουργούν προβλήματα στις διαπραγματεύσεις της Βρετανίας για μια νέα συμφωνία αναφορικά με το εμπόριο και τις καθιστούν ακόμη πιο περίπλοκες. Εάν η Βρετανία επιλέξει να μην συμμετέχει στην ενιαία αγορά το εμπόριο ανάμεσα στις δυο πλευρές θα είναι επιζήμιο, καθώς οι τελωνειακοί έλεγχοι θα φέρουν μεγαλύτερο κόστος και θα αυξηθούν οι δασμοί σε κάποια προϊόντα. Επίσης, η Βρετανία θα πρέπει να συνάψει εμπορικές συμφωνίες και με τις υπόλοιπες χώρες εκτός της ΕΕ, οι οποίες μπορεί να είναι εξίσου επιζήμιες και χρονοβόρες. Εάν μειωθεί το εμπόριο, λόγω αυτών των επιπλέον ζημιών, η επίδραση στην οικονομία της Βρετανίας θα είναι έντονα αρνητική και ίσως μειώσει σημαντικά τη δυναμική παρουσία της στην οικονομία. Το ποσοστό ανεργίας πιθανότατα να αυξηθεί όπως επίσης και το έλλειμμα της. Συγχρόνως, μεγάλες θα είναι οι επιπτώσεις του Brexit και στις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ, καθώς μια ταραχή στα οικονομικά του ΗΒ είναι πολύ πιθανό να επηρεάσει και τις υπόλοιπες οικονομίες. Αυτό θα γίνει αρχικά με την μείωση του ΑΕΠ και του εμπορίου της ΕΕ, η οποία, με την απομάκρυνση του ΗΒ, θα έχει χαμηλότερο ΑΕΠ και εμπορικές δραστηριότητες από τις ΗΠΑ και την Κίνα.

Μετά το Brexit, η ΕΕ γίνεται ο μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος του Ηνωμένου Βασιλείου και το Ηνωμένο Βασίλειο γίνεται ο τρίτος μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της ΕΕ μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Κίνα. Μετά το Brexit, το Ηνωμένο Βασίλειο και η ΕΕ θα γινόταν ο μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος του άλλου αλλά ορισμένα κράτη μέλη, ιδίως το Βέλγιο, η Κύπρος, η Ιρλανδία, η Γερμανία και οι Κάτω Χώρες, εκτίθενται περισσότερο σε οικονομικό σοκ που προκαλείται από το Brexit. Η οικονομία της Δημοκρατίας της Ιρλανδίας είναι ιδιαίτερα ευαίσθητη λόγω των κοινών χερσαίων συνόρων της με το Ηνωμένο Βασίλειο και της στενής αγροτικής επιχείρησής της με τη Βόρεια Ιρλανδία. Η επανεισαγωγή τελωνειακών συνόρων θα ήταν επιζήμια από οικονομική και πολιτική άποψη και για τις δύο πλευρές. Παρά τις δηλώσεις καλής θέλησης και από τις δύο πλευρές, δεν έχει καταστεί προφανές πώς θα μπορούσαν να αποφευχθούν οι συνοριακοί έλεγχοι, εκτός εάν το Ηνωμένο Βασίλειο έχει τελωνειακή ένωση με την ΕΕ. Τον Οκτώβριο του 2019, το Ηνωμένο Βασίλειο και η ΕΕ επαναδιαπραγματεύτηκαν το πρωτόκολλο της Βόρειας Ιρλανδίας του σχεδίου συμφωνίας αποχώρησης Brexit προκειμένου να διατηρήσουν ανοιχτά τα σύνορα στην Ιρλανδία και να έχουν τελωνειακά σύνορα μεταξύ του νησιού της Ιρλανδίας και του νησιού της Μεγάλης Βρετανίας. Οι τομείς σε ολόκληρη την ΕΕ που θα πληγούν περισσότερο από την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου είναι τα μηχανοκίνητα οχήματα και ανταλλακτικά (το ΗΒ είναι ένας μεγάλος κατασκευαστής και εξαρτάται από μια αλυσίδα εφοδιασμού της ΕΕ για ανταλλακτικά), ηλεκτρονικό εξοπλισμό και μεταποιημένα τρόφιμα.

Μείωση Budget¹²⁸:

Η συνεισφορά του Ηνωμένου Βασιλείου στον προϋπολογισμό της ΕΕ το 2016, ήταν 19,4 δισεκατομμύρια ευρώ. Αφού αφαιρέθηκαν περίπου 7 δισεκατομμύρια ευρώ που λαμβάνει το Ηνωμένο Βασίλειο σε επιδοτήσεις της ΕΕ, η απώλεια του προϋπολογισμού της ΕΕ ανέρχεται περίπου στο 5% του συνόλου. Εάν δεν μειωθεί ο προϋπολογισμός, η Γερμανία (ήδη ο μεγαλύτερος καθαρός συνεισφέρων) φαίνεται πιθανό να κληθεί να παρέχει το μεγαλύτερο μερίδιο των μετρητών, το μερίδιό της εκτιμάται σε περίπου 2,5 δισεκατομμύρια ευρώ. Από τον Μάρτιο του 2020, η συζήτηση συνεχίζεται μεταξύ εκείνων των μελών που επιθυμούν να περιοριστεί ο

¹²⁸ <https://www.toptal.com/finance/market-research-analysts/brexit-and-its-effect-on-the-uk-european-and-global-financial-sector>

προϋπολογισμός στο 1% του συνδυασμένου ΑΕΠ των μελών και εκείνων που το θέλουν να είναι 1,074%.

Πολλοί εκτιμώντας τα οφέλη που έλαβε η Βρετανία μετά τη συμμετοχή της στην ΕΕ αναφέρουν πως η πορεία που διέγραψαν μέχρι τουλάχιστον και το 2010 ήταν θετική. Όπως συμπληρώνουν, αυτή η κυρίως οικονομική ωφέλεια που έλαβε το ΗΒ οφείλεται κυρίως στο εμπόριο και στην αλληλεπίδρασή του με την ΕΕ.

Με την έξοδο της από την ΕΕ η Βρετανία δεν θα χρειάζεται να προσφέρει κάποιο ποσοστό από το εθνικό της εισόδημα σε αυτήν, όμως, αν συμφωνήσει να συμμετέχει στην ενιαία αγορά της Ένωσης θα χρειαστεί να προσφέρει ένα εξίσου σημαντικό ποσοστό (ελάχιστα μειωμένο από το προηγούμενο) για αυτού του είδους την συμμετοχή. Μάλιστα, υπολογίζεται πως τα χρήματα που έδινε η Βρετανία ετησίως στην ΕΕ επιστρέφονταν από την τελευταία σε μορφές επιχορηγιών και επιδομάτων. Έτσι, τα χρήματα που έδιναν στην ΕΕ άξιζαν και με το παραπάνω, διότι με αυτόν τον τρόπο συμμετείχαν και στην ΕΕ και στην ενιαία αγορά με κέρδος παραπάνω από £8 εκατομμύρια λίρες.

3.2.3 Πολίτες:

Τεράστιος θα είναι ο αντίκτυπος του Brexit σε πλαίσιο πολιτών. Όπως άριστα γνωρίζουμε η Ένωση είναι ένας χώρος ελευθερίας κυρίως για τους πολίτες της και κατόπιν για την οικονομία της. Από την αποχώρηση του ΗΒ και τη παύση ισχύος των Συνθηκών στο ΗΒ πρόκειται να επηρεαστούν εξαιρετικά σημαντικά οι πολίτες όλων των ΚΜ, δεδομένου ότι το ΗΒ αποτελούσε ανέκαθεν πόλο μετακίνησης και μετανάστευσης για εργασία. Κατά την μεταβατική περίοδο παραμένει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας, ωστόσο, μετά την οριστική αποχώρηση τα πράγματα θα αλλάξουν: ΗΒ και Ε.Ε πρέπει να υπογράψουν ξεχωριστή συνθήκη ως μέρος της μελλοντικής σχέσης που επεκτείνει την ελεύθερη κυκλοφορία στο μέλλον.

Η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της πολιτικής της ΕΕ και αποτελεί θεμέλιο των ιδανικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπλέον, η συμφωνία Σένγκεν καταργεί την αναγκαιότητα χρήσης διαβατηρίων και βίζα για ταξίδια εντός του χώρου Σένγκεν, επιτρέποντας έτσι την ελεύθερη κυκλοφορία των ανθρώπων, χωρίς να υπόκεινται σε ελέγχους στα εξωτερικά σύνορα οποιουδήποτε κράτους μέλους της Ένωσης. Αυτή η ιδέα έχει σχεδιαστεί για να ωφελήσει την οικονομία και την κοινωνία των διαφόρων κρατών μελών, επιτρέποντας στις επιχειρήσεις να ευδοκιμήσουν στην Ευρώπη, καθώς και στην ΕΕ να είναι πιο πολιτισμικά διασυνδεδεμένες.

Ως αποτέλεσμα, πρόκειται να επηρεαστούν άμεσα οι μετακινήσεις τόσο οι απλές, που αποτελούσαν σημαντικό οικονομικό κίνητρο για τα ΚΜ όσα και οι «μεταναστεύσεις» προς διεξαγωγή σπουδών και ανεύρεσης εργασίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι τα κράτη μέλη της Ανατολικής Ευρώπης έχουν «στείλει» περίπου 1,2 εκατομμύρια εργαζομένους στο Ηνωμένο Βασίλειο μέχρι το τέλος του 2015, οι μεγαλύτερες ομάδες από την Πολωνία (853.000), τη Ρουμανία (175.000) και τη Λιθουανία (155.000). Μάλιστα, ένα χρόνο μετά την ψηφοφορία για το Brexit, η καθαρή ετήσια μετανάστευση στο Ηνωμένο Βασίλειο μειώθηκε κατά 106.000. Το μεγάλο αυτό κύμα ροής δεν πρόκειται να σταματήσει, αλλά η λογική δείχνει ότι θα μετακινηθεί προς νέες χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης.

Σημαντική είναι και η αναφορά ως προς την μείωση ευρωπαϊκού πληθυσμού, λόγω της αποχώρησης του ΗΒ, η οποία αναμένεται σε ποσοστό 13 %.

3.2.4 Επιχειρήσεις:

Με το τέλος της μεταβατικής περιόδου που έχει προγραμματιστεί την 1η Ιανουαρίου 2021, οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται με επιχειρήσεις του ΗΒ θα υποστούν μεγάλες αλλαγές και θα πρέπει να δώσουν ιδιαίτερη προσοχή στους σχετικούς τομείς: Θα πρέπει να «εισέλθουν» σε μία νέα διαδικασία εισαγωγής και εξαγωγής αγαθών από και προς χώρες της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των σχετικών φόρων- φόρων κατανάλωσης και ίσως τελωνειακών δασμών. Συγχρόνως, θα πρέπει να αλλάξουν το εμπορικό σήμα, και τις πολιτικές πνευματικών δικαιωμάτων για να συμμορφωθούν με τις νέες διαδικασίες. Οι νέες καταστάσεις θα είναι σε κάθε περίπτωση κοστοβόρες και χρονοβόρες.

Συγχρόνως, ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον ζήτημα είναι οι επιπτώσεις της εξόδου του ΗΒ από την Ε.Ε στο ευρωπαϊκό δίκαιο αφερεγγυότητας.¹²⁹ Κατ' αρχάς μέχρι την ολοκλήρωση των διαδικασιών που προβλέπει το άρθρο 50 ΣΕΕ το ΗΒ παραμένει μέλος της Ε.Ε και επομένως συνεχίζεται να εφαρμόζεται σε αυτό η ευρωπαϊκή νομοθεσία και ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα (Κανονισμοί 1346/2000 και 848/2015). Όσον αφορά τις υποθέσεις που ξεκίνησαν αλλά δεν ολοκληρώθηκαν, έως την ολοκλήρωση της εξόδου υπάρχει ειδική πρόβλεψη στη συμφωνία αποχώρησης. Ήδη από το προσχέδιο της συμφωνίας είχε προστεθεί περ. γ' στην παρ. 4 του άρθρου 63 στην οποία προβλέπεται ότι ο νέος Κανονισμός θα εξακολουθεί να ισχύει για όσες κύριες διαδικασίες κηρυχθούν πριν το τέλος της μεταβατικής περιόδου. Η ρύθμιση αυτή αποτυπώνεται πλέον στο άρθρο 67 παρ. 3 (c) του τελικού σχεδίου. Ωστόσο, από τη στιγμή της αποχώρησης του ΗΒ από την Ε.Ε παύει να ισχύει το ευρωπαϊκό δίκαιο ως αποτέλεσμα και οι Κανονισμοί. Το σώφρον θα ήταν να επιδιωχθεί τόσο από την πλευρά του ΗΒ όσο και της Ένωσης η επίτευξη μίας ειδικής συμφωνίας προκειμένου να συνεχίσουν να εφαρμόζονται οι εξαιρετικές πρωτοβουλίες των Κανονισμών που ρύθμισαν πάρα πολλά ζητήματα, όπως η διαδικασία αφερεγγυότητας σε περίπτωση ομίλου εταιρειών. Εάν δεν επιτευχθεί η συμφωνία, τότε θα εφαρμόζεται ο Πρότυπος Νόμος UNCITRAL, γεγονός που θα μας οδηγήσει πολλά – πάρα πολλά βήματα προς το παρελθόν.

3.3 Εναρμόνιση εθνικής νομοθεσίας με το ενωσιακό δίκαιο κατόπιν αποχώρησης ΗΒ:

Ενδεικτικό της όλης διαδικασίας αποχώρησης είναι το πώς επηρεάζονται τα εναπομείναντα ΚΜ της Ένωσης απέναντι στην αποχώρηση. Δεδομένου του πρωτογενούς δικαίου της, η ΕΕ διαθέτει περιορισμένες μόνο εκτελεστικές αρμοδιότητες και η εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ ανατίθεται κατά κανόνα στα κράτη μέλη. Επιπλέον, το άρθρο 291, παράγραφος 1 της ΣΛΕΕ διαλαμβάνει ότι «τα κράτη μέλη υποχρεούνται να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα εθνικά νομοθετικά μέτρα για την

---

¹²⁹ Παϊζης Αθ., (2019). Η αντιμετώπιση της διασυννοριακής αφερεγγυότητας των ομίλων εταιριών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 28 – 31.

εφαρμογή των νομικά δεσμευτικών πράξεων της Ένωσης». Όταν απαιτούνται ενιαίες προϋποθέσεις για την εκτέλεση των νομικά δεσμευτικών πράξεων της Ένωσης, η Επιτροπή ασκεί την εκτελεστική εξουσία της (άρθρο 291, παράγραφος 2 της ΣΛΕΕ).

Ειδικότερα, κατόπιν εκδόσεως της απόφασης (Ε.Ε.) 2020/135 του Συμβουλίου της 30.01.2020 σχετικά με τη σύναψη της Συμφωνίας για την Αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγ. Βρετανίας και της Β. Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (Ε.Ε.Λ. 29 της 31.01.20) και την υπ' αρ. (2020) 1114 της 21.02.20 εκτελεστική απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα έγγραφα που πρέπει να εκδίδουν τα κράτη μέλη στους πολίτες Ηνωμένου Βασιλείου και στα μέλη των οικογενειών τους, ανεξαρτήτως ιθαγένειας, σύμφωνα με τις παρ.1 και 4 του άρθρου 18 και το άρθρο 20 της Συμφωνίας για την Αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου, της Μεγ. Βρετανίας και της Β. Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας η Ελλάδα όπως και τα λοιπά ΚΜ όφειλαν να συμμορφωθούν στις σχετικές διατάξεις προβαίνοντας σε νομοθετικές διατάξεις. Κάτωθι, θα αναφερθώ σε εθνικό πλαίσιο Ελλάδας και θα αναφέρω νομοθετικές πρωτοβουλίες που ανέλαβε η Ελλάδα προκειμένου να συμβαδίσει με τις διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα σε ενωσιακό επίπεδο:

Α) Ν. 4604/2019 (ΦΕΚ Α' 50/26-3-2019): «Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας - Ρυθμίσεις για την απονομή Ιθαγένειας - Διατάξεις σχετικές με τις εκλογές στην Τοπική Αυτοδιοίκηση - Λοιπές διατάξεις.»

Με τις διατάξεις των άρθρων 123 έως 128 του ν. 4604/2019 η Ελλάδα ανταποκρίθηκε στην, επικείμενη τότε (31.3.2019), αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση («Brexit»), η οποία επρόκειτο να λάβει χώρα, όπως όλα έδειχναν κατά τον χρόνο εκείνο, χωρίς την επίτευξη Συμφωνίας Αποχώρησης («no-deal Brexit»). Οι διαπραγματεύσεις, ωστόσο, μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ευρωπαϊκής Ένωσης οδήγησαν στην παράταση της παραμονής του Ηνωμένου Βασιλείου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη μετάθεση της ημερομηνίας αποχώρησής του αρχικά για τις 31.10.2019 και στη συνέχεια για τις 31.1.2020. Με τον Ν. 4652/2020, οι παραπάνω διατάξεις του ν. 4604/2019 καταργήθηκαν και εντάχθηκαν σε ένα ενιαίο νομοθέτημα που ρυθμίζει συνολικά τα ζητήματα που αφορούν στην αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση είτε αυτή γίνει με είτε χωρίς την επίτευξη Συμφωνίας Αποχώρησης

Β) Ν. 4652/2020 (ΦΕΚ Α' 9/23-01-2020): «Ρυθμίσεις για την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση και άλλες διατάξεις-ΣΕ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΠΟΧΩΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΗΝΩΜΕΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΧΩΡΙΣ Ή ΜΕ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΑΠΟΧΩΡΗΣΗΣ» (Α' 9) όπως ισχύει:

Άρθρο 1: Είσοδος και έξοδος των πολιτών του Ηνωμένου Βασιλείου και των μελών των οικογενειών τους προς και από την Ελλάδα

Άρθρο 2: Καταγραφή και διαμονή των πολιτών του Ηνωμένου Βασιλείου και των μελών των οικογενειών τους στην Ελλάδα

Άρθρο 3: Ρυθμίσεις για την κοινωνική ασφάλιση

Άρθρο 4: Ρυθμίσεις θεμάτων υγειονομικής περίθαλψης

Άρθρο 5: Αναγνώριση και ανταλλαγή αδειών οδήγησης

Άρθρο 6: Ρυθμίσεις για τις τουριστικές επιχειρήσεις

Άρθρο 7: Ρυθμίσεις για τον χρηματοπιστωτικό τομέα

Άρθρο 8: Αντιμετώπιση των αναγκών στις Υπηρεσίες της Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων (Α.Α.Δ.Ε.) λόγω της αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση

Άρθρο 9: Ρυθμίσεις ειδικότερων θεμάτων λόγω αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση χωρίς συμφωνία αποχώρησης

Άρθρο 10: **Δικαιώματα των πολιτών του Ηνωμένου Βασιλείου και των μελών των οικογενειών τους μετά από τη θέση σε ισχύ της Συμφωνίας Αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση:** «1.α) Σε περίπτωση θέσης σε ισχύ της Συμφωνίας Αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, εφαρμόζονται οι ρυθμίσεις του Μέρους 2 (δικαιώματα πολιτών) της Συμφωνίας, ιδίως του άρθρου 18 αυτής αναφορικά με τη διαμονή των πολιτών του Ηνωμένου Βασιλείου και των μελών των οικογενειών τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση και για κάθε άλλο θέμα σχετικό με τα δικαιώματά τους» και «2.α) Σε περίπτωση θέσης σε ισχύ της Συμφωνίας Αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, εφαρμόζονται οι ρυθμίσεις του Μέρους 2 (δικαιώματα πολιτών) της Συμφωνίας αναφορικά με την πρόσβαση στην εργασία, την κοινωνική ασφάλιση και την ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή κάλυψη, την αναγνώριση επαγγελματικών και ακαδημαϊκών προσόντων και τη χρήση αδειών οδήγησης που έχουν εκδοθεί από το Ηνωμένο Βασίλειο.»

Άρθρο 11: Τροποποιήσεις του άρθρου 5 του ν. 4251/2014

Άρθρο 12: Τροποποίηση του άρθρου 29 του ν. 4251/2014

Άρθρο 13: **Καταργούμενες διατάξεις:** «Οι διατάξεις των άρθρων 123, 124, 125, 126, 127 και 128 του ν. 4604/2019 καταργούνται.»

Άρθρο 14: Ρύθμιση θεμάτων φορολογίας κεφαλαίου

Άρθρο 15: Έναρξη ισχύος

Το εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι η αναφορά της αιτιολογικής σκέψης¹³⁰ της σχετικής ρυθμίσεως καθώς και η αξιολόγηση της . Ειδικότερα:

Σε επίπεδο αναγκαιότητας της προώθησης και ψήφισης της αξιολογούμενης ρύθμισης αναφέρεται το εξής: «**Η αβεβαιότητα σχετικά με τους όρους αποχώρησης του Ηνωμένου**

---

¹³⁰ <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/Brexit-all-pdf.pdf>

Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση («Brexit»), καθιστά αναγκαία τη λήψη μέτρων από τον Έλληνα νομοθέτη. Με τις προτεινόμενες διατάξεις, επιδιώκεται, μεταξύ άλλων, να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες σε προσωπικό της Γενικής Διεύθυνσης Τελωνείων και Ε.Φ.Κ., λόγω της επικείμενης αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση.»

Σε επίπεδο στόγων και αποτελεσμάτων που επιδιώκει η αξιολογούμενη ρύθμιση συμπεριλαμβάνοντας επιπλέον τυχόν ποσοτικοποιημένα και ποιοτικά στοιχεία αναφέρονται τα εξής: **«Στόχος των προτεινόμενων ρυθμίσεων είναι η αποτελεσματική αντιμετώπιση της εκκρεμότητας αναφορικά με την αναγνώριση δικαιωμάτων Βρετανών πολιτών στην Ελλάδα, μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, χωρίς συμφωνία.** Ιδίως με το προτεινόμενο άρθρο 8 επιδιώκεται: α) Αντιμετώπιση των άμεσων αναγκών για να τηρηθούν οι υποχρεώσεις από τη Σύμβαση Παροχής Υπηρεσιών μεταξύ της εταιρείας Fraport και του Ελληνικού Δημοσίου. β) Αποτελεσματική διαχείριση των αυξανόμενων ροών επιβατών και εμπορευμάτων, με αύξηση του αριθμού αφενός των διενεργούμενων τελωνειακών ελέγχων και αφετέρου των λοιπών τελωνειακών εργασιών, γ) Εντοπισμός και πάταξη φαινομένων λαθρεμπορίου και είσπραξη Ειδικών Φόρων Κατανάλωσης στον τομέα της αλκοόλης και των καυσίμων, ενισχύοντας την προστασία του δημοσίου συμφέροντος, της δημόσιας υγείας και του περιβάλλοντος. δ) Εφαρμογή της φορολογικής νομοθεσίας, έλεγχος για την ορθή εφαρμογή αυτής και είσπραξη των εσόδων του Κρατικού Προϋπολογισμού (διασφάλιση και λήψη αναγκαστικών μέτρων). ε) Αναβάθμιση των ηλεκτρονικών υπηρεσιών προς τον πολίτη, τις επιχειρήσεις και τη Δημόσια Διοίκηση για τη διευκόλυνση των συναλλαγών, τη μείωση της γραφειοκρατίας, την επίτευξη διαφάνειας και την απλούστευση των διαδικασιών.»

Σε επίπεδο κοινωνικών και οικονομικών ομάδων που επηρεάζονται άμεσα και αυτές που επηρεάζει έμμεσα η αξιολογούμενη ρύθμιση: **«Τους Βρετανούς πολίτες και τα μέλη των οικογενειών τους που διαμένουν ή πρόκειται να αφιχθούν στην Ελλάδα. Τα νομικά πρόσωπα που έχουν την έδρα τους στο Ηνωμένο Βασίλειο και δραστηριοποιούνται στη χώρα μας.** Ειδικότερα, άμεσα επηρεάζονται επίσης επηρεάζονται οι ακόλουθες κοινωνικές και οικονομικές ομάδες: α. Επιβάτες που κάνουν χρήση των ελληνικών αεροδρομίων. β. Επιχειρήσεις κάθε είδους με εμπορεύματα από και προς το Ηνωμένο Βασίλειο. Τέλος, έμμεσα επηρεάζεται το κοινωνικό σύνολο λόγω της αναβάθμισης των ηλεκτρονικών υπηρεσιών στις Τελωνειακές Υπηρεσίες της Χώρας, της πάταξης του λαθρεμπορίου.»

Σε επίπεδο καταλληλότητας γίνεται αναφορά στα «άρθρα 123-128 του ν. 4604/2019 (Α' 50), τα οποία αποτέλεσαν μια νομοθετική παρέμβαση για την επίλυση του υπό κρίση ζητήματος. Ωστόσο, οι διατάξεις αυτές δεν εφαρμόστηκαν λόγω της παράτασης της διαδικασίας εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση.»

Σε επίπεδο αντιμετώπισης του ίδιου ή παρόμοιου προβλήματος σε χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή του ΟΟΣΑ (εφόσον υπάρχει) και αιτιολογήστε τον λόγο για τον οποίο επιλέξατε τη συγκεκριμένη χώρα αναφέρθηκε ότι: **«Τα λοιπά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης υιοθέτησαν παρόμοια νομοθετικά μέτρα. Ειδικότερα, ως προς το άρθρο 8, σημειώνεται ότι τα περισσότερα κράτη μέλη έλαβαν μέτρα ενίσχυσης των αντίστοιχων Τελωνειακών Υπηρεσιών τους, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες που δημιουργούνται λόγω της**

επικείμενης αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι διοικητικοί τρόποι αντιμετώπισης σε κάθε κράτος μέλος ποικίλουν.»

Γ) Ειδικότερα, μέσα στον Οκτώβριο και συγκεκριμένα την 19.10.2020 δημοσιεύτηκε (ΦΕΚ Β' 4610/19.10.2020) η υπ' αριθμόν 4000/1/113-α' απόφαση αναφορικά με τον «Καθορισμό αρμόδιων αρχών έκδοσης εγγράφων διαμονής των πολιτών του Ηνωμένου Βασιλείου και των μελών των οικογενειών τους καθώς και ειδικότερων ζητημάτων για την εφαρμογή της Συμφωνίας Αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση».

Στο άρθρο 1 «Χορήγηση άδειας διαμονής σε δικαιούχους της Συμφωνίας Αποχώρησης» γίνεται αναφορά στο δικαίωμα χορήγησης άδειας διαμονής στους πολίτες του Ηνωμένου Βασιλείου και στα μέλη των οικογενειών τους όπως ορίζονται στο άρθρο 9 της Συμφωνίας Αποχώρησης και υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 10 αυτής. Η χορήγηση γίνεται κατόπιν αιτήσεως τους, σύμφωνα με την παρ. 4 του άρθρου 18 της Συμφωνίας Αποχώρησης. Η διάρκεια ισχύος της άδειας διαμονής ορίζεται σε δέκα (10) έτη, εφόσον τα πρόσωπα της παρ. 1 έχουν κατοχυρώσει δικαίωμα μόνιμης διαμονής στην Ελλάδα και σε πέντε (5) έτη, εφόσον δεν έχουν κατοχυρώσει δικαίωμα μόνιμης διαμονής, σύμφωνα με τα άρθρα 15 και 16 της Συμφωνίας Αποχώρησης. Ως ημερομηνία έναρξης υποβολής των αιτήσεων για τη χορήγηση των αδειών διαμονής του παρόντος ορίζεται η 1η Ιανουαρίου 2021 και καταληκτική ημερομηνία κατάθεσης αυτών, η 30.6.2021.»

Στα επόμενα άρθρα γίνεται αναφορά στα εξής:

Άρθρο 2: Δικαιολογητικά,

Άρθρο 3: Διαδικασία δακτυλοσκόπησης,

Άρθρο 4: Βεβαίωση κατάθεσης δικαιολογητικών,

Άρθρο 5: Διαδικασία ανανέωσης της άδειας διαμονής,

Άρθρο 6 Απώλεια - κλοπή - φθορά - αλλαγή στοιχείων,

Άρθρο 8 Ειδική Βεβαίωση Νόμιμης Διαμονής,

Άρθρο 9 Στοιχεία άδειας διαμονής και

Άρθρο 10: Αιτήματα που εκκρεμούν κατά την 01-01-2021.

Αναφορικά με το άρθρο 9 είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι: «Στο πεδίο «Τύπος άδειας» αναγράφεται ο όρος «Άρθρο 50 ΣΕΕ/ Article 50 TEU». Στο πεδίο «Παρατηρήσεις» αναγράφεται ο όρος «Άρθρο 18 (4) της ΣΑ / Article 18(4) of WA», ενώ στις άδειες διαμονής με διάρκεια ισχύος δέκα (10) έτη, αναγράφεται επιπρόσθετα ο όρος «Μόνιμη Διαμονή / Permanent Residence». Στις άδειες διαμονής που χορηγούνται σε μέλη οικογένειας, στο πεδίο «Παρατηρήσεις» πέρα των ανωτέρω αναγράφεται και ο όρος «Μέλος Οικογένειας/ Family Member». Στις ανωτέρω άδειες διαμονής αναγράφεται η πλήρης (“ Full market access”) πρόσβαση στην αγορά εργασίας.»

Δ. Επίλογος:

Μία λεπτομερής ματιά στην πολύπλοκη διαδικασία της αποχώρησης ΚΜ από την Ένωση αποκαλύπτει εναργέστατα την αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης και την βαθιά ενίσχυση των θεσμών, των οργάνων και των κανόνων της στο πλαίσιο μίας διαδικασίας που από πολλούς θεωρείται βαθύ «πλήγμα» των στόχων της και της εν γένει ολοκλήρωσης της. Μέσα από την παρούσα εργασία έγινε προσπάθεια όπως καταστεί εμφανής η ενοποιητική διάσταση του άρθρου 50 ΣΕΕ, που παρότι εκ πρώτης όψεως θεωρηθεί «μαχαίρι» για την Ένωση, εν τούτοις στην πραγματικότητα λειτουργεί ως ένα παράδοξο ενοποιητικό συστατικό – εργαλείο. Ως εκ τούτου, το άρθρο 50 ΣΕΕ που αναγνωρίζει το δικαίωμα αποχώρησης ΚΜ, πρέπει να θεωρηθεί αναπόσπαστο μέρος της εξελισσόμενης συνταγματικής δομής της ΕΕ.

Από τη μία η ίδια η Ένωση «εμφόρησε» το άρθρο 50 ΣΕΕ με τον νομικό τύπο που χρειάζεται προκειμένου να θεωρείται σύννομος και συμβαδίζων με το ενωσιακό δίκαιο και τις βασικές αρχές της και από την άλλη το ίδιο το άρθρο 50 ΣΕΕ προσέδωσε σε μία κρίση καμπή στην ιστορία της Ένωσης, το έναυσμα και τη μοναδική ίσως μεγάλη ευκαιρία προκειμένου να λάβει χώρα ένας πραγματικός αναστοχασμός των στόχων και των επιδιώξεων της Ένωσης. Τα ΚΜ σε όλη την Ευρώπη πρέπει να θυμηθούν και να υπενθυμίσουν το ένα στο άλλο γιατί εξ αρχής υποστήριξαν την ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ποιό κοινό όραμα μοιράζονται. Η συνέχεια δεν είναι βεβαία, ακόμα και τα πρακτικά ζητήματα που τίθενται στην παρούσα εργασία δεν διατυπώνονται με βεβαιότητα και ασφάλεια.

Παρόλα αυτά οι «βαθιά» Ευρωπαίοι, εκείνοι που πίστεψαν στην «αδιαίτερη» αυτή έννομη τάξη, που «λάτρεψαν» το όραμα της ενιαίας αγοράς και των ελευθεριών, δεν φαίνεται να έχουν απογοητευτεί από την αποχώρηση του ΗΒ και την ενεργοποίηση του άρθρου 50 ΣΕΕ. Η Ένωση απαιτούσε πάντοτε γνήσιο ενδιαφέρον, ειλικρινή συνεργασία, αγαστές προθέσεις και αμοιβαιότητα. Δεν ανεχόταν τις εγωιστικές εθνοκεντρικές τάσεις. Με έναν τρόπο, λοιπόν, το ερώτημα είναι το εξής: Αποχώρησε μόνο του το ΗΒ ή η ίδια η Ένωση μέσω του άρθρου 50 ΣΕΕ αποφάσισε να «στενέψει» τον κύκλο της; Από την Ένωση θα αποχωρήσει ένα ΚΜ, και αυτό για πολλούς θα είναι ηχηρή απουσία, αλλά για κάποιους άλλους θα είναι ευκαιρία να «μικρύνει» ο κύκλος και να «στενέψουν» ουσιαστικά οι σχέσεις μεταξύ των εναπομεινάντων κρατών – μελών. Αναμένουμε, λοιπόν, να δούμε εάν η ενεργοποίηση του άρθρου 50 ΣΕΕ υπήρξε για την Ε.Ε το «ξύπνημα της άνοιξης».

Ε. Παραρτήματα:

Γράφημα 1:

<https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/priorities/brexit/20170324STO68408/article->

50-

ARTICLE 50 OF THE TREATY ON EUROPEAN UNION

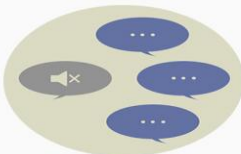
A Member State which decides to withdraw shall notify the European Council of its intention.

art. 50.2

In the light of the guidelines provided by the European Council, the Union shall negotiate and conclude an agreement with that State, setting out the arrangements for its withdrawal, taking account of the framework for its future relationship with the Union. (...)

art. 50.2

(...) the member of the European Council or of the Council representing the withdrawing Member State shall not participate in the discussions of the European Council or Council or in decisions concerning it.

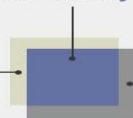
art. 50.4

It shall be concluded on behalf of the Union by the Council, acting by a qualified majority*, after obtaining the consent of the European Parliament.

* qualified majority:

72% of EU countries vote in favour (excluding the withdrawing member state)

They represent at least 65% of the EU's population (not including the population of the withdrawing member state)

The Treaties shall cease to apply to the State in question from the date of entry into force of the withdrawal agreement or, failing that, two years after the notification (...) unless the European Council, in agreement with the Member State concerned, unanimously decides to extend this period.

art. 50.3

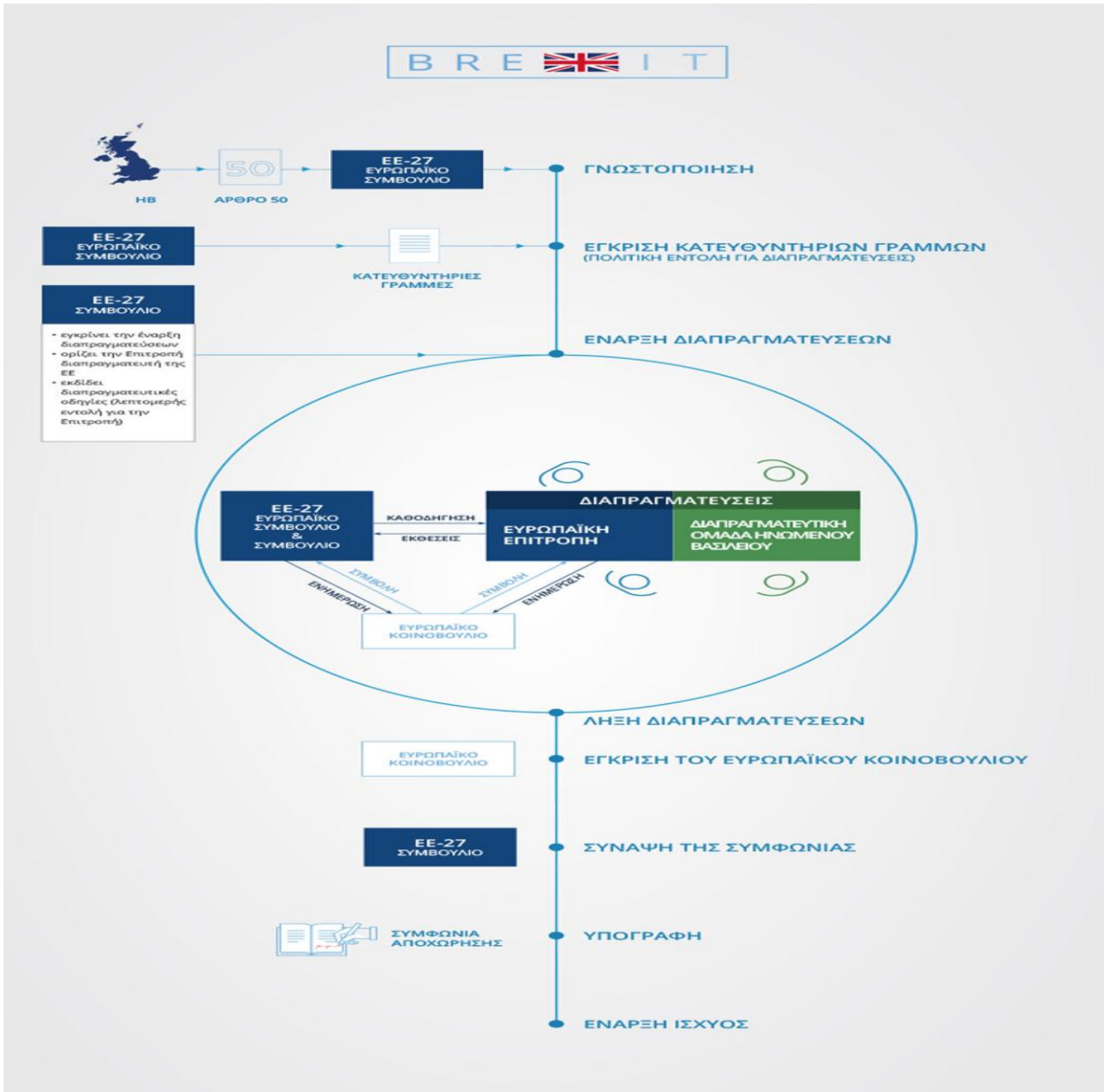
Source: EUR-Lex, Parliament's research service

europarl.europa.eu

Γράφημα 2:

<https://www.consilium.europa.eu/el/infographics/brexit-process/>

ΣΤ. Βιβλιογραφικές αναφορές:

Νομοθετικά Κείμενα:

Πρωτογενές δίκαιο:

Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών (υιοθετήθηκε την 23 Μαΐου 1969 και τέθηκε σε ισχύ την 27 Ιανουαρίου 1980): (διαθέσιμη στο: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf)

Συνθήκη περί ιδρύσεως Ευρωπαϊκής Κοινότητας

Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας

Συνθήκη για την τροποποίηση των συνθηκών για την ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων όσον αφορά τη Γροιλανδία, Άρθρο 7 (*Επίσημη Εφημερίδα αριθ. L 029 της 01/02/1985 σ. 0004*), (διαθέσιμη στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:11985G/PRO/01>)

Συνθήκη του Μάαστριχτ

Συνθήκη της Λισαβόνας

Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΕΕ) (διαθέσιμη στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:12012M050>)

Συνθήκη Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ)

Συμφωνία Αποχώρησης του ΗΒ και της Βόρειας Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας 2019/C 384 I/01 (διαθέσιμη στο : [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:22020A0131\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:22020A0131(01)))

Δευτερογενές δίκαιο:

Επίσημα έγγραφα της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για το ζήτημα της αποχώρησης του ΗΒ: <https://eur-lex.europa.eu/content/news/Brexit-UK-withdrawal-from-the-eu.html>

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (άρθρο 50) - Κατευθυντήριες γραμμές για τις διαπραγματεύσεις για το Brexit: <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2017/04/29/euco-brexit-guidelines/>

Απόφαση του Συμβουλίου με την οποία εξουσιοδοτείται η Επιτροπή να αρχίσει διαπραγματεύσεις για συμφωνία με το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας που

καθορίζει τις λεπτομερείς ρυθμίσεις για την αποχώρησή του από την Ευρωπαϊκή Ένωση: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM:2017:0218:FIN>

Η προσέγγιση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όσον αφορά τη διαφάνεια στις διαπραγματεύσεις δυνάμει του άρθρου 50 με το Ηνωμένο Βασίλειο: https://ec.europa.eu/commission/brexit-negotiations/european-commissions-approach-transparency-article-50-negotiations-united-kingdom_el

Απόφαση (ΕΕ) 2020/135 του Συμβουλίου της 30ής Ιανουαρίου 2020 σχετικά με τη σύναψη της συμφωνίας για την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020D0135>

Στάδια και κείμενα διαπραγματεύσεων για την μελλοντική σχέση ΗΒ και Ε.Ε μετά τη συμφωνία αποχώρησης: https://ec.europa.eu/info/european-union-and-united-kingdom-forging-new-partnership/future-partnership/negotiation-rounds-future-partnership-between-european-union-and-united-kingdom_en

Πολιτική διακήρυξη για τον καθορισμό του πλαισίου της μελλοντικής σχέσης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ηνωμένου Βασιλείου 2020/C 34/01: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2020.034.01.0001.01.ELL

Ενημερωτικό σημείωμα ευρωπαϊκού συμβουλίου περί γνωστοποίησης αποχώρησης: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/XT-20001-2017-INIT/en/pdf>

Ανακοίνωση σχετικά με την έναρξη ισχύος της συμφωνίας για την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας SN/1105/2020/REV/1: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:22020X0131\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:22020X0131(02))

Εκτελεστική απόφαση επιτροπής προς ΚΜ: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/borders-and-visas/document-security/docs/c2020_1114_commission-implementing-decision.pdf

Απόφαση (ΕΕ) 2019/476 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σε συμφωνία με το Ηνωμένο Βασίλειο, της 22ας Μαρτίου 2019, για την παράταση της προθεσμίας δυνάμει του άρθρου 50 παράγραφος 3 της ΣΕΕ: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32019D0476>

Απόφαση (ΕΕ) 2019/584 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σε συμφωνία με το Ηνωμένο Βασίλειο, της 11ης Απριλίου 2019, για την παράταση της προθεσμίας δυνάμει του άρθρου 50 παράγραφος 3 της ΣΕΕ: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32019D0584>

Νομολογία:

C-7/71

Costa v Enel, C. 6/64 [1964].

ΔΕΚ, van Gend en Loos, 26/62

C-286/90, Anklagemyndigheden (Public Prosecutor) v. PM Poulsen and Diva Navigation,

C-162/96, A. Racke GmbH & Co. v. Hauptzollamt Mainz

T- 115/94 (Opel Austria GmbH κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης)

C – 294/83

Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις 402/05 P & C-415/05 P, Kadi & Al Barakaat v. Council of the European Union and EC Commission.

ΠΕΚ. T-281/93 (Walsh)

Ανακοίνωση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφορικά με το μετακλητό της γνωστοποίησης αποχώρησης (Press Release No 191/18):

<https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2018-12/cp180191en.pdf>

Opinion 2/15 Free trade Agreement with Singapore ECLI:EU:C:2017:376

German Federal Constitutional Court, 12.10.1993.

https://www.cvce.eu/en/obj/decision_by_the_german_federal_constitutional_court_on_the_treaty_on_european_union_12_october_1993-en-dd190145-960f-4e32-a26a-179b206455e2.html

C-425/13 Commission v Council (Emissions trading scheme)

C-409/13 Council v Commission (Macro-Financial Assistance)

C-263/14, Parliament v Council (Tanzania), ECLI:EU:C:2016:435,

Ελληνική βιβλιογραφία:

Αθανασίου, Φ.,(2010). Έξοδος κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ζώνη, Ευρωζώνη, Ευρωπαϊών Πολιτεία, σελ. 263.

Κωνσταντινίδου Δ., (2016). Το ενωσιακό και βρετανικό συνταγματικό νομικό πλαίσιο της εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ΕΕΕυρΔ, σελ.399.

Παϊζης Αθ., (2019). Η αντιμετώπιση της διασυνοριακής αφερεγγυότητας των ομίλων εταιριών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 28 – 31.

Περάκης Εμ., (2011). Η νομική διάσταση της εξόδου κράτους μέλους από τη ζώνη του ευρώ ή/και από την Ευρωπαϊκή Ένωση υπό το φως του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου», Νομικό Βήμα, Τόμ. 59 σελ. 224

Σαχπεκίδου, Ε. (2013), Ευρωπαϊκό δίκαιο, 2η έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, σελ. 175

Χριστιανός, Β. (2017), Νομικές αβεβαιότητες κατά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση, στο : Α. Κουτσοράδης/Δ. Λαγός (Επιμ.), Οικονομικές και νομικές παράμετροι του ελληνικού τουρισμού, Εκδ.Σάκουλα, σελ. 43.

Χριστιανός, Β. (2012), Κατ' άρθρο ερμηνεία «Συνθήκη ΣΕΕ & ΣΛΕΕ», Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 173.

Ξένη βιβλιογραφία:

Andrea Circolo, Ondrej Hamulák, and Ondrej Blažo (2018). Article 50 of the Treaty on European Union: How to Understand the 'Right' of the Member State to Withdraw the European Union? (διαθέσιμο στο: <file:///C:/Users/User/Downloads/CircoloHamulakBlazo-Brexitart.50.pdf>)

Biondi Andrea, Piet Eeckhout, Stefanie Ripley (2012). EU Law after Lisbon, OUP Oxford, (διαθέσιμο στο: <https://books.google.es/books?id=upddqdHlrSEC&pg=PA143&lpg=PA143&dq=eec+algeria+1957&source=bl&ots=BJ4jtFhnFM&sig=oBTCJgvViEDown5t2FXLdiwEloM&hl=es&sa=X#v=onepage&q&f=false>)

Closa Carlos Carlos Closa, Interpreting Article 50: exit and voice and...what about loyalty? p. 8 (https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/44487/RSCAS_2016_71.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

Crespo Maria Jose Perez (2017). After Brexit...The Best of Both Worlds? Rebutting the Norwegian and Swiss Models as Long-Term Options for the UK, Yearbook of European Law, Vol. 36, No. 1 (2017), pp. 94–122

Eeckhout P., Frantziou E. BREXIT AND ART. 50 TEU: A CONSTITUTIONALIST READING (https://westminsterresearch.westminster.ac.uk/download/3c5341d27609df3385b4470cb982c0575183becb967fdd08ebe2172f0ffe3d32/3254617/BREXIT_AND_ARTICLE_50_TEU_A_CONSTITUTION.pdf)

Giscard Valery d' Estaining, Paren Ch. (2015), Le droit de retrait de l'Union européenne, Revue de droit public 2015, 935.

Gatti Mauro "Withdrawing from the EUq Between Sovereign Rights and Union Autonomy", p. 5 (<https://blogdroiteuropeen.files.wordpress.com/2020/05/wp-32020-gatti.pdf>)

Hillion, C. (2017). Conferral, cooperation and balance in the institutional framework of the EU external action. Structural principles in EU external relations law (Oxford: Hart Publishing, Forthcoming), p. 117.

Hillion, C. (2018). Withdrawal under article 50 TEU: An integration-friendly process. Common Market Law Review, Forthcoming, p. 30 – 48. (διαθέσιμο στο: <https://www.researchgate.net/publication/324201283-Withdrawal-under-article-50-Teu-An-integration-friendly-process>)

Hillion, C. A. P. (2016). Leaving the European Union, the Union way: A legal analysis of Article 50 TEU, p. 1-3 (διαθέσιμο στο: <https://euagenda.eu/upload/publications/untitled-63097-ea.pdf>)

Hofmeister, H. (2010). ‘Should I Stay or Should I Go?’—A Critical Analysis of the Right to Withdraw from the EU. *European Law Journal*, 16(5), 281, 284.

Ipsen, H. P. (1972). *Europäisches Gemeinschaftsrecht*, Tübingen: JCB. Mohr (Paul Siebeck), 99.

Łazowski, A. Withdrawal from the European Union and Alternatives to Membership (2012). *European Law Review*, 37, 523.

Levrat, N. (2018). L'État de droit est-il une valeur européenne dont l'UE assure la promotion?. Union de valeurs? La mise en œuvre des valeurs et des principes fondamentaux de l'Union Européenne-Union of Values? Implementing the values and fundamental principles of the European Union, 157-177., p.158, 159.

Magalhaes, D. (2019). European Integration Theory and the Future of the European Union After Brexit. (Διαθέσιμο στο: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3533198)

Magalhaes, D. (2020). European Integration Theory and Brexit – A Fairytale no Longer? (Διαθέσιμο στο: <https://www.europenowjournal.org/2020/01/15/european-integration-theory-and-brexit-a-fairytale-no-longer/>)

Malathouni, E. (2007). Should I Stay or Should I Go: The Sunset Clause as Self- Confidence or Suicide?. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 15(1), 117.

Mayer, F. (2016). Zwei Jahre sind nicht immer gleich zwei Jahre: wann beginnt der Brexit-Countdown?. *Verfassungsblog: On Matters Constitutional*.

Middleditch Hattie, The Miller Decision: Continuing uncertainty over Brexit (Διαθέσιμο στο: <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2010/06/NYI307.pdf>)

Mises, L. V. (1983). *Nation, State, and Economy: Contributions to the Politics and History of Our Time*. New York University Press, New York.

Moravcsik, A. (2001). Despotism in Brussels? Misreading the European Union. *Foreign Affairs*, 80(3), 114-122.

Müller-Graff, P. C. (2016). Brexit—die unionsrechtliche Dimension. *integration*, 267.

Nicolaides, P. (2013). Withdrawal from the European Union: a typology of effects. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 20(2), 209-219.

Nielsen, Rasmus Leander (2017): 35 years after the ‘Grøxit’-referendum: Why the EU still plays an important role for Greenlandic diplomacy. Paper prepared for presentation at ECPR, Oslo,

Norway, 8 September, 2017. (διαθέσιμο στο: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/fc7f9236-e302-420f-9ae0-dddd0337bdfc.pdf>)

Oppermann, T. (2003). Eine Verfassung für die Europäische Union-Der Entwurf des Europäischen Konvents-2. Teil. Deutsches Verwaltungsblatt, (19), 1165, 1168.

Palomero, H. P. BREXIT: PERFECT TEST FOR ARTICLE 50 TEU., p. 7. (διαθέσιμο στο: <file:///C:/Users/User/Downloads/BREXITPERFECTTESTFORARTICLE50TEU.pdf>)

Perakis, M. (2019). Exiting the European Union: Legal procedure, dimensions and implications. Cambridge Scholars Publishing; 1st edition, p. 5 -6

Piris, J. C. (2015). Should the UK withdraw from the EU: legal aspects and effects of possible options. Fondation Robert Schuman/European Issues, (355), 2 της 5-5-2015.

Platon, S., & Flavier, H. (2016). Brexit: A Tale of Two Agreements, European Law. Blog. accessed 11/10/2020.

Prummer Julia, What light has Brexit shed on the meaning and the effect of Article 50 TEU?, (διαθέσιμο στο: <https://www.magd.cam.ac.uk/news/law-essay-competition-winner>)

Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs (2016). The process of withdrawing from the European Union. HB Government, p. 14. (διαθέσιμο στο https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/503908/54538_EU_Series_No2_Accessible.pdf)

Skourēs, V. (2016). Brexit: Rechtliche Vorgaben für den Austritt aus der EU, 807.

Tatham, A. F. (2012). 'Don't mention divorce at the wedding Darling!': EU Accession and Withdrawal after Lisbon. EU law after Lisbon. Oxford University Press, Oxford, p.143.

Troitiño David Ramiro , Thatcher and the EU, In book: European Integration: Building Europe (European Political Economic and Security Issues) (pp.81-97), Publisher: Nova Science Pub Inc, 2013 ([PDF Thatcher and the EU \(researchgate.net\)](#))

Troitiño, D. R., Kerikmäe, T., & Chochia, A. (Eds.). (2018). Brexit: History, reasoning and perspectives. Springer., p. 206 (διαθέσιμο στο: <https://books.google.gr/books?id=wwhNDwAAQBAJ&pg=PA206&lpg=PA206&dq=Oreja-Herman+Bozza+article+47&source=bl&ots=I1tIXEuN6O&sig=ACfU3U1t0OtNNyuzqMQxg3nBeDhlyUXR6Q&hl=el&sa=X&ved=2ahUKewiJk6OKspbtAhXiDmMBHeECCyoQ6AEwAHoECAEQAg#v=onepage&q=Oreja-Herman%20Bozza%20article%2047&f=false>)

Weiler, J. H. (1985). Alternatives to Withdrawal from an International Organization: The Case of the European Economic Community. Isr. L. Rev., 20, 282.

Weiler, J. H. (1990). The European Community in change: exit, voice and loyalty. Irish Studies in International Affairs, 3(2), 15-25. (διαθέσιμο στο: www.jstor.org/stable/30001766)

Wyrozumska, A. (2013). Commentary on art. 50 TEU. The treaty on European Union, A commentary. Springer, Heidelberg, 1385-1418.

Zeh, J. (2004). Recht auf Austritt. Zeitschrift für europarechtliche Studien, 2, 180.

Λιαδικτυακές πηγές:

Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Διακήρυξη Σουμάν - 9 Μαΐου 1950. Βρυξέλλες, Βέλγιο. Ανάκτηση Οκτώβριος 25, 2020, από Ευρωπαϊκή Ένωση;, διαθέσιμη στο: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_el

Kirkhope, T. & Lord Stockton, Suggestion for amendment of Article : Article I-4 (διαθέσιμη στο: <http://european-convention.europa.eu/docs/Treaty/pdf/46/global46.pdf>)

European Convention (2002). Document from the Praesidium: Preliminary Draft Constitutional Treaty', 28.10.02, CONV 369/02, διαθέσιμη στο: <http://european-convention.europa.eu/pdf/reg/en/02/cv00/cv00369.en02.pdf>

European Convention (2003). Draft Treaty establishing a Constitution for Europe, 18.07.2003, CONV 850/0, (διαθέσιμη στο: <http://european-convention.europa.eu/docs/Treaty/cv00850.en03.pdf>)

E. LOPES & M. LOBO ANTUNES, Suggestion for amendment of Article I – 59, (http://european-convention.europa.eu/docs/Treaty/pdf/46/46_ArtI%2059%20Lopes%20EN.pdf)

SANTER, FAYOT, Proposition d'amendement à l'Article : Article 46 (Titre X), (<http://european-convention.europa.eu/docs/Treaty/pdf/46/Art46SanterFR.pdf>)

Ημεροχρονολογίες προσχώρησης KM: (https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_el#tab-0-1)

Δήλωση Michel Barnier, the European Commission's Chief Negotiator, at the Special Meeting of the European Council (Article 50), 17 October 2019: «Since day one, the EU has been united. We negotiated with the UK as one union, one family. We put peace and people above everything else. Now it's time to turn a page and look towards our new partnership with the UK.» (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_6120)

Δήλωση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (άρθρο 50) σχετικά με την κοινοποίηση στο ΗΒ: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/29/euco-50-statement-uk-notification/>

Δήλωση από Πρόεδρο Tusk: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/24/tusk-statement-uk-referendum/#>

Κοινή δήλωση 27 Ηγετών: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20160624IPR33834/joint-statement-by-schulz-tusk-rutte-and-juncker-on-uk-referendum-outcome>

Ομιλία του Προέδρου Donald Tusk στο συνέδριο του Ευρωπαϊκού Πολιτικού Κέντρου: <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/10/13/tusk-speech-epc/>

Άτυπη συνάντηση των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων 27 κρατών μελών, καθώς και οι Πρόεδροι του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Βρυξέλλες, 15 Δεκεμβρίου 2016: <https://www.consilium.europa.eu/media/24173/15-euco-statement.pdf>

Παρατηρήσεις του Προέδρου Donald Tusk πριν από τη συνεδρίαση των ηγετών ΕΕ-Ιαπωνίας: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/21/tusk-joint-meeting-abe/>

Άτυπη συνάντηση των 27 αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων, 29 Ιουνίου 2016: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2016/06/28-29/>

Αιτιολογική σκέψη ελληνικού νομοθετήματος N.4652/2020 <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/Brexit-all-pdf.pdf>

Δημοσιεύσεις:

Amato G (2016) Father of EU divorce clause demands tough stance on British exit. World News (21.07.2016), (διαθέσιμη δήλωση στο: <http://www.reuters.com/article/us-britain-eu-amato-idUSKCN1012Q8>)

Guardian, T. (2016). A timeline of Britain's EU membership in Guardian reporting. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/25/a-timeline-of-britains-eu-membership-in-guardian-reporting>

How Brexit is changing the EU by Charles Grant (2016)
https://www.cer.eu/sites/default/files/bulletin_109_cg_article1.pdf

Πορεία BREXIT: <https://www.consilium.europa.eu/en/brexit/>

Why the Government believes that voting to remain in the European Union is the best decision for the UK (2016), HM Government:
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/515068/why-the-government-believes-that-voting-to-remain-in-the-european-union-is-the-best-decision-for-the-uk.pdf

Brexit Miller case – the impact of the UK’s exit from the European Union on immigration: <https://www.inhouselawyer.co.uk/legal-briefing/brexit-miller-case-the-impact-of-the-uks-exit-from-the-european-union-on-immigration/>

Βρετανία και Ευρωπαϊκή Ένωση: Μαθήματα από την Ιστορία:
[https://www.qmul.ac.uk/mei/media/mei/documents/publications/499_16-Britain-and-European-Union-brochure-artwork2-\(web\).pdf](https://www.qmul.ac.uk/mei/media/mei/documents/publications/499_16-Britain-and-European-Union-brochure-artwork2-(web).pdf)

Κυβερνητική ιστοσελίδα: Η Ελλάδα προετοιμάζεται για το BREXIT:
<https://brexit.gov.gr/proetoimasia-europe/>

Εναλλακτικές μορφές αποχώρησης:
[https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/504604/Alternatives to membership - possible models for the UK outside the EU.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/504604/Alternatives_to_membership_-_possible_models_for_the_UK_outside_the_EU.pdf)

Brexit and financial sector: <https://www.toptal.com/finance/market-research-analysts/brexit-and-its-effect-on-the-uk-european-and-global-financial-sector>